जाग

वर्स २७ ◆ आंक २ ◆ सप्टेंबर २०००

जाग

वर्स २७ ◇ आंक २ ◇ सप्टेंबर २०००

संपादपी	:	रवीन्द्र केळेकार
वावुरपी संपादपी	:	माधवी सरदेसाय
उजवाडावपी	:	सुमन्त केळेकार प्रियोळ, म्हाड्डोळ, गोंय.
अक्षर जुळणी	:	तन्वी ग्राफिक्स, बी-०४, आषाढ, माडेल, मडगांव.
छापपी	:	प्रिंटआर्ट ऑफसेट् प्रिंटर्स, कुंडय इंडस्ट्रियल इस्टेट, कुंडय, गोंय.
भायलें चित्र	:	डॉ. सुबोध केरकार

ह्या आंकांत

वर्सुकी पटी	:	रु. १००/-
विद्यार्थ्यांखातीर	:	रु. ७५/-
तीन वर्सांची पटी	:	रु. २५०/-

चेक वा ड्राफ्ट Jaag Monthly च्या नांवाचो आसचो.
(चेक मडगांव भायले बँकेचो आसल्यार रकमेंत
धा रुपये अदीक जोडचे)

वेव्हाराचो नामो:

जाग म्हयनाळें

२०१-बी, सालदेल अपार्टमेन्ट्स

रूअ द साउदादिश, पाजीफोंड,

मडगांव – गोंय ४०३ ६०१.

किरकोळ आंकाचें मोल: रु. ९/-

नदर संपादप्याची

पर्थून पु.ल.

मुम्बयच्यान बाब मनोहर पै धुंगट बरयतात—

कालूच जागाचो जून म्हयन्याचो आंक मेळ्ळो. 'नदर संपादप्याची' ह्या सदरांतली 'पु.ल.' ही टिप्पणी वाचून निराशा जाली हें कळोवपाक हें पत्र. रवीन्द्रबाबांनी पु.ल.च्या पुस्तकांचो पुराय सॅट दिवन उडयतना तांच्या निवडक साहित्याचो 'एक साठवण' म्हणून जो संग्रह स. दळवीन काडिल्लो तो आपणाकडेन दवरून, टिप्पणी बरोवंचे पयलीं तो नदरे सकयल घाल्लो जाल्यार पु.लं.क थोडो न्याय दिवपी बरप जातलें आशिल्लें. दोतोर सुखठणकाराचें 'भान्नीपुनव' वाचून तांणी कोंकणींत बरयल्लें पत्र त्या संग्रहांत आसा. त्या पत्रांत 'वाचतना हांसून हांसून गुळी जाली' अशी फ्रेज आयल्या. मराठींत हांसून 'पोट दुखता'. 'हांसून हांसून गुळी जावपा'ची फ्रेज पयलेच खेपे मेळ्ळी! कोंकणी पु.लं.ची कायद्यान 'आवयभास'. तांकां कोंकणींतल्यान उलयल्लें आवडटालें. हे संबंधिची याद भौ. मोहनदास सुखठणकार हांणी हालींच एका लेखांत दिल्या. 'स्वाती' निबंध संग्रहांतल्या 'कारवार' ह्या तांच्या निबंधाची वेगळी वळख करून दिवपाची गरज ना. हो निबंध आनी कोंकणींत बरयल्लीं दोन पत्रां हांचे वयल्यान तांकां हे भाशेची बरी जाण आशिल्ली हें कळटा. 'मराठी वाङ्मयाचा (गाळीव) इतिहास' ह्या पुस्तकांत कोंकणी संबंधान कितें म्हळ्ळां ताचे वयल्यान ते कोंकणी भाशेच्या मळार कितें फकाणां चलतात हाचे विशीं जागरूक आशिल्ले हाची नाट मेळटा.

मध्यमवर्गा विशींच आपणें बरयलां हें तांकांय मान्य आशिल्लें. जाचे विशीं आपणाक खबर ना – कामगार दलितांचीं दुख्खां हांचे विशीं बरोवंक जालें ना हें तांणी मान्य केलां (पु.ल. वृत्तांत). 'तुझें आहे तुजपाशी' ह्या नाटकाविशीं बरीच चर्चा जाल्ली आसा. पु.ल.न एकाच खंयच्या आचार्याची नक्कल केल्या (आचार्य भागवत) अशें म्हणप बरोबर जावंचें ना. हालींच भौ. सुनितांबाय देशपांडेन 'सगे सांगाती' म्हणून पुस्तक बरयलां. तातूंत आचार्य पटवर्धनांचें नांव आयलां. एकदां ते सुनिताबायगेर आयिल्ले. तांकां जेवणार धंय लागता म्हणून धंय दवरिल्लें. धंय गायच्या दुदाचें, विरजण मात म्हशिच्या दुदाचें अशें स्पश्टीकरण सुनिताबायन दिलें. आचार्यांक राग आयलो खंय. पु.लं.क विशय मेळ्ळो अशें तांणी बरयलां. जेवणा खाणा विशीं आचार्य लोक जितलो जिवाचो थातोमातो करताले तितलो जेवणाची आवड आशिल्ले gourmet लोक सुद्धां करिनात! काकाजी तांकां रसिकाग्रणी रामूभय्या दाते वयल्यान सुचलो असो सर्वसाधारण समज आसा.

'तुझें आहे तुजपाशी'चो गुजरातींत अणकार जाला 'मीन पियासी' नांवान. पयलो प्रयोग आय.एन्.टी.न केल्लो. 'आईये जनाब' ह्या नांवान इंग्लीश, हिन्दी अणकार आसात. थंयूय तें नाटक 'सक्सेसफूल' जरूर जालां. आसूं!

समाजांतलें कुसकें, नश्टें, पाडें हुमटून काडपाची जापसालदारकी आचार्यांची! असामान्य प्रतिभेच्या मनशान अमकेंच करूंक जाय आशिल्लें अशें सांगप चुकिचें दिसता. 'विनोदाच्या अस्त्राची विफलता' म्हणप हीं तर सुबेजपणां. आपली जापसालदारकी वळखून आणीबाणीच्या वेळार आनी उपरांत पु.लं.नी काम केलां. दलित

साहित्याक फावो तेन्ना उत्तेजन दिलां. मेळिल्लें धन उत्तम प्रकारे वांटलां हाचो उल्लेख खंयच ना. जाणकारा कडल्यान तांच्या कार्याचेर लेख बरोवन घेवन भरपाय करची.

जाप मात्शी स्पस्ट बरयतां, रागार जावचें न्हय, मनोहरबाब.

पु.ल. एक साहित्यीक आशिल्ले, हांवें न्हय म्हळां व्हय? ते आगळे वेगळे प्रतिभेचे एक साहित्यीक आशिल्ले म्हणपाचेंय मेकळ्या ताळ्यान कबूल केलां. साहित्यिकाक साहित्याची जाण आसुंकूच जाय आनी पु.लं.क ती बेस बरी आशिल्ली. तांकां कोंकणी येताली. कोंकणी मनशाकडेन ते सदां कोंकणींतूच उलयताले. कोंकणींत कितें येता हाचो तांकां थोडो भोव अदमासूय आशिल्लो. पुणून, **कोंकणीचे व्यथेची जाण** तांकां आशिल्ली व्हय? आशिल्ली जाल्यार **कोंकणी ही भाषा आहे कीं बोली हें सांगायला डॉ. मीनाक्षीसुंदरमची आवश्यकता नाहीं, कळ्ळें मू भेंब्रेबाब?** हो लेख ते बरोवचेच नाशिल्ले. तांणी तो बरयला आनी **महाराष्ट्र टायम्सार** छापुनूय हाडला. तोवूय अश्या एका म्हुर्तार की जेन्ना 'भास काय बोली' ह्या चिखलांत मुंगरिल्ली कोंकणी चिखलांतल्यान वयर सरपा खातीर साहित्य अकादमीचो आधार मागताली. इतल्यान सोंपूंक ना. कोंकणीचे मान्यतायेक मराठीचे प्रतिनिधी भौन भौन विरोध करतात म्हूण उबगून मान्यतायेच्या प्रस्नाचो सोक्षमोक्ष लावपा खातीर अकादमीच्या अध्यक्षांनी तो जनरल कौंसिलाचे बसकेंत मताक घालो, त्या वेळार पु.लं.नी 'मान्यताय दिवची न्हय' ह्या अर्दान आपणालो हात वयर काडून कौल दिल्लो विसरले तुमी, मनोहरबाब?

पु.लं.क कोंकणी बोलीच म्हूण उरिल्ली जाय आशिल्ली. भास जाल्ली नाका आशिल्ली. खंयच्या तरी भौमानाचेर नदर दवरून (काय कोणाच्या प्रॅशराक बळी पडून?) कोंकणी चळवळिच्या ऐन त्या निर्णायक खिणार तांणी कोंकणीचे फाटींत सुरो तोपला.

पु.ल. एक व्हड दानशूर आशिल्ले ही तांची तुस्त तोखणाय आयकून आयकून कान भेरेले. कित्याक करची पडटा ही तुस्त? दानशूर करता तो विस्वासघात विस्वासघातांत मोडना, अशें सुचोवंक सोदतात काय कितें तुमी? मनोहरबाब, आमचे दयानंद बांदोडकार दानशूर नाशिल्ले? तांकां मीन लागलें, लाखांनी रुपये तांच्या हातांत घोळपाक लागले त्या वेळार तांणी लोकांक जे पयशे वांटल्यात ताचें म्हाका व्हडलेंशें ना. पुणून बोल्सांत पानदुडू लेगीत नाशिल्लो – दनपारच्या जेवणाक तपल्यांत घालपाक घरांत तांदूळ नाशिल्लो – त्या वेळार लेगीत ह्या मनशान गरजेवंताक आपणाकडलें **सगळें दिवन उडयलां.** कोणाक रिकाम्या हातान वचूंक दिवंक ना. गोंयच्या बारीक दुबळ्या लोकांक ते बेश्टे **देव** कशे दिसनाशिल्ले. हजारांनी लोकांक ते पावल्यात.

पुणून ह्याच बांदोडकारांच्यो तांच्यांतल्या महाराष्ट्रवादाक लागून आमी तिसत्यो-वादऱ्यो केल्यात, विसरले तुमी? तांकां सत्ये वयले देंवोवपा खातीर तरांतरांच्यो चळवळीय चलयल्यात. 'इतल्या बऱ्या मनशाक तुमी अशें करपाचें न्हय' अशें म्हणटले व्हय तुमी, मनोहरबाब? आमी तांचे आड झुजूंक नाशिल्ले जाल्यार भारताच्या नकशार आयज तुमकां गोंयचें नांव निशाण लेगीत दिश्टी पडचें नाशिल्लें.

बऱ्या मनशाचे लेगीत हात आडावन धरचे पडटात केन्ना केन्ना.

पु.लं.त कितलेशे व्हड गूण आशिल्ले, खबर आसा म्हाका. ते संगिताचे दर्दी आशिल्ले, कवितेचेय आशिल्ले. विनोदांत तांचो हात धरपी कोण नाशिल्लो. एक बरे नट आशिल्ले. बरे नाटककारूय आशिल्ले. एक प्रतिभावंत मनीस आशिल्ले. सगळें खरें. पुणून **साहित्यीक फकत प्रतिभावंत आसून उपकारना. तो थोडो भोव तरी प्रज्ञावंतूय आसूंक जाय.** प्रतिभेचो आपूण सदुपयोग करतां काय दुरुपयोग हाची जाण ताका आसूंक जाय. **तुझें आहे तुजपाशी** नाटक बरयलां त्या वेळार पु.लं.ची प्रज्ञा खंय चरूंक गेल्ली, देव जाणा. ह्या नाटकांत तांणी गांधीवादी आचार्यांची 'दांभिकपणां' उक्ताडार घाल्यांत म्हूण तुमी नाटकाची तोखणाय करतात. तांका दांभिकपणां फकत आचार्य भागवतांतूच दिश्टी पडलीं? बाबा आमटेंत दिश्टी पडलीं नात? बाबा आमट्यांच्या पांयां कडेन तर तांणी आपणाली थैली खणखण करून ओतल्या!

तुमी आपणाल्या म्हणण्याक तेंको दिवपा खातीर सुनीताबायच्या **सगे सांगाती** पुस्तकांतलो एक प्रसंग सांगला: 'तांगेर खंय एक फावट आचार्य पटवर्धन आयिल्ले (कोण हे?) तांकां धंय लागता म्हूण धंय दवरिल्लें. धंय गायच्या दुदाचें आशिल्लें. पुणून म्हेंळांय म्हशिच्या दुदाचें आशिल्लें. सुनीताबायन आचार्यांक हें सांगतकूच तांकां खंय राग आयलो आनी पु.लं.क एक विशय मेळ्ळो.'

हांवें **सगे सांगाती** पुस्तक पळोवंक ना. पुणून सुनीताबायचें **आहे मनोहर तरी** वाचलां. तातूंत हो प्रसंग सांगतना तांणी शंकरराव देवांचें नांव घेतलां. आनी 'शंकररावांनी ह्या दह्याला हात लावला नाहीं' इतलेंच म्हळां. तांकां राग आयिल्ल्याचो उल्लेख तातूंत ना. 'पंगतीक बशिल्ल्या लोकांक' मात राग आयिल्लो म्हळां. (ते गांधीवादी आशिल्ले?) दुसऱ्याच पॅराग्राफांत शंकररावांच्या 'कणखर व्यक्तिमत्वा'चे आनी 'निर्भय स्वाभिमाना'चे दोन प्रसंग सांगून सुनीताबायन खासा आपणावूच एक प्रस्न केला – 'सत्ताधिशां मुखार – मागीर ते इंग्रज आसूं वा भारतीय – मात लेगीत तकली बागयनासतना 'तत्त्वाक घट्ट दसून रावपाचें धैर्य' तांच्यांत गांधीवादाक लागून येवंक पावलें काय मुदलांतूच तांच्यांत हें धैर्य आशिल्लें म्हूण ते गांधीवादा कडेन पावले?' सुनीताबायन फकत प्रस्न विचारला. जाप सोदपाची तकालस घेवंक ना. इल्लीशी घेतिल्ली जाल्यार 'हे लोक सरसमानां सारके नाशिल्ले, तांच्यांत वेगळें कितेंय तरी आशिल्लें... हे integrity चे लोक आशिल्ले' म्हणपाची जाप तिका मेळटली आशिल्ली. मागीर, बरीं बरीं लुगटां बाजारांत मेळटा आसतना हे लोक दाट खरखरीत खादीच कित्याक घालतात, विज्ञानान एका फुडलीं एक यंत्रां सोदून काडिल्लीं आसतना हे लोक दोन चार हजार वर्सां पयलिंच्या चरख्यारूच सूत कित्याक काडटात, दाट्ट बरें म्हशिचें दूद सगळे कडेन सोंपेपणान मेळटा आसतना मेळूंक कठीण असलें गायचें पातळ दुदूच आपणाक कित्याक जाय म्हणटात – ह्याय प्रस्नांच्यो जापो मेळटल्यो आशिल्ल्यो. सुनीताबायन आपणाल्या प्रस्नाची जाप सोदपाची तकालस घेवंक ना ती घेवंक ना. तिका जाणा जावन घेवपाची इत्साय जावंक ना. **तुझें आहे तुजपाशी** नाटक पळेतल्या प्रेक्षकांकूय केन्ना ती जायना. मागीर गांधीवाद्यांक कोल्ली, विक्षिप्त, धोंगी, दांभीक, फॅडिस्ट सोडून ते आनीक कितें म्हणटले?

महाराष्ट्रांत खूबश्या जाणांचो एक समज जाला – देवान जेन्ना सगळ्यांक बुद्द वांटली तेन्ना धड मडकीं घेवन फकत हेच गेल्ले, बाकिचे चाळणी घेवन गेल्ले आनी गांधीवादी लोक तर पोंदूच नाशिल्लें आयदन घेवन गेल्ले. हाका लागून प्रस्न समजून घेवपाची जी जिज्ञासा मनाक आसता तीच तांच्यांतली ना जाल्या. 'सर्वज्ञ' जाल्ले वरी ते उलयत बरयत आयल्यात. कोंकणी हे बडीक 'काडली जीब लायली ताळ्याक' बड म्हणटा आनी तिका 'थिल्लरपणा'ची कुरू मानता. मात्शी तकालस घेवंक जाय. म्हणटकूच मागीर गांधीवाद्यांच्या 'विक्षिप्तपणां' फाटल्यान एक 'विचार' आसतालो, तो काळाचे व्हांवतेचे उरफाटे दिकेन पेंवतालो म्हणपाचें दिसून येतलें आनी अशें पेंवप असल्याच कणखर लोकांक जमपाचें म्हणपाची जाणवीक जातली. आपणाल्या व्रतांचो लोकांक 'उपद्रव' जाता हें ते नकळ आशिल्ले व्हय? बेस बरे जाणा आशिल्ले. पुणून 'उपद्रव' ते 'जावंक दिताले'. उपद्रवांक लागून तरी हे लोक असलीं व्रतां कित्याक घेतात म्हूण विचारतले आनी थोडे भोव चिंततले अशी ते उमेद बाळगिताले.

चिंतपाक एके तरेचें तांचें हें provocation आसतालें.

एक सांगात — मुसलमानांनी एक गाय मारल्यार धा मुसलमान मारपाक फुरफुरून येवपी लोक आसात न्हय ह्या देशांत ? हिन्दू मुसलमानांचे आयजवेर जितलेय दंगे देशांत जाल्यात (जांकां लागून देशाच्या स्वातंत्र्याक आडखळ जाल्या) तितलेय हे एके गायन घडोवन हाडल्यात, गायचो प्रस्न हो देशांतलो एक 'स्फोटक' प्रस्न, जो फाटल्या देड दोन हजार वर्सां सावन देशाक सोडोवंक येवंक ना. आतां सांगात, मारपाक मुसलमानांक गायो खंय मेळटात ? ते कांय स्वता गायो पोशिनात. पळोवंक नात हांवें. तुमी पळेल्यात व्हय ? किरिस्तांवूय पोशिनात. आदिवासीय पोशिनात. पोसतात फकत हिन्दू. 'तेत्तीस कोटी देव तिच्या पोटांत आसात' अशें मानून. पुणून गायन दूद दिवपाचें बंद केल्यार पुरो, तिका 'पांजरपोळींत' व्हरून सोडपाक हेच **गोरक्षक** हिन्दू मात् लेगीत अनमननात. पांजरपोळींतल्यानूच ती कसाबांच्या हातांत पावता आनी कसाबांकडल्यान ती मुसलमानांच्या हातांत वता.

कसाब चडशे मुसलमानूच आसतात.

गाय मारल्या म्हणपाचें कळनाफुडें हुर्रफुर्र जावन मुसलमानांक मारूंक धांवतल्या गोरक्षकांक 'बाबांनो, तुमी करतात ते तरेन गोरक्षण जावपाचें ना. गोरक्षण करतले जाल्यार पयलीं एक नित्शय करात – गाय दूद दिना म्हूण तिका पांजरपोळींत धाडचे नात अशें थारायात, घराच दवरात; गाय म्हारग पडना... ती दूद दिना जाली जाल्यारूय दुदा परस लाख मोलाचें शेण दिता... ते भायर, आनीक एक नित्शय करात, म्हशिचे सर्तींत गायक राखण मेळूंक जाय जाल्यार आमी गायचेंच दूद पियेतले, गायचेंच लोणी-तूप वापरतले असो सोपूत घेयात' हें जे सांगतात, (**गोरक्षणाक** जे **गोसेवेचें** रूप दितात) तांकां धोंगी, दांभीक, विक्षिप्त, कोल्ली, फॅडिस्ट म्हणपाचे, मनोहरबाब ? बिरमत फुट्टली.

ज्या लोकांनी एका स्फोटक प्रस्नाक विधायक दिका दिवपाचो यत्न केलो, ते खातीर एक खेरीत गोसेवासंघ सुरू केलो, देशांत खूब कडेन गोशाळा चलयल्यो, गायचो वंश (breed) सुधारून दुदाचें उत्पादन वाडोवपाचो यत्न केलो – आनी, लोकांक जें करात म्हूण ते सांगताले तें तांणी खासा आपणाल्या जिवितांत चलणुकेंत हाडून दाखयलें तांकां 'जिवाचो थातो मातो करपी' मानप मू हो तुमी ? 'जिवाचो थातो मातो' खंयचोच गांधीवादी करिना. तो जेवता फितें तें तुमी पळेलां ? आयुष्यभर तो मीठ नाशिल्लें मसालो नाशिल्लें जेवण जेवीत आयला. जिवाचो थातो मातो करप हें जांकां तुमी **रसिकाग्रणी** म्हणटात तांचें काम. तांचेंच तत्त्वज्ञान तें. खायात, पियेयात, मजा मारात हाचे पेले कडलें खंयचेंच उदात्त तत्त्व जांकां पेलना, पटना आनी समजय ना तांची देख ह्या देशांतल्या लोकां मुखार दवरप आनी 'आदर्श' लोक ते हे, आनी दांभीक ते दुसरे म्हूण तांकां सांगप हें 'असामान्य' प्रतिभेंत बसता जायत, सामान्य प्रज्ञेंत बसता व्हय ?

स्पष्ट बरयतां म्हूण रागार जावं नाकात, मनोहरबाब. पु.लं.चें **तुझें आहे तुजपाशी** नाटक **मी नथुराम बोलतोय** नाटकाचें precursor. जे भाशेंत **तुझें आहे तुजपाशी** नाटक येवं येता तेच भाशेंत **मी नथुराम बोलतोय** जल्माक येता. काँग्रेसवाल्यांनी धुमशेणां कांडून ह्या नाटकाचेर सरकाराक बंदी घालूंक लावंक नाशिल्ली जाल्यार पु.लं.च्या नाटका इतलेंच (घडये चडूच) तेंय 'लोकप्रिय' जातलें आशिल्लें. जंय जंय संघ परिवाराचो प्रभाव आसा थंय थंयच्या भासांनी भाशांतरीत जावन येतलें आशिल्लें आनी पु.लं.च्या नाटकां परस चड गाजतलें आशिल्लें. पु.लं.नी फकत गांधीवादी आचार्यांक दांभीक म्हूण चित्रायल्यात. **मी नथुराम बोलतोय** नाटकान खासा गांधींक दांभिकूच न्हय, तर **दुष्ट** आनी **देशद्रोही** म्हूण सिद्ध करपाचो यत्न केला.

'असामान्य प्रतिमे'च्या साहित्यकारान अमकेंच बरोवंक जाय म्हणप चुकिचें आसत. पुणून 'अशें बरोवंक जायना आशिल्लें' अशें म्हणप 'सुबेजपणा'चें जाता आसत जाल्यार, असलीं सुबेजपणां हांव आयुष्यभर करीत आयलां, आनी मुखारूय करीत रावतलों म्हूण आसां.

इंग्रज नाशिल्लें इंग्रजांचें राज्य

इकेदासान जल्मान जपानी. पुणून भारताचे एक 'पिशे' भक्त. धा वर्सां भारतांत रावन हिन्दी शिकले. तुलसीदासाच्या 'रामचरित-मानसा'चो जपानींत अणकारूय केलो. जयप्रकाश नारायणांच्या सोखोदेवरा आश्रमांत तीन वर्सां आशिल्ले. जयप्रकाशांनी तांकां 'एकनाथजी' म्हूण एक देशी नांवूय दिल्लें. सुमार अठ्ठावीस वर्सांनी ते पर्थून एक फावट भारतांत आयिल्ले. तांकां दक्षीण भारत भोंवन पळोवपाचो आशिल्लो. सुरवात गोंयच्यान केली. आमगेर चार दीस आशिल्ले. चार दीस आमी खबरी करीत राविल्ले.

हांवें तांकां म्हळें, 'तुमची भारत-भक्ती पळोवन म्हाका तुमचो मत्सर दिसता. भारतांत अशें कितें तरी आसा कीं जें तुमचे सारकेल्या जपान्यांक लेगीत पिशें लायता हें पळोवन बरें दिसता. तें कितें तें विचारिना. एकूच प्रस्न विचारूंक सोदतां, 'तुमकां भारताचे अवगूण मातूय दिश्टी पडनात ?'

'ना कित्याक ? कितलेशे दिश्टी पडटात.' तांणी मेकळेपणान आनी तितलेच नमळायेन जाप दिली.

'एकूच खंयचोय सांगात', हांवें म्हळें.

'सांगतां' अशें म्हणून तांणी सुरवात केली.

'आमी जपानांतल्यान हांगा हिन्दी शिकपा खातीर येतात. भारतांत कितल्यो-श्यो भासो आसात, आमकां खबर ना अशें न्हय. बंगाली सारकी साहित्याचे नदरेन खुबूच गिरेस्त भास ह्या देशांत चलता म्हणपाचें आमी जाणांत. तमीळ सारकेली गिरेस्त, संस्कृत भाशे परसूय पोरणी आनी गोड आनीक एक भास हांगा चलता हेंवूय जाणांत... सुमार बावीस भासो आसात म्हूण जाणांत. तरी आसतना आमी हिन्दीच शिकपाक हांगा येतात. कित्याक, आमी जाणांत, ही अशी एक भास कीं जी पुराय देशांत चलता. दक्षिणे कडले लोक तिचे आड गेल्यात म्हूण आयकलां. पुणून दक्षिणे कडल्या लोकांक पिक्चरां काडचींशीं दिसतात तेन्ना ते हिन्दींतूच तीं काडटात हें विसरूंक फावना. मुकेश, लता मंगेशकर सारकेल्यांचीं हिन्दी गितां मदुरायेंतलीय भुरगीं गायतात हें फट म्हणूंक येवचें ना. अखिल भारतीय आकाराची एकूच भास ही... मागीर, ह्या देशांत इंग्रजी शेक कित्याक चलचो ?... हांव तुमकां विचारतां, हिन्दी परस इंग्रजी तुमकां लागिंची कित्याक दिसली ?'

हांव थोडो वेळ घुटमळ्ळों. मागीर म्हळें, 'म्हाका हे गजालिची खुब्ब लज दिसता... इतल्यो भासो आसून सगळ्यांक एकठांय जोडपी एक भास आमचे कडेन नासप ही लजेची गजाल... दुबावूच ना.' आनी हांव ओगी रावलों.

तांणीय म्हाका कांय विचारलें ना. इतल्यांत 'न्हावपाक उदक काडलां' म्हूण गोदूबायन येवन तांकां सांगलें आनी ते न्हावपाक गेले.

म्हजे तकलेंतलें चाक घुंवपाक लागलें.

आमी स्वतंत्र जाल्ले. स्वतंत्र भारत आमकां आदले सारको दवरपाचो नाशिल्लो. सगळ्यांक शिक्षीत करपाचे आशिल्ले. देशाचो सगळ्या आंगांनी विकासूय घडोवन हाडपाचो आशिल्लो. आमकां एक नवो भारत घडोवपाचो आशिल्लो. पुणून आमचे कडेन नव्या भारताचो 'डिझायन' नाशिल्लो. इंग्रजांचो 'मॉडेल' आमचे मुखार आशिल्लो तोच घेवन आमी मुखार गेले. इंग्रजांनी हो मॉडेल कसो उबो केल्लो हाचें ज्ञान आमकां नाशिल्लें. तांकां संवसारभर वेपार करपाचो आशिल्लो आनी ह्या वेपाराक पोसवण दीत असले उद्देग धंदे चलोवपाचे आशिल्ले. वेपार, उद्देग आनी तंत्रविज्ञान केन्द्रांत दवरून तांणी बाजार, सैन्य, प्रशासन आनी शिक्षणाचो आपणा खातीर एक 'डिझायन' तयार केलो. आनी आरे आरे म्हणटासर दोळ्यां मुखारूच दोळे दिपकावपी एक नवी संस्कृताय तांणी संवसारांत उबी केली.

ह्या 'डिझायनांत' विकास तांचें साध्य आशिल्लें आनी शिक्षण साधन आशिल्लें. स्वतंत्र जायनाफुडें आमी आमचें साध्य खंयचें आनी साधन खंयचें तें थारावंक जाय आशिल्लें. स्वातंत्र्या बरोबर आमी आमचो राष्ट्रीय बावटो

बदल्लो, राष्ट्रगीत बदल्लें, घटना बदल्ली. राज्यकर्तेय बदल्ले. पुणून बदलूंक जाय आशिल्लें तें बदल्लें ना. प्रशासनूय बदल्लें ना, शिक्षणूय बदल्लें ना. प्रशासनूय आदलें चलत रावलें, शिक्षणूय आदलेंच चलत रावलें. प्रशासक आनी शिक्षक तेच – आदलेच – दवरले. आमी ह्या देशाचे आतां धनी जाल्यात, आमकां जाय तें रूप ताका दिवपाक मेकळे जाल्यात ह्या कैफांत उरले. आनी—

जें चलत आयलां तेंच मुखार चलयत रावले.

स्वराज्य म्हळ्यार इंग्रजी राज्याचें विस्तारीत रूप जालें.

पांच दसकां जालीं, आमी हेच वाटेन चलत आसात. चलून चलून इतले मुखार गेल्यात कीं आतां, कोणेंय तुमची वाट चुकल्या म्हूण आमकां सांगलें जाल्यार, 'आतां कशे फाटीं सरतले आमी... आतां हेच वाटेन मुखार वचपाचें' हीच जाप आमचे जिबेर येता. ह्या पांच दसकांत कितल्याश्याच मळांचेर आमी कितलेंशें घडोवन हाडलां. पुणून जें सगळ्यांत पयलीं घडोवन हाडपाचें तें आमी घडोवन हाडूंक पावले नात. फुडाऱ्यां कडेन फकत आश्वासनां आसात, जापो नात आनी जाणकारां कडेन फकत उपदेस आसात, उपाय नात. आश्वासनांनी आनी उपदेसांनी केन्ना कोणाचे प्रस्न सुटल्यात व्हय? मागीर, लोकांचो असंतोस वाडलो जाल्यार अजाप कसलें? असंतोस वाडलो म्हणटकूच लोक गुंडे हातांत घेवन आपले प्रस्न सोडोवपाक मुखार सरतात. अहिंसेन स्वराज्य जोडिल्ल्या ह्या देशांत स्वराज्यांत एकूय प्रस्न लोकांनी हातांत गुंडे घेतले बगर सोडोवंक ना.

फाटीं गांधी शान्ती प्रतिष्ठानाच्या हॉस्टेलांत एक अमेरिकन तरणाटो मेळिल्लो. 'नॉय-वायलंट टॅक्नीक' विशयाचेर संशोधन करतालो. हांवें ताका म्हळें, 'आमच्या देशांत लोक आपले प्रस्न सोडोवंक गुंडे हातांत घेतात हें, म्हण, समजूं येता. कित्याक, देश गरीब. खर्शेल्लो. निर्शेल्लो. ताका दुसरो उपाय येवजना. पुणून अमेरिका कांय गरीब देश न्हय. थंयचे लोक आपले प्रस्न सोडोवपाक पिस्तोलां हातांत कित्याक घेतात? अमेरिकेन मार्टीन ल्यूथर किंगा सारकेल्या एका सत्पुरुशाक गुळयो घालून मारून उडयला. कॅनडीकूय तसोच मारला. खरें म्हळ्यार, ज्ञान विज्ञानाच्या मळार हो विसावो शेंकडो आदल्या एकुणीस शतमानां परस कितलोसो गिरेस्त. विज्ञानान जितले सोद विसाव्या शतमानांत लायले ताच्या हजाराव्या वांट्यान लेगीत आदल्या एकुणीस शतमानांनी लावंक नाशिल्ले. मनीसपणाचे नदरेन विसावो शेंकडो आदल्या एकुणीस शेंकड्यां परस अदीक संस्कारी, अदीक सभ्य जावंक जाय आशिल्लो. पुणून ह्या विसाव्या शेंकड्यांत जितलो नरसंहार जाला ताच्या हजाराव्या वांट्यान लेगीत आदल्या एकुणीस शतमानांत जावंक ना... हाचें कारण कितें?'

ताणें म्हळें, 'ताचोच सोद घेवपाक तर हांव हांगा आयलां.'

हांवें म्हळें, 'आयच्या संवसारांत दोन शक्तिंचो संवसारभर शेक चलिल्लो पळोवंक मेळटा. एक पॉलिटिक्स. दुसरी, बिझनेस. सत्या आनी संपत हांचेच फाटल्यान आयचो संवसार धांवता. सत्या संपत्ती परस मनीस व्हड हें आयच्या राजकर्ण्यांकूय खबर ना, वेपाऱ्यांकूय खबर ना. राजकर्णी मनीस मनशा कडेन पळेता आसतना 'वोटर' (मतदार) म्हूण पळेतात आनी वेपारी ताचे कडेन 'कस्टमर' (गिरायक) म्हूण पळेतात. मनशाक दों भितरलो एकलोय 'मनीस' मानिना. दोगूय ताका लेखिनात. सत्या आनी संपत हे आमचे भितर लिपून बशिल्ले दोन दैत्य. तांकांच आमचें शिक्षण पोसवण दीत आयलां. आनी आमचें राजकर्ण तांकांच जागयत आनी संघटीत करीत रावलां. तांकां लागून हिंसा वाडल्या...

'ह्या दोनूय दैत्यांक निस्तेज, निर्जीव करून उडोवंक जाय. आनी हें काम शिक्षणान करूंक जाय. ते खातीर शिक्षण सरकार-मुक्त आनी उद्देगपतीं-मुक्त जावंक जाय. आयचें शिक्षण सरकारागेर औनी उद्देगपतिंगेर वावराड्या मानायाचें काम करता. परिणामीं, हें शिक्षण घेवन जो मुखार येता तो एक तर 'ब्युरोक्रॅट' जाता वा 'टॅक्नोक्रॅट' जाता. 'मनीस' मात जावंक पावना.'

विज्ञानाक लागून आमी सैमाचेर लेगीत आमची सत्या चलोवपाक लागले. सैमा परस इतले व्हड जाले कीं संवसार चलोवपाक ईश्वराची गरजूच ना – आमच्यांनी तो चलोवं येता, अशें आमी मानपाक लागले. विज्ञानाक लागून पयस-पयसले देश एकामेकां शेजरा येवन रावंक पावले. इकेदासान चौदा वरां भितर जपानांतल्यान मुम्बय पाविल्ले, मुम्बयच्यान एका वरा भितर गोंयां आयले. गोंयच्यान ते बेंगलुराक गेले. तांकां पावोवपाक हांव दाभोळे विमानतळार गेल्लों. विमानतळा वयल्यान हांव घरा पावता सर इकेदासान बेंगळुराक पाविल्ले. विज्ञानाची केदी व्हडली सिद्धी ही! पुणून विज्ञान पाकिस्तान हिन्दुस्तानाक एकामेकां लागसार हाडूंक पावलां व्हय? हिन्दू मुसलमानांक, मुसलमान किरिस्तांवांक एकठांय हाडूंक पावलां व्हय? भारतांत हिन्दू मुसलमान एकामेकांक भियेतात ताच्याकूय हजार वांट्यांनी चड भारता भायर मुसलमान किरिस्तांव एकामेकांक भियेतात. कित्याक लागून मनीस एकामेकांक भियेवंक लागला? अख्खो संवसार एकामेकां लागसार आयलो, आनी मनीस मात एकामेकांक भियेवपाक लागलो जाल्यार संघर्श सोडून दुसरें कितें जल्माक येतलें? मनशांतल्या दैत्याक मनशाळावचे पयलीं ताच्या हातांत विज्ञान दिवन उडयलें जाल्यार विज्ञानाचो उपेग तो एकामेकांच्यो तकल्यो फोडपा खातीर आनी एकामेकांचे दोंके मोडपा खातीर करचो ना व्हय?

विज्ञान आमकां जाय, समाजांतलें अज्ञान ना करपा खातीर, अंधश्रद्धा ना करपा खातीर, सत्य समजून घेवपा खातीर, सत्याच्या आधारान दुख्ख दळदीर ना करपा खातीर. पुणून तें मनशाच्या हातांत आसूंक जाय. ताच्यांतल्या दैत्याच्या न्हय. आयज तें दैत्याच्या हातांत गेलां. आनी मनशांतलो दैत्य धतरिच्या पोटांतली संपत लुटपा खातीर आनी मनशा सारक्या मनशाक मारपाचीं शस्त्रास्त्रां निर्माण करपा खातीर ताचो उपेग करपाक लागला. निखटो 'सायंटिफिक टॅपर' उपकारना. 'मॉरल टॅपर' चड गरजेचो. तो कसो निर्माण करचो हाचेच कडेन चड लक्ष दिवंक जाय.

ज्ञान ह्या देशांत ना अशें म्हणूं येना. ना ती फकत ह्या ज्ञानाचो उपेग करपाची नदर. 'तज्ञ' ह्या देशांत खूब आसात. पुणून शिक्षणाच्या आनी विकास कार्याच्या मळांचेर आयज जो धोळ चलिल्लो दिश्टी पडटा तो 'तज्ञां'नीच निर्माण केला हें विसरूंक फावना. गांधी, टागोर, शिक्षणाच्या मळा वयले 'तज्ञ' आशिल्ले. रुशी आशिल्ले. लोकांची नदर बदलून समाजांत बदल घडोवन हाडपाचो वावर आयजवेर रुशिंनीच केला. तज्ञांनी न्हय. भारतांत जांच्या हातांत आमी शिक्षणकार्य दिवन उडयलां ते रुशी आशिल्ले जाल्यार भुरग्यांक हांगा इंग्रजींतल्यान शिक्षण दिवचेच नाशिल्ले. इंग्रजी शिक्षण इंग्रज भुरग्यांक उपकारता, सोबता. जपानी भुरग्यांक न्हय, चिनी भुरग्यांक न्हय, तशें भारतांतल्या भुरग्यांकूय न्हय. टागोर गांधी तज्ञ नाशिल्ले, पुणून राष्ट्रनिर्माते आशिल्ले. तांच्या दोळ्यां मुखार फुडाराच्या भारताचें एक चित्र उबें आशिल्लें. एक 'डिझायन' आशिल्लो. 'मनीस' सोडून ते हेर गजालींक म्हत्व दिनाशिल्ले. शिक्षण मनशाक मनीस करपी आसूंक जाय. ताचें जिवीत सुंदर, शिरवंत, समृद्ध करपी आसूंक जाय अशें मानपी आशिल्ले. स्वतंत्र भारताच्या राजकर्णान दोगांकूय लोकां पसून तोडले. म्हूण सरंजामशायेची सुवात लोकशाय घेवंक पावली ना. भांडवलशायेचे सुवातेर समाजवाद येवंक पावलो ना आनी अज्ञानाची सुवात विज्ञान घेवंक पावलें ना. मनशाक 'मनीस' करपी शिक्षण भारतांत सुरू जातलें तेन्ना इकेदासाना सारकेल्या एका भारतभक्ताक खंत भोगची इतलो इंग्रजीचो शेक हांगा चलचो ना आनी 'म्हाका हे गजालिची लज दिसता' अशें म्हणपाचो म्हजेरूय प्रसंग येवचो

ना.

इकेदासान न्हावन आयले तेन्ना 'तुमच्या प्रस्नाची जाप म्हाका मेळ्ळी' अशें सांगून हांवें तांकां सांगलें, 'स्वराज्य येतकूच भारतांतल्यान इंग्रज गेले. इंग्रजांचें राज्य मात अजून वचूंक ना. आमी स्वराज्याच्या नांवान इंग्रज नाशिल्लें इंग्रजांचें राज्य चलयतात म्हूण इंग्रजी आमचे मानगुटेर बसल्या.

आंतरकथेची आंतरकथा

फाटल्या साडेचार दसकां सावन साहित्याच्या मळार कसलो-न्हय-कसलो वावर करीत आयलां. **मीर्गा** पसून हो वावर सुरू केल्लो. **मीर्गा**चो पयलो आंक १९५३ वर्सा पंदरा ऑगस्टाक भायर सरिल्लो. णव ऑगस्टाक लिखणी हातांत घेतिल्ली. ती आयच्या ह्या खिणा मेरेन विसंव घेनासतना एकासारकी बरयत रावल्या. १९६१त जुनाचे अखेरेक पणजेच्या क्वार्तेलार पाविल्लों. अडेज-पावणे तीन म्हयने थंय बंदिस्त उरिल्लों. तेन्नाय ती **नवी शाळा** बरोवपांत गुल्ल उरिल्ली.

गोंयचे सुटके उपरांत १९६८ सावन १९८० मेरेनच्या काळांत कसले-न्हय-कसले चळवळींत घुसपून उरलों. नवें गोंय घडोवपाक जें जें कितें कुसकें, नश्टें, पाडें आड येताशें दिसलें ताचे आड झुजत रावलों. दुसरें कितेंच करपाक उसरपत नाशिल्ली. तेन्नाय लिखणी कोणाक तरी दुखयत रावली, कोणाक तरी तिडायत रावली जाल्यार कोणाक खुबळायत रावली. पुणून सगळ्यांक चिंतूंक लावपाचें काम करीत रावली. कितलेशे इश्ट तिणें जोडून दिले. तितलेय टिकाकारूय मेळोवन दिले.

१९८१ वर्सा सगळ्या तरांच्या चळवळींतल्यान आंग काडून घेतलें. आनी कितल्याश्या वर्सां सावन हांव जो full-time fighter (पूर्ण वेळ चळवळी) म्हूण वावरत आयिल्लों तो full-time writer (पूर्ण वेळ लेखक) जालों. आनी लिखणेक धाय दिको मेकळ्यो करून दिल्यो. तेन्ना सावन ती जी चलत रावल्या ती आयच्या ह्या खिणा मेरेन अखंडपणान चलत आसा.

ह्या साडेचार दसकांचे साहित्य सेवेंत जे दिश्टावे घडले, जीं सत्यां होलमलीं तीं ह्या पुस्तकांतल्यान वाचप्यां मुखार दवरपाचो यत्न केला.

आप-उक्तावणेच्या बरपाचे जातिचेंच एक पुस्तक हें.

तूं कित्याक बरयता, कितें सांगपा खातीर बरयता, तुजेर कोणाचो प्रभाव आसा, कितलो आसा, तुज्या जिवितांत साहित्याक तुवें खंयची आनी केदी सुवात दवरल्या, हे प्रस्न म्हजे म्हाकाच हांवें कितलेशे खेपे विचारल्यात. तांच्यो ज्यो जापो मेळ्ळ्यो त्यो ह्या पुस्तकांत दिल्यात.

साहित्याक हांवें केन्ना मन-रिझोवणेचो वावर मानलो ना. जिविताचें एक उपफळ – एक by product – हेच नदरेन ताचे कडेन सदां पळेत आयलां. जिवीत तशें साहित्य. जिवीत उखलापें आसलें जाल्यार लिखणेंतल्यान उखलापेंच साहित्य येतलें, आपणा हस्तुकीं उत्कट वा खोलायेन भरिल्लें अशें कितेंय बरोवन जावचें अशें जाका दिसता ताणें जिविताची उपासना करूंक जाय अशें मानीत आनी म्हणीत आयलां. कलाकार बरयतल्याचो सेवक आसूंक जाय, ताका धनी जावंक दिवंक जायना अशेंय म्हणीत आनी मानीत आयलां.

साहित्य मोगी हांव मुदलांतूच आशिल्लों. कांय कारणांक लागून मराठी, गुजराथी, हिन्दी, पुर्तुगीज आनी इंग्लेज ह्या पांच भासां कडेन म्हजो दाट संबंद आयलो. ह्या पांचूय भासांतलें मुदलांतलें आनी अणकारून ह्या भासांनी आयिल्लें कितलेंशें बरें बरें साहित्य वाचूंक मेळ्ळें. म्हज्यांतल्या साहित्यिकाक ह्या भौ-भाशीक साहित्याच्या वाचनान खूब पोसवण दिल्या. दुसरें खंयचेंय व्रत घेवपाचो धीर केन्ना जालो ना, पुणून **दिसामाजीं कांहीं तरी तें लिहावें, प्रसंगीं अखंडित वाचीत जावें** ह्या एका व्रताक मात एकनिश्ठेन आयुश्यभर पाळो दीत आयलां.

पुणून – मुजरत सांगूंक जाय – बरोवपाची म्हाका प्रेरणा दिल्या ती मात कोंकणींतल्या दैन्यान. कोंकणींत हें ना, तें ना अशें कोणूय म्हणटा तेन्ना एके वाटेन मन खंतीन भरून येता आनी दुसरे वाटेन तें तिडकीन उसळुनूय येता. कोंकणींत हें ना, तें ना, खरें. पुणून तें कित्याक लागून ना? भास कांय खंयच्याच आंगान दुबळी न्हय. **यथा भाषक: तथा भाषा** हो नेम खरो आसत जाल्यार जांणी मराठी, कन्नड, पुर्तुगेज, इंग्लेज बी भासांनी बऱ्यांतलीं बरीं पुस्तकां बरयलीं तांची भास दुबळी आसूंच नज. मागीर, कोंकणींत साहित्य ना जाल्यार ताचें कारण 'जांणी तें बरोवपाचें तांणी तें बरयलें ना' हेंच एक म्हणूंक जाय. ते दुसऱ्यांच्यो भासो पोटलावन बसले. आनी आपणाली भास उबंत उडोवन तांचे भाशेंत बरोवपाक लागले. आमच्या बुदवंतांच्या ह्या दुबळ्या सभावाची जाणवीक जाता तेन्ना 'ना, हांव अशें जावंक दिवचों ना, हांव सुमारा भायले कश्ट काडटलों आनी आमचे भाशेंतलें दैन्य म्हज्यान जाता तितलें उणें करपाचो यत्न करतलों' अशें म्हणून फुरफुरून येतां आनी बरोवपाक बसतां. म्हजें आयज मेरेनचें कोंकणींतलें बरप हे खंतींतल्यान, हे तिडकींतल्यान, लागणुकेचे हे जाणविकेंतल्यान जल्माक आयलां.

एके तरेचें अग्निहोत्र हें, जें साडेचार दसकां सावन चलयत रावलां.

कोंकणीच्या मळार हांवें पावल दवरलां त्या वेळार शणै गोंयबाबांलीं आठ धा पुस्तकां, प्रो. राणू नायकांलीं चार पांच नाटकुलीं, बयाभाव आनी शां.वि. कामत हांचीं कवितेचीं दोन पुस्तकां आनी 'वोंवळां' नांवाचो कारवारी बरोवप्यांचो एक कथांझेलो सोडून (नागरी लिपींत) कितेंच नाशिल्लें. आयज? सुमार पावणे दोन हजार पुस्तकां आसात. एका सारकीं येत आसात. कथा, कविता, नाटकां, नवलकथा, समीक्षा, निबंध – हजार तरांचीं पुस्तकां कोंकणींत आयज आयिल्लीं पळोवंक मेळटात. ते भायर, कोश, विश्वकोश भायर सरत आसात. हातुंतलें तीन वांटे रद्दी धरून भायर उडयात, एक वांटो जो उरतलो तो खंयचेय भाशेक अभिमान दिसचो ह्या पांवड्याचोच आसतलो हे विशीं दुबाव ना. इतले बरोवपी मुखार सरल्यात की हांव जो तांचो एक म्हालगडो – pioneer — ताका लेगीत तांच्यांतले अर्दा वयर लोक वळखनात. कोंकणीचे हे प्रगती-यात्रेंत कोण आतां आडखळ हाडपाचो ना. कोंकणी बोली, तिका व्याकरण ना, लिपी ना, तिच्यांत साहित्य ना अशें म्हणटल्यांनी निवृत्त जावन देव देव करीत घरा बसपाचे दीस आतां उदेल्यात.

असल्या ह्या काळार साहित्या संबंदिच्या म्हज्या अणभवांचो आपरोस आशिल्लें हें पुस्तक नव्या बरोवप्यांचे वाटेर थोडो भोव तरी उजवाड घालपाचो वावर करूंक पावलें जाल्यार कोंकणी साहित्याक जिवीत ओंपलें हाची खूब खूब खोस भोगतली.

पुस्तकाक **सर्जकाची आंतरकथा** हें नांव स. उमाशंकर जोशींनी कांय वर्सां पयलीं सुचयल्लें.

रोखडेंच उजवाडा येवपी **सर्जकाची आंतरकथा** पुस्तकाची प्रस्तावना.

खबरी आमोरे वयल्यो – ६

तुमी वर्ध्याक कशे पावले? कितें जोडपाक थंय गेल्ले?

पुर्तुगेजांच्या आडांग्या साम्राज्याक आह्वान दिवन डॉ. लोहिया १९४६तल्या १८ जुनाक मडगांवां उबे रावले तेन्ना गोंयांत एक मोड उठलें. झों झों करून नेटान वारें व्हांवपाक लागलें आनी ह्या वाऱ्यान चारशीं चारशीं वर्सांचे म्हाल-म्हातारे लाचारेचे, मेंगेपणाचे, दुबळेपणाचे, भित्रेपणाचे, बंदेपणाचे रूख धोल धोल धोलून घसांयच करून मुळां सयत हुमटून पडले. म्हजे पिळगेच्या जिवितांतली ही एक मोठ्ठी घडणूक. सगळे आमी हे घडणुकेन प्रभावीत जाल्ले. दोन चार म्हयन्यां भितर लोहियांक चळवळींतल्यान आंग काडून

घेवचें पडलें. गांधींनीच तांकां तें काडून घेवंक सांगलें, जवाहललाल अडचणींत पडचे न्हय म्हूण. आनी गोंयकार धड न्हय म्हूण. गांधीय कडेक सरले. आमकां वाट दाखोवपी कोण उरलो ना. जिस्त ह्या वेळार हिन्दुस्तान स्वतंत्र जालें आनी 'आतां गोंय स्वतंत्र जावपाक कळाव लागपाचो ना' असो समज करून चळवळिचे व्हांवतेंत हात धुवन घेवपाक – 'आमीय गोंय मेकळें करपाक कितेंय तरी केलां...', 'आमीच गोंय मेकळें केलां' म्हूण सांगपाक कांय जाण मुखार सरले. तांचीं 'पुलितिकां' सुरू जालीं. एकामेकांचे पांय ओडपाचें काम ते करपाक लागले. लोहियांच्या मोडाक लागून सुक्यो खोलयो उबिल्ल्यो त्यो आशिल्ल्यो तश्यो जमनीर येवन पडिल्ल्यो. पांखां आशिल्लीं शेवणींच उडत राविल्लीं... ह्या वातावरणांत केन्ना हाका आमी आमचो फुडारी मानलो, केन्ना ताका मानलो. आनी तांच्या हाता खाला काम करपाक लागले... दोळे धांपून कोणाच्याय फाटल्यान वचचें असलो एकलोय हांचे मजगतीं नाशिल्लो. आमी आयुष्य फुकट होगडायतात अशें आमकां दिसपाक लागलें. आमच्यांतले कांय जाण निर्शेवन कॉलेजां जॉयन जावन अर्दकुटो उरिल्लो अभ्यास पुरो करपाक लागले. म्हजी पिराय त्या वेळार २१ ते २३ मदली. हांव आझाद गोमंतक दलांत वचून मेळ्ळों. कितेंय तरी दिव्य भव्य करतलों म्हूण गेल्लों. चार स म्हयने गोंयचे सरादीर बांद्यांत उरलों. थंय जें कितें पळेलें, अणभवलें तें... ज्या ऊंच ध्येयवादान हांव हातूंत पडलां ताका सोबना असलें आशिल्लें... सत्याग्रहांत कांय अर्थ ना अशें मानतालों. क्रान्तिकार्यांतूय अर्थ ना ह्या निर्णयार अणभवान पावलों... म्हळें, खंयच्याय तरी जाणकार अणभवी देशभक्ताच्या हाता खाला रावन काम करूंक जाय. ना जाल्यार खंयचे खंय व्हांवन वतलों. काकासायबां कडेन वळख जाल्ली. बाकीबाबांनी करून दिल्ली. काकासायब गांधींचे एक मुखेल सांगाती. ते भायर, तांच्या विचाराचे एक व्हड भाष्यकार... तांकां विचारलें. तांणी म्हाका आपणा गोपांत घेतलो. आनी हांव वर्ध्याक पावलों.

थंय तुमकां कितें मेळ्ळें?

ज्ञान. जें दुसरे कडेन खंयच मेळूंक पावचें नाशिल्लें... खंयचेच युनिव्हर्सिटींत, खंयच्याच प्रोफेसरा कडल्यान, खंयच्याच पुस्तकांतल्यान मेळचें नाशिल्लें तसलें... वर्धा म्हळ्यार एक Open University. जाय तें शीक... विशय? सगळे. प्रोफेसरूय कसले? एक काकासायब. तांगेले एक सांगाती किशोरलाल मश्रूवाला तांकां 'ज्ञाननिधी' मानताले. ज्ञाननिधी म्हळ्यार एन्सायक्लोपेडिया. आयुष्यभर ते ज्ञान दीत रावल्यात, ज्ञान घेत रावल्यात. स्वता किशोरलालभाई एक मौलीक चिंतक. विनोबा तांकां बुद्धाचे कोटिचे चिंतक मानताले. भारतीय तत्त्वविचारांत रामकृष्ण-विवेकानंद, रवीन्द्रनाथ, श्रीअरविंद, गांधी, कृष्णमूर्ती हांचे वरीच नवें कितेंय तांणी दिलां. तांगेल्या **जीवन शोधन** पुस्तका सारकें खोल पुस्तक सोंपेपणान पळोवंक मेळना. विनोबा? वेदां पसून गांधी मेरेनचो सगळो भारतीय तत्त्वविचार कोळून पियेल्ले. मराठी हिन्दी गुजराती संतसाहित्य तांचे जिबेर घोळटालें. आविल्ले ज्ञानेश्वर म्हूण तांकां लोक वळखताले. कुमारप्पा आनीक एक प्रोफेसर. अर्थशास्त्राचे. गांधींच्या अर्थशास्त्राक शास्त्रीय बसका घालून दिवपी. आचार्य कृपालानी एक visiting professor. गांधी विचाराचे एक सशक्त भाष्यकार. हांचे भायर, दादा धर्माधिकारी, धीरेन्द्र मजूमदार, अण्णासाहेब सहस्त्रबुद्धे हांचे सारके लॅक्चरर, रीडर थंय आशिल्ले. राष्ट्रभाषा प्रचार समिती वर्ध्याकसुनूच चलताली. थंय भदंत आनंद कौसल्यायन रावताले. त्रिपिटकाचार्य. तांकां लागून राहुल सांकृत्यायन मर्दी मर्दी येवन वताले. हिन्दींतले सगळे कवी साहित्यकार थंय पावल्यात आनी तांचो सांगात आमकां मेळ्ळा. हिन्दींतले एक व्हड कवी भवानिप्रसाद मिश्र आमच्या महिलाश्रमांत शिकयताले. हांव पावलां त्याच वर्सा मराठी कवी मंगेश पाडगांवकर वर्ध्याक येवन रावल्यात. योगायोग म्हळ्यार मराठी कवी अनिल (आत्माराम रावजी देशपांडे) थंय सॅशन जज म्हूण त्याच वर्सा आयिल्ले... काव्य-शास्त्र-विनोदाचे वझरे म्हजे भोंवतणी व्हांवताले...

वर्ध्याक हांव चार वर्सां उरलां. कितें जोडलां ताचो हिशोब म्हाका दिवंक येवपाचो ना. पुणून एक 'नदर' जोडल्या इतलें अनमन नासतना सांगूं येता. हे नदरेनूच आतां चाळीस पंचेचाळीस वर्सां जायत आयलीं, हांव जिविताच्या सगळ्या प्रस्नां कडेन पळेत आयलां. Formal शिक्षण म्हाका कसलेंच मेळूंक ना. लिसेवाच्या सव्या वर्सांत हांवें शिक्षण सोडून दिलां... हांव मॅट्रिक सुद्धां जावंक ना... पुणून जें कितें जाणां (असो तुमचो सगळ्यांचो समज जाला) तें सगळें वर्ध्याक हांव शिकलां... वाचन म्हत्वाचें न्हय. कितलींय पुस्तकां वाच तूं, तुका तुजी नदर मेळ्ळी ना जाल्यार त्या वाचनांतल्यान तुका कांयच मेळपाचें ना. तूं फकत बोकडे भाशेन ज्ञान चाबडायतलें. नदर मेळूंक जाय. ती सगळ्यांत पयलीं जोडूंक जाय... हांवें वर्ध्यांत म्हजी नदर जोडल्या.

वर्ध्याक रावन तुमी मीर्ग कित्याक चलयलें?

वर्ध्याक गेल्लों सत्याग्रह समजून घेवपाक. दक्षीण आफ्रिकेच्या सत्याग्रहा पसून ४२तल्या 'क्विट इंडिया' सत्याग्रहा मेरेनच्या गांधींच्या नेतृत्वा खाला जाल्ल्या सगळ्या सत्याग्रहांचे इतिहास बारकायेन वाचून काडिल्ले. ते भायर, गांधी आनी तांगेल्या सांगात्यांनी सत्याग्रहाच्या मंत्रातंत्राचेर जें कितें बरयल्लें तेंवूय वाचिल्लें. सत्याग्रहान सगळे प्रस्न बरे भाशेन सोडोवं येतात ह्या निर्णयार पाविल्लों. दिव्यास्त्र हें एक अशेंय मानपाक लागिल्लों. पुणून गोंयांत तो कसो चलोवचो, सारकें समजूंक नाशिल्लें. कृपालानींक एक दीस विचारलें, 'किसने कहा तुमको कि गोवा का सवाल सत्याग्रह से हल करना चाहिये? दंगा करो, फसाद करो' अशें म्हणून तांणी म्हाका फाफडून उडयलो. कृपालानींची उलोवपाची एक आगळी वेगळी शैली आशिल्ली. दंगाफसाद शक्य ना हें ते जाणा आशिल्ले. हांव ओगी पडलों. काकासायबांक विचारलें. काकासायब हरशीं हाडाचे शिक्षक. कितलोय पिशेपणाचो प्रस्न विचार, ते उबगनासतना समजावन सांगताले. पुणून म्हजो प्रस्न आयकून ते उबगले. म्हणपाक लागले, 'सत्याग्रह हें पन्नासावें सपण. एकूणपन्नास सपणां चडून गेले उपरांतूच पन्नासावें सपण लागता. तुमी अजून पयल्याच सपणार पावल दवरूंक ना. एका दमान पन्नासाव्या सपणार उडी घेवंक सोदतात?' पयलें सपण खंयचें? 'गोंयांत हिन्दू आनी किरिस्तांव अशे दोन स्वतंत्र autonomous समाज आसात. दोनूय एकामेकां कडेन कसलोच संबंद नाशिल्ल्या दोन वेगळ्या संवसारांत जियेत आयल्यात. आमी एकामेकां कडेन झगडनात, बरें आसा. पुणून आमकां एकामेकांचें कांयच लागना... ह्या दोनूय संवसारां मदल्यान उदासीनतायेची एक न्हंय व्हांवता. तिचेर पूल बांदूंक जाय अशें काकासायब १९४५ सावन सांगीत आयिल्ले. पूल कोंकणीचो. एकूच आंग हें जें ह्या दोनूय संवसारांक जोडटा. 'हो वाद येन्ना नाका... पयलीं स्वातंत्र्य, मागीर भाशेचें पळोवंया' अशें म्हणून तांचें म्हणणें कोणेच कानामनार घेवंक नाशिल्लें. कोंकणीचें म्हत्व म्हाका पटिल्लें. पुणून म्हाका जी जाप जाय आशिल्ली ती काकासायबां कडल्यानूय मेळूंक नाशिल्ली. म्हजो एक अणभव सांगतां. कांय प्रस्नां संबंदान येवजी येवजी येवजितां... मागीर उपाय मेळना जातकूच येवजुपाचें सोडून दितां... केन्नाय तरी उपाय मेळटलो हे आशेन सोडून दितां... ताकतीक करिना... पुणून अंतर्मन – subconscience – येवजुपाचें सोडून दिना. तें भितरले भितर काम करीत रावता. एक दीस फांतोडेर म्हाका एक सपन पडलें. लक्ष्मीकान्त भेंब्रे शे वर्ध्याक आमगेर आयल्यात. हांव न्हिदलां सो पळोवन 'ऊठ, न्हिदला कितें?' अशें म्हणून म्हाका हालोवन उठयतात. हांव जागो जातां. म्हाका अजाप जाता. लक्ष्मीकान्तबाबांचो आनी म्हजो कसलोच संबंद

नाशिल्लो. तांच्या उग्र सभावाक लागून तांचे पसून हांव सदां पयसूच राविल्लों. म्हाका ते वळखय नाशिल्ले... म्हजो संबंद आयला तो तांच्या भावाकडेन, दोतोर नारायण भेंबऱ्यां कडेन... नानदादां कडेन... नानदादा बदला लक्ष्मीकान्तबाब शे सपनांत येवचे? 'येंऽ सपन हें' अशें म्हणून हांवें ताचेर येवजुपाचें सोडून दिलें. सदची सफाई बिफाई करून जातकूच हांव न्हावपाक गेलों. पयलो तांबयो तकलेर रकयलो आनी म्हाका लक्ष्मीकान्तबाबांनी केंल्ल्या सत्याग्रहाचो उगडास जालो. तांणी दोन अटी घाल्ल्यो. एक, म्हज्या सत्याग्रहांत कोणेच तिरंगी बावटो हाडूंक जायना तशी कोणेंच जयहिन्द घोशणा दिवंक जायना. हें 'भेंब्रेपण' म्हणून सगळे ओगी राविल्ले. तकलेर थंड बरें उदक पडना फुडें म्हाका सट्ट जालें. म्हळें, इतले दीस सोदतालों ती जाप म्हाका मेळ्ळी. गोंयांत चळवळ चलूंक जाय ती हेच दिकेन. तिरंगो घेनासतना, जयहिन्द घोशणा दिनासतना. सुटकेचो प्रस्न हिन्दुस्तान सरकाराचो अशें मानून...

कसो तर? सुटकेचो प्रस्नूच मुदल प्रस्न आशिल्लो न्हय? मूळ प्रस्न कडेक उडोवन चळवळ चलोवप ती कशी?

सांगतां. काश्मीर हिन्दुस्तानांन विलीन जायनाफुडें काश्मीरचो प्रस्न काश्मिरी लोकांचो उरलो ना. तो हिन्दुस्तान सरकाराचो प्रस्न जालो. काश्मिराचेर घुरयो आयल्यो जाल्यार त्यो परतून लावप हिन्दुस्तान सरकाराचें काम जाल्लें. फकत काश्मिरी लोकांचें उरूंक नाशिल्लें... लोहियान गोंयची चळवळ सुरू केल्या त्या वेळार हिन्दुस्तान आनी गोंय एक आशिल्लीं. हिन्दुस्तान स्वतंत्र जालें आनी हिन्दुस्तान सरकारान पुर्तुगालाकडेन diplomatic relations सुरू केलीं तेन्ना गोंय आंतरराष्ट्रीय कायद्यान पुर्तुगेजांचें म्हूण हिन्दुस्तान सरकारानूच मान्य केल्ले वरी जालें. आंतरराष्ट्रीय कायद्याच्या संदर्भांत आमी पुर्तुगेजूच थरिल्ले. पुर्तुगेजांच्या राज्यांत तिरंगो बावटो आनी जयहिन्द घोशणा, शेजारी राष्ट्राचो बावटो आनी शेजारी राष्ट्राची घोशणा थरिल्ली. आयज धरुंया, काश्मिरांतले उग्रवादी पाकिस्तान झिंदाबाद घोशणा दिवन आनी पाकिस्तानी बावटो घेवन श्रीनगरांत निदर्शनां करपाक लागले जाल्यार हिन्दुस्तान सरकार तें सोंसून घेवपाचें ना. तशें, तिरंगो बावटो आनी जयहिन्द घोशणा पुर्तुगेज सरकार सोंसून घेवपाचें ना... तांकां, हे खातीर दुशण दिवंक येवपाचें ना... तें बावटो घेतल्यांक आनी जयहिन्द म्हणटल्यांक foreign agents मानतलें... हांव म्हणपाक लागलों, गोंयचे सुटकेचो प्रस्न पंडित नेहरूंनी आपल्या हातांत घेतला... सुगूर हातांत तो पावला. तांकां जाय तसो ते हो प्रस्न सोडयतले. आमकां जाय तसो तांकां सोडोवंक लावप समा जायना... जागरूक पुढारी ते. न्हिदूंक नात. आमी दुसरेच प्रस्न हातांत घेवन सत्याग्रह करचे...

पुर्तुगेज बावटो हातांत घेवन? आनी व्हीव्ह पुर्तुगाल म्हणून?

तशें सांगपाचो म्हाका धीर जावचो नाशिल्लो. पुणून पुर्तुगेज बावटो घेवन चळवळी कोणेय केल्ल्यो जाल्यार हांव विरोध करचो नाशिल्लों. कितलेशे प्रस्न आशिल्ले जे आमच्यांनी तिरंगो हातांत घेनासतना सोडोवं येताले.

देखीक?

आफूडभश्टाचो अस्पृश्यतायेचो प्रस्न घे. पुर्तुगाल जगभर हिन्दुस्ताना आड प्रचार करतालें तेन्ना हिन्दुस्तानांत अस्पृश्यताय आसा, गोंयांत ती ना, म्हणटालें. गोंयांत आसा म्हूण आमच्यांनी दाखोवन दिवं येतालें. हरिजनांक देवळांत वचूंक मेळचें म्हूण आमच्यांनी चळवळ चलोवं येताली. म्हाजन 'हे जयहिन्दीश्त' म्हूण आमकां नांवां दवरून धरून दीत आशिल्ले... तितली रिस्क घेवचीच पडटली आशिल्ली. म्हाजन आड वचूं, हरिजन तरी आमचे बरोबर रावतले आशिल्ले. आनी जगाक गोंयांत अस्पृश्यताय ना म्हण पुर्तुगेज सांगतात तें फट म्हूण कळटलें आशिल्लें.

हो विचार तुमी लोकां मुखार दवरिल्लो?

बरोवन? ना... बरोवपाक म्हजे कडेन माध्यम नाशिल्लें. पुणून उलयलां हांव खूब जाणां कडेन. बाकीबाब, लक्ष्मणराव, आपा करमळकार, बाबला शिंगबाळ, नानदाद भेंब्रो हांचे मुखार मांडला हांवें हो विचार. नानदादांक रोखडोच पटला. म्हज्या मनांत गोंयांत वचून कांय इश्टांक तो सांगचो अशें आयलें. मुम्बय गेल्लों. मुम्बयच्यान गोंयां गेलों. चार दिसांची सुटी घेवन... वामन सरदेसाय सुटून आयिल्लो. ताचे राजकी हक सरकारान काडून घेतिल्ले. तरी आसतना दो. विनायक कैसऱ्यांनी ताका आल्मैदांत शिक्षक म्हूण काम दिल्लें... ताका म्हजो हो विचार रोखडोच पटलो. वामन त्या दिसांनी अस्वस्थ आसतालो. मार्च मेरेन तूं कामार उरतलो, उपरांत तुवें दुसरें कसलेंय काम सोदून काडचें पडटलें अशें आल्मैद कॉलेजीन ताका सांगिल्लें. खंय वचचें, कितें करचें, ताका खबर नाशिल्लें. हांवें म्हळें, वर्ध्याक यो. कांय म्हयन्यांनी तो वर्ध्याक आयलो. 'लोकां मुखार हे विचार मांडूंक जाय. विचार share करूंक जाय... आमी आमचोच एक पेपर कित्याक काडचो न्हय?' ताणें विचारलें. 'वर्ध्याकसून?' 'हय'... तो शारांत गेलो. एक छापखानो सोदून काडलो. बजेट तयार केलें आनी आमी **मीर्ग** सुरू केलें. १९५३तल्या ऑगस्ट म्हयन्यांत. पंद्रशे पंद्रशेक आंक भायर सरतालो. स वा आठ पानांचो... जाली, रोखडीच controversy सुरू जाली.

कित्याक म्हूण?

पयले सुवातेर **मीर्ग** कोंकणींत भायर सरता म्हूण. 'तुमी सुटके झुजाऱ्यां मजगतीं फूट घालतात. कोंकणी मराठीचो प्रस्न सुटके उपरांत घेवन बसुंया... तुर्तांक सुटका...' हे तरेचीं पत्रांय येवपाक लागलीं. कांय जाणांक जापो बरोवन धाडल्यो. म्हळें, सुटका तुमकां नाका आसली जाल्यारूय जातली. तुमी आड गेले जाल्यारूय जातली. तिचो हुस्को म्हाका ना... जाता कितें, केन्ना केन्ना तार जुळना. म्हजी आनी आमच्या सुटके झुजाऱ्यांची तार जुळ्ळी ना... केन्नाच... टेलिफोनांत रॉंग नंबर लागतकूच जाता तशें हांव कितें उलयतां तें हांकां समजनाशिल्लें. ते कितें म्हणटात तें म्हाका कळटालें, पुणून पटनाशिल्लें... मीर्गाचे दोनशां वयर आंक गोंयांत पावताले... गुरुनाथ केळेकारान इतले पटयेकार जोडून दिल्ले. मुम्बयंत सुमार तीनशें पटयेकार जाल्ले. सुमंत केळेकारान केल्ले... मीर्ग अडेज वर्सां चलयलां. पंचावन छापन्न आंक नेमान भायर आयल्यात. प्रतिसाद बरो मेळ्ळा.

बंद कित्याक केलें?

वर्धा सोडून हांव दिल्लीक गेलों. वामन मुम्बय गेलो. म्हूण बंद करचें पडलें.

आंक आसात?

एक फायल आसा. ते मुस्तींतले उगडास बरोवपा खातीर ती हालीं वाचपाक घेतिल्ली. २८, २९, ३० वर्सांचे पिरायेचो हांव. साप भुरगो न्हय. आनी प्रौढूय न्हय. म्हजे अग्रलेख वाचले तेन्ना 'हांव आनी हे पिरायेर इतलो mature आशिल्लों?' अशें दिसलें. Controversy खूब जाल्यो. म्हजे लिखणेंत अशें कितेंय तरी आसा कीं जें controversy निर्माण करता. मीर्गान तर इतल्यो केल्यो की एक दीस कांय जाणांनी हांव पुर्तुगेज स्पाय जालां म्हूण काकासायबांकूच वचून सांगलें...

पुर्तुगेज स्पाय?

हय... पुणून तें सोड. म्हजेर ताचो कांय परिणाम जालो ना. काकासायबांचेरूय जालो ना... सुटके झुजांतले उगडास हांवें बरयल्यात. एक वांटो प्रेसांत आसा, दुसरो तयार करतां... सगळें मेकळेपणान बरयलां. आयज ह्या विशयाचेर चड नाका. चार स वरां खर्चतलीं.

पडसाद

भौ. संपादपी
नमस्कार.

आशाढांतलो एक दीस ह्या पुस्तकाच्या नियाळाक लेखून भौ. पांडुरंग भांगी हांणी भलायकेचे त्रास आनी अभ्यासाचो व्हड आटाप आसतनाय मुजरत वेळांत वेळ काडून भोव चिकित्सक नदरेन **पडसाद** उक्तायलो आनी तुमी तो उजवाडायलो देखून दोगांकूय काळजाथावन देव बरें करूं म्हणटां.

पडसादांतले फोडणिशे वरवीं म्हाका जायत्या काळा सावन अपेक्षित आशिल्ल्या मुद्द्यांचेर लक्ष वेधलां. हाचे आदीय हांवें ते मुद्दे म्हजे तरेन संबंदितां कडेन उपस्थित केल्यात. आतां भांगीबाबांल्या अभ्यासू विवेचनांतल्यान अचळय सामकारा आयिल्ले हे मुद्दे अशे आसात:

(१) कांय उतरांच्या शुद्धलेखना विशीं सामान्य वाचपी/शिकपी/बरोवपी दुविधेंत पडूंक शकता. (देखीक **जावंक** काय **जांवक; वाटार** काय **वाठार**).

(२) विद्वान अभ्यासकांनी आपले पुरतें जरी शुद्धलेखन थारायलें, तरिकूय जोंवेर अकादेमीचे नेम आनी अभ्यासकांले रास्त निश्कर्श हांचो सुमेळ जायना, तोंवेर शिक्षक/विद्यार्थी हांचो गोंदळ (काय गोंधोळ) जायत उरतलो.

(३) शणै गोंयबाबांलो सखोल अभ्यास आनी तांगेलो चडावत प्रमाणांत नमुनेदार बरपाचो वावर हांचे विशीं पुराय आदर बाळगुनय, सदांच शणै गोंयबाबांलो वापर (usage) आयच्या बरोवप्याक मार्गदर्शी थारूंक शकना. देखीक, 'जावंक' हो तांगेलो उपेग स्विकारचो काय ना हाचेर भांगीबाबांली 'जांवक'ची फोडणिशी प्रस्नचिन्ह घालता. मात शणै गोंयबाबालो 'पैलो' हो वापर भांगीबाबाले चिकित्से कडेन जुळटा पूण अकादेमीच्या नेमाक पाळो दिना.

(४) कांय उतरां दोन तरेन बरोवंक जातात खरीं पूण भांगीबाबान म्हळां तशें, हातूंत **ध्वनिशास्त्राचे नदरेन कसलीच चूक नासूनय, लिपयेक लागून गोंदळ जावंक येता.** देखीक, **उच्चार** आनी **उच्च्यार.** हाचेर उपाय काडप शक्य आसा आनी तो काडूंक जाय.

(५) कोंकणींत भोव मोलादीक वैयाकरणी वावर जाला. तरिकूय जेन्ना भांगीबाब म्हणटात, ''कोंकणीचें परिपूर्ण अशें बरैल्लें व्याकरण, तूर्त तरी आमचेकडेन ना'', तेन्ना ताची सगल्या संबंदितांनी गंभीरतायेन दखल घेवंक जाय आनी उपलब्ध व्याकरणांच्या आदारान आनी तज्ञांच्या पालवान फावोशें व्याकरण तयार करूंक जाय.

(६) मुखेल मुद्दो म्हळ्यार, शुद्धलेखनाचे नेम कोंकणी अकादेमीन पुनर्नियाळचेलो वेळ आयला अशें आमगेल्या बरपांतली तफावत, विद्वानांचीं मतां, बरोवप्यांचो घोळ आनी शिकपी-शिकोवप्यांचो पेंच पळेल्यार दिसता. पुनर्नियाळ बदला खातिरच जाय अशें ना; आसा तें तिजून थिरावपा खातीर तरी तो जाय. हाचेर मुजरत विचार जावचो.

देखीक **वाटार** आनी **वाठार** हीं दोनूय उतरां आपणावचीं काय एक, हें थारावंक जाय. संस्कृत भाशे सारकी नेमबद्ध भास लेंगीत हालींसराक थोडीभोव लक्चीक जाल्या हें आर्विल्ले कोश पळेल्यार कळटा. पत म्हूण, **परिसर परीसर** हीं उतरां घेवंक जातात. संस्कृत शब्दकोशांत हीं दोनूय उतरां स्विकारल्यांत. गरज थंय (आनी सुटना तेन्ना) कोंकणीय अशें करूंक शकता. **मात हें आडवादान जावंक जाय.** फकत विरोधी सूर आस्पावन घेवंक जाय म्हूण हें जावचें न्हय.

दुबाव आनी **दुभाव** सारकीं कांय उतरां आसात थंय, ध्वनिशास्त्रा प्रमाण मोवाळ उच्चार दाखोवपी ('दुबाव'सारकें उतर) अर्थाची एक छटा दाखोवंक (देखीक doubt) वापरूंक येता. जाल्यार निबर उच्चार दाखोवपी (दुभाव हें अर्थाचे नदरेन अदीक योग्य) उतर अर्थाची दुसरी (आनी नेमकी) छटा दाखोवंक (देखीक ambivalence) वापरूंक जाता.

नेमांचेर पर्थून म्होर मारतना कोंकणीचे **नीज उच्चार, नाद, अर्थ, व्याकरण, प्रसार** आनी **संकेत** (conventions) ह्या सगल्याच आंगांचो दोन तरांनी विचार जावचो. एक म्हळ्यार, लोकभाशेचो चालंत रुपकार शक्य तितलो इबाडनासतना राखप, हो. आनी दुसरें, लिखीत भाशेक गरजेचो असो भासविज्ञानीक (वैयाकरणी) आनी समाजविज्ञानीक आदाव नेम थिरायतना (थारायतनाच न्हय) लायतल्या निकशांक आसचो. ह्या नेमांचो हावेस कोंकणी 'सोंपी' वा 'लोकप्रिय' करप हो आसचो न्हय, तर ती **सगल्यांखातीर** 'स्पश्ट' आनी 'नेमकी' जावची आसचो. हे नेम थारायतना प्रदेश, लोकसमूह, काळ, सत्ता, सामाजीक प्रतिश्ठा (भाशीक वापराची) हे घुस्पावणे मुद्दे वयर सरतलेच. पूण तांकां फावो तितलेंच म्हत्व दिवंक जाय. कारण निमाणें 'भाशीक वापर' होच एक बळिश्ट असो साम्यकारी घटक (equaliser). आमकां जाय जाल्यार लेगीत भाशेक लोकशायकरण मानवना. मुद्दम करून मान्यता दिल्लीं कितलीं तरी उतरां, आमी वर्सांसंकिंनी निश्ठेन वापरांत हाडुनय सर्वसादारण व्यक्तीन स्विकारिल्लीं नात. आपणाले सामान्यतायेचेर बोट दवरिल्ले वरी दिसता, हें समाजाचें भाशीक (आनी भौशीकय) मानसशास्त्र! हें तज्ञांनी आनी नाविन्याची/बदलाची आस्त बाळगुप्यांनी ध्यानांत दवरचें. हे संबंदीं देखी कितल्योश्यो आसात. त्यो येवजून पळोवच्यो. भाशेचे (चड करून शुद्धलेखनाचे) नेम थारायतना 'वीरश्री परस विवेक श्रेष्ठ' आनी 'विज्ञानीक अचूकताये परस वापर आनी स्वीकृती म्हत्वाची'. हीं दोनय तत्वां मार्गदर्शी थारूंक शकतात.

निमाणें, भोव नमळायेन भौ. भांगीबाबांले नदरेक एकूच मुद्दो हाडूंक सोदतां. 'करपाक' वा 'सांगपाक' वा 'वाचपाक' आदी कुसां म्हाका **अ-कोंकणी दिसनात.** हांवूय तीं ल्हानपणा सावन आयकत/वापरीत आयलां. मात 'ह्या वेळार म्हज्याच स्वार्थाचो विचार **करपाक** म्हाका सोबचें ना' ह्या वाक्या संदर्भांत म्हाका **करपाक** हो उपेग 'अ-कोंकणी' दिसता. म्हाका थंय **करप** हो उपेग अदीक 'कोंकणी' दिसता. घडये म्हगेलो ग्रह चूकय आसत पूण तो तसो आसा खरो. एक भायलें उदाहरण दितां. कांय कोंकणी शिक्षक 'आमी **लोकांनी** पटोवन दिवंक जाय' म्हणटात जेन्ना तांकां 'आमी **लोकांक** पटोवन दिवंक जाय' म्हणपाचें आसता. तेंवय म्हाका अ-कोंकणी दिसता. (पूण त्या वाक्याच्या संदर्भांत! 'लोकांनी' हें उतर अ-कोंकणी कूस घेवन घडलां म्हूण म्हय.) म्हगेलो फोक वयल्या उदाहरणांत **वापराचेर** आसा, व्याकरणाचेर न्हय.

तशेंच, 'अशी हांव प्रार्थना करतालें' हें वाक्य व्याकरणाचे नदरेन अचूक आसा. लिखीत गद्यापुरतें पळेल्यारय बरोबर आसा. चर्चा/भासाभास, विचारीक बरप, नियाळ वा निवेदन हातूंत तें यथायोग्य आसा. नाटकांतय 'तकनिकी' नदरेन चुकिल्लें नाच ना! पूण नाटकांत उत्स्फूर्त उलोवणें वा संवाद येता थंय, कोंकणी जीब 'अशें हांव (देवालागीं) मागतालें', 'अशें हांव पराथतालें', 'अशें हांव प्रार्थन करतालें' अशें म्हणटली अशें म्हाका दिसलें, देखून हांवें तो 'अ-कोंकणी' उपेग म्हळा जायत.

भौ. भांगीबाबान मुजरत तकालस घेवन कितलेशेच मुद्दे कोंकणी विद्यार्थ्यां मुखार मांडले देखून हांव तांचे परत एक फावट उपकार मानतां. मात 'कॉलेजाच्या पांवड्याचेर तशेंच विश्वविद्यालयाच्या पांवड्याची गरज ध्यानांत घेवन परिपूर्ण अशा व्याकरणाची गरज आसा, अशें म्हजे सारकिल्या अडाण्याक दिसता' अशें उपरोधान म्हणून तांकां सुटकावाट सोदूंक मेळची ना. कारण आमगेले कोंकणी कडेन तांचे इतले खडेगांठ अभ्यासक वेंचीकच आसात. जमता ते परीन तांणी ह्या वावराक हातभार वा उत्तेजन दिवचेंच पडटलें. हे खातीर तांकां सक्रीय फुडार आनी निरामय जीण आंवडेतां.

— किरण बुडकुले.

उगडासाचीं ल्हारां

भुरगेपणांतल्यो यादी

चंद्रकांत केणी

भुरगेपणांतल्यो यादी एक खेपे जाग्यो जाल्यो म्हणटकच त्यो दर्याच्या ल्हारां भाशेन एका फाटल्यान एक धांवत येतात. दर्याचें एक ल्हार देगेर येवन आपटतासर तें परतें परतुचे आदींच दुसरीं ल्हारां फाटल्यान येतात. तसो अणभव भुरगेपणांतल्यो यादी उस्तिता आसतना हांवें सदांच घेतला.

आज त्यो यादी जाग्यो जावपाक कारण सामकें सादें जालें. पसऱ्यार सावन कसली तरी वस्त घरांत हाडिल्ली. ती वस्त ज्या कागदान बांदिल्ली तें कागद म्हज्या हातांत पडलें. सदांचे संवये प्रमाण हांव तें कागद वाचूंक लागलों. खंयच्या तरी इंग्लीश पेपराचें तें अर्दें पान आसलें. एके वटच्यान बातम्यो आनी फाटले वटच्यान ल्हान ल्हान जायराती छापिल्ल्यो. एके जायरातींतल्या सिंगल कॉलम फोटोचेर म्हजी नदर थिरावली. फोटो म्हाका वळखिचो दिसलो. कोण हो मनीस? पेपर अशे तरेन पिनिल्लो की त्या मनशाचें नांव छापिल्लो कुडको वेगळो जाल्लो. म्हज्या हातांतल्या कुडक्याचेर फोटो आसलो आनी 'इंतेर अमक्या दिसा जातलो, सोयऱ्यांनी आनी इश्टांनी नोंद घेवची' असो उल्लेख आसलो.

हांव केदो वेळ येवजीत बसलों. जो मनीस म्हाका वळखिचो दिसतालो ताका मर्ण आयलां. पेपर केन्नाचो तें म्हाका खबर ना. तो मरून कितले दीस... म्हयने... वर्सां उलगल्लीं आसतलीं देव जाणा! तरी पूण मन अस्वस्थ जालें. म्हजें मन म्हाका सांगतालें, त्या मनशाक हांव खूब लागशिल्ल्यान वळखतां. पूण कोण तो? कसो वळखतलों?... कोणाक विचारतलों?...

हांवें तेदो फोटो कातरीन कापून काडलो आनी दोडून म्हज्या पाकिटांत दवरलो. कितले दीस, कितले म्हयने तो म्हज्या पाकिटांत आसलो देवाक खबर! आज एकलो म्हाका मेळूंक आयिल्लो. ताणें म्हजेकडेन म्हजें कार्ड मागलें. पाकिटांतलें व्हिजिटिंग कार्ड भायर काडटा आसतना तो छापिल्लो फोटो भायर आयलो आनी टेबलार पडलो. ओगीच हांवें तो फोटो त्या मनशा मुखार दवरलो आनी विचारलें, 'हाका तूं वळखता?'

ताणें एकदम म्हळें, 'वळखतां तर. कॉश्तांस मरे तो. तूं वळखना तर ताका? हो फोटो तुज्या पाकिटांत सो?'

तरी म्हाका त्या मनशाची याद जालिना. ताचो तोंडावळो नदरे मुखार हाडून वेगळ्या वेगळ्या वातावरणांत उबो करपाचो यत्न हांवें खीणभर केलो आनी कितें घडिल्लें तें सगलें त्या मनशाक सांगून विचारलें, 'कोण हो कॉश्तांस?'

'कांसावलेच्या पोस्ट ऑफिसांत तो कार्तेर (पोस्टमन) आशिल्लो कितलींशीं वर्सां. रिटायर्ड जावन तो गांवाक गेल्लो. बार्देसांत खंय तरी. आतां तो केन्ना मेलो तें मात म्हाका खबर ना.'

एका खिणांत तकलेंतल्या काळखांत जोगूल चकचकलें आनी पोस्टमनाच्या हळडुव्या भेसांतलो कॉश्तांस म्हज्या दोळ्यां मुखार उबो रावलो. नाका सकयल वयल्या ओंठांचेर काळो मूस बसचो तसल्या मिशयांचो. कानसुलां आनी माने वयर केंस आशिल्लो, पूण बोडक्या माथ्याचो. बेब्यां भाशेन बटबटीत दोळ्यांचो आनी एक भुंवयी वांकडी आशिल्ल्यान तिरसो कसो दिसतालो तो कॉश्तांस. तागेलो युनिफॉर्म हुमेच्या खतांनी भरिल्लो आसतालो. कोटाचे पितळेचे बटन सदांच काळशे जाल्ले आसताले. खांद्याक पत्रांनी भरिल्लो खाकी बोटवो आनी हातांकय खुबशीं पत्रां लावन भोंवतल्या कॉश्तांसाची मूर्त म्हज्या दोळ्यां मुखार उबी रावली आनी म्हाका अजाप जालें. चार-पांच वर्सां जाच्या नित्य दर्शनान आनी जाचे कडेन खबरो करून सारिल्लीं त्या कॉश्तांसाक हांव कसो विसरलों?

आनी यादी फाटल्यान यादी जाग्यो जाल्यो...

सिरील रेंदेर

कॉश्तांसाचे कथेंत एक आडकथा म्हणून सिरील रेंदेराची कथा सांगची पडटली. सिरील म्हळ्यार गांवचें एक मोठें प्रस्थ. त्या काळार रेंदेर काश्टी न्हेसून सूर काडूंक वताले. माड चडप आनी देंवप म्हळ्यार सोंपें काम न्हय. पूण सिरील तें व्हड खोशयेन करतालो. निदान तो तें खोशयेन करता अशें पळयतल्याक दिसतालें. तोंडान तो शिळोणी घालतालो ना जाल्यार एखादें कांतार वा लोकगीत गायतालो.

सिरीलाचे सुरिचे माड चार कडेन शिंपडिल्ले. थोडे आमच्या वाड्यार आनी थोडे ग्रासिंदाच्या वाड्यार. सकाळीं, दनपरां आनी तीनसांजचो सिरील आमच्या घरालागीं येतालो. सकाळचो तो खुबूच बेगीन येतालो. तरी ताचीं कांतरां आयकून म्हाका जाग येताली आनी ताका जाप दिवंक हांव उठून भायर येतालों. दनपारच्या वेळार ताची-म्हजी गांठ चडशी पडनासली. एक तर हांव शाळेंत उरतालों ना जाल्यार घरांत भितर उरतालों. पूण तीनसांजच्या वेळार ताची शिळोणी हांव पयसुल्ल्यान वळखतालों. सिरीलाचें घर आमच्या घरापसून अर्द वर पयस अंतराचेर आशिल्लें. तो सांजच्या वेळार बाजारांत येतालो तेन्ना तो वेगळोच भेस करतालो. बऱ्यांतले बरे कपडे करतालो. केन्नाय कोट लेगीत घालतालो. पांयांत बूट आनी मेय आसताले. ताच्या हाताक आशिल्ले घडयाळीक भांगराचो पटो आसतालो. वत आसूं नासूं, दोळ्यांक काळें गॉगल. शर्टाच्या उंचल्या बोल्सांत तंबाकुचें पाकीट. म्हाका तागेलो ब्रॅण्ड लेगीत खबर आसलो. 'रिझला मोर्ताल' आनी 'बर्डस् आय' तंबाकू. मोर्ताल म्हळ्यार जिबेर दवरल्यार विरघळून वचत इतलो धवोफुल्ल कागद. त्या कागदांत तंबाकुची लळी वळून अचळय दवरपाची. मागीर त्या तंबाकू भोंवतणी मोर्ताल गुठलावन एके कडेक आशिल्ल्या गोमा वेल्यान जिबेचें तोंक फिरोवपाचें आनी तें दकोवन सिगरेट करपाची. ही सिगरेट जळून सोंपसर सिरीलाच्या तोंडांत आसताली. सिगरेट पेटोवचे खातीर ताच्या बोल्सांत लायटर आसतालो. त्या लायटराचें एक वेगळेपण तो दाखयतालो. तो उरफाटो धरलो जाल्यार ताचेर आशिल्ल्या चित्रांतले बायलेचें न्हेसण सकयल देंवतालें आनी तो सारको धरलो म्हणटकच तें न्हेसण तिच्या आंगार चडटालें. म्हाका तो जादूच दिसतालो.

सिरील बाजारांत येतकच रेल्वे स्टेशना भायर उबो रावतालो. वळखिचे चार लोक भोंवतणीं उबे आसताले. थंय आयकल्ल्या-पळयिल्ल्या खबरांची देवाण-घेवाण जाताली. आनी मागीर चार जाणांक घेवन सिरील मुखा वयल्या च्याच्या दुकानांत वतालो. सांजच्या वेळार गांवांत आयिल्लो जर्मन पदेर हुनहुनीत उंडे करतालो. हॉटेलांत पातळ भाजये सांगातान सिरील एक उंडो खातालो आनी च्या घेवन आपल्या घरा परततालो.

सिरीलाचें आनीक एक वर्णन करपाचें उरलें. तागेले पँटी भोंवतणीं एक रुंद पटो आसतालो. त्या पट्यांत एक बंद सुरी आसताली आनी दुसरे वाटेन एक सरपळी, जिका चावयो आनी ल्हान टॉर्च बांदिल्लो उरतालो. मर्दीं-मर्दीं सिरील ती सरपळी हातांत घेवन तिचे कडेन खेळतालो.

म्हाका सदांच दिसतालें, सिरीलान तियात्रांत काम केल्लें जाल्यार तो नांव जोडटलो आसलो. ताचो आवाज गोड आसलो. पूण तियात्रांत काम करप उणाकपणाचें अशें सिरील मानतालो. 'हांव तिकेट काडून तियात्र पळयतां. फुकट केन्ना पळयना... पूण कसली जीण रे ती! ते परस आपलें रेंदेरपण बरें', तो म्हणटालो.

सिरील गोरो गोमटो आसलो. ऐन पिरायेचो तरणाटो. कानसुला कडेन लांब गले. बारीक मिशयो. केन्नाय मुडांत आयलो म्हणटकच ताणें म्हणचें, 'गोंयांत जल्मून हांव त्रासांत पडलां. भायर युरोपाक जल्मल्लों जाल्यार राजकुंवर जातलों आसलों.'

कॉश्तांसा इतलीच सिरीला कडेन म्हजी संवकळ. पूण कॉश्तांसा परस सिरील इल्लो म्हाका लागिंचो दिसतालो. कित्याक तर तो मूळ गांवचो आनी आमच्या घरांत सगल्यांक वळखतालो. सिरीलाक कांय लोक पिसोय म्हणटाले. सिरीलालो बापूय रेंदेरच आसलो. पूण सिरील माडार चडूंक शिकनाफुडें ताणें गांव सोडलो आनी तो बोटिचेर गेलो. बोटिचेर खूब जोडटालो. सिरीलाचेंय बोटिचेर वचपाचें सपन आसलें. पूण आपल्या घराब्याचो परंपरेन चलत आयिल्लो रेंदेरपणाचो धंदो बंद पडचो न्हय अशें सिरीलाच्या बापायक दिसतालें. तो आवय-बापायलो एकलोच पूत आसलो. फुडें केन्ना तरी आपूण काजार जातलों आनी आपलो भुरगो माडार चडूंक लागतकच आपुणय बोटीर वतलों अशीं सपनां तो पळयतालो. पूण सिरीलाचें तें सपन भंगलें. ताच्या बापायक बोटिचेर बुडून मरण आयलें. बापायली कूडय हाताक लागलीच ना. गांवचे मातयेक ती भेटोवपाची आस बापूय सदांच उलयतालो. पूण तो योग केन्ना आयलोना. बापूय गेलो आनी आवय थोड्या दिसांनी पोटखाण्याच्या दुखण्याचें निमित्त जावन अचकीत मेली. तेन्नासावन सिरील एकलो जालो.

सिरीलाले जिणेंत खुबशे विरोधाभास आसले. रेंदेर सिरील काश्टी नेसून भोंवतालो. राजकुंवर सिरील हांवें वर्णिला त्या थाटांत येवन बाजारांत वेळ सारतालो. सिरीला कडेन दुसरेय गूण आसले. दुसऱ्यांक अडचल्ल्या वेळार तो पावतालो. तातुंतय बायंत बुचकळे खातल्या लीलूक ताणें जेन्ना वांचयलें तेन्ना सगलो गांवांतलो लोक ताची तोखणाय करूंक लागलो.

लीलू अंताली चली. गांवाचे एके कुशीक शेतां आसलीं. त्या शेतांमदीं एक रूंद बांद. त्या बांदाचेर सात-आठ गांवठी नळ्यांचीं ल्हानशीं घरां. तातुंतल्या एका घरांत अनंत – अंता रावतालो. अंताचो वेवसाय सोनाराचो आसलो. एक कुशळ कारागीर म्हूण ताची नामना आसली. पूण त्या दिसांनी धंदो व्हडलोसो चलनासलो. अंता रसीक मनीस. ताका नाटकाची आवड. त्या दिसांनी कंपनिचीं नाटकां चडशीं येनासलीं. खंयच्याय देवळांत कालो, शिमगो आसलो म्हणटकच सप्तकभर नाटकां चलतालीं. काम-धंदो सोडून अंता तीं नाटकां पळोवंक त्या गांवांत वचून रावतालो. फाटल्यान गिरायकांची धांदळ जाली वा घरच्यांची अडचण जाली जाल्यारूय ताका पर्वा नासताली.

अंताचो भेस कसलो? एक मूळचें धवें पूण ल्हवू ल्हवू काळें जायत गेल्लें आंगवस्त्र तो न्हेसतालो. वयर बुतांव नाशिल्लो सदरो. दोळ्यांक लायिल्लें वक्ल नाकाचेर सकयल देंविल्लें आसतालें. त्याच भेसांत तो बाजारांत येतालो. चलता आसतना आपलेच तंद्रेंत चलतालो. हातवारे करून तोंडान नाटकाचीं पदां गुणगुणटालो. मदींच तान दिवपाची हुक्की आयली जाल्यार मार्गाचे कुशीक उबो रावन दावो हात कानसुलाचेर दवरून आनी उजवो हात मळबाचे दिकेन उखलून आपली उमेद भागोवन घेतालो. हो अंता नाटकाक वचूंक भायर सरतालो तेन्ना मात तो बरो भेस करून, केंसांक तेल बी लावन वतालो.

अंताक एकच चली. ती लीलू. लीलू आंगान खुबच मोटें आसलें. गांवचे लोक कोणालेय मोठसाणेची तुळा करतना लीलूचें नांव घेताले. पिठ्ठ गोरें. वाटकुळीच तकली. धडाचेर दकोवची तशी दकयल्ले भाशेन दिसताली. चपटें नाक, मोठ्ठे दोळे आनी कपलाक मोठ्ठो कुकूम. ताच्या आंगाक एक ब्लावज आनी घागरो आसतालो. कितलींशींच वर्सां तें तोच घागरो-ब्लावज वापरीत आयिल्लें देवाक खबर! अजून म्हाका त्या विटक्या तांबड्या घागऱ्याचो आनी खताविल्ल्या निळ्या रंगाच्या ब्लावजाचो उगडास आसा. लीलू आपले आवय भाशेनूच अक्षरशत्रू. चलयेन शिकून कितें करचें पडलां? घर संवसार चलयतली जाल्यार रांदूंक, उमळूंक बरें येवंक जाय ही अंताची विचारसरणी. अंताचें आनीक एक म्हणणें आसलें. चलयो शिकल्यो जाल्यार 'पारपोळ' जातात. देखून लीलू शिकूंक नासलें. ल्हान पिरायेर सावन आवयलीं कामां तें करतालें.

हे लीलूक पळोवंक एक दीस न्हवरेकार आयले. त्या दिसा लीलूक साडी न्हेसयली. आवयन आपणाले भाशेन तिका सजयली. पूण न्हवरेकारांनी तोंडारच चली पसंत ना अशें सांगलें आनी ते गेले! न्हवरेकार परत वतकच अंताच्या संतापाक पारावार उरलो ना. ताणें घर माथ्यार घेतलें. 'हे कर्मकट्टे धुवेक केन्ना घोव मेळटलो देवाक खबर! हांव आनीक कोणाच्या दारांत वचचोंना' अशें कितें तरी तो बडबडलो. बापायच्या त्या उद्वेगाचो लीलूच्या मनाचेर परिणाम जालो आनी तीन्सांजच्या वेळार मागीलदारचे बांयंत लीलून जीव दिलो.

सिरील तेन्ना लागशिल्ल्या माडाच्या कंवळांत पोंय कापतालो. मागीलदारांत पासयो मारपी लीलूक ताणें पळयिल्लें. बांयंत कितें तरी पडिल्ल्याचो आवाज येनाफुडें तो सादूर जालो. काती आनी दाभणें थंयच दवरून ताणें बांयंत उडी घेतली आनी लीलूक वयर काडलें. घरच्या लोकांक खबरच ना. आवय फुडल्या दारांत तुळशी कडेन बशिल्ली आनी बापूय बाजारांत गेल्लो. चार शेजाऱ्यांक सिरीलानच साद घालून आपयले आनी लीलू वांचलें.

आपणें व्हडलें कितें कार्य केलां असो विचार लेगीत सिरीलाच्या मनाक आफुडलो ना. उपरांत कोणेंय सिरीलाक ते विशीं विचारलें जाल्यार तो म्हणटालो, 'सोंज्यावांच्या फेस्ता वेळार बांयंत बुचकळ्यो मारपाची म्हाका संवंय आसली देखून बरें जालें. लीलून म्हाका अशी वेंग मारली की खीणभर दिसलें, आतां आमी दोगांय बुडटात. पूण देव पावलो. उपकार त्या देवाचे मानात.'

अंतान खंय उपरांत सिरीलागेर वचून ताका एक भांगराची मुदी दिवंक केली. पूण सिरीलान ती घेतलीना.

तरीपूण एक गजाल ते उपरांत घडली. गांवचो लोक सिरील आनी लीलूच्या संबंदां विशीं तरेकवार रितीन उलयतालो. लीलूच्या मनांत आपले प्राण वांचोवपी सिरीला विशीं कृतज्ञतायेची भावना आसली हातूंत दुबाव ना. पूण ते ताचे कडेन खंयचे नदरेन पळयतालें तें कोण सांगतलो? पूण सिरीलापुरतें एक सांगुंकूच जाय. कोणेंय ताका लीलूचें नांव घेवन चाळोवपाचो यत्न केलो जाल्यार तो खुबळनासलो. थंडसाणेन म्हणटालो, 'तुका भयण ना रे? खंयचेंय चेडूं दिसलें जाल्यार तिका बायल मानता तो मनीस न्हय, जनावर.'

सिरीलाक एक खेपे अंत्रुजेंतल्या एका गांवची चली सांगून आयली. सिरील मुजरत वचून तिका पळोवन आयलो. वतना ताणें दोग शेजाऱ्यांक सांगातान व्हेल्ले. सिरीलाक चली पसंत पडली ना.

'सामकें खांपुल्लें. सोयरीक हाडचे आदीं तांणी म्हाका तरी पळोवंक जाय आसलो. हांव काजार जालों जाल्यार राजकुंवरी सोबत असल्या चेडवा कडेनच जातलों. सिरील असलें लोकांक उलोवन दाखयतालो. देखून लोक ताका पिसो म्हणटाले.

पूण सिरीलाच्या मनांतली राजकुंवरी कोण हें कळूंक म्हाका कळाव लागलो ना. ते ल्हान पिरायेर लेगीत सिरील ग्रासिंदाचेर मरता म्हणपाचें म्हाका कळिल्लें. ग्रासिंदान घरच्या पोरसांत तरेकवार फुलांचीं झाडां रोयिल्लीं. पोरसूं खूब व्हडलें. दुर्गाचे गेटीकडच्यान घराचें मुखेल दार सुमार २५ मिटर भितर आसलें आनी भोंवतणीं तितलेंच अंतर दवरून दुरीग बांदिल्लें. ह्या

दुरगाचे एके वाटेन रेल्वेची लायन वताली. दुरगाच्या कडांनी तरेकवार फळांचीं झाडां. तातूंत जगमां, चिकू, आदावां आनी माटमां, आंब्याचीं गार्फां, पेरिचीं झाडां, एक जांभळ आनी चिंच लेगीत आसली. मर्दी मर्दी खंयूय माड. एक-दोन उबेच वाडिल्ले भिल्ल माड आसले, जांच्या फळांच्यो माळो सजयिल्ले हत्तिचे सोंडे भाशेन हुमकळटाल्यो. हांवें तें पुराय पोरसूं भोंवन पळयल्लें. कित्याक तर भाटकाराचें एक लॉज ह्याच दुर्गाचे भितर पोरसाचे एके कुशीक आशिल्लें. फळझाडां भायर दुसरे तरेचीं झाडांय आसतालीं. तांचेमर्दी धवीं काण्णां आनी लिंबू, तोरांजाचीं झाडां हांचो म्हाका अजून उगडास आसा. तरेकवार फुलां, वेगळ्या वेगळ्या रंगाचीं आनी वेगळ्या वेगळ्या परमळाचीं; कांय थळावीं, कांय भायलीं. ते भायर सोबेचीं कितलींशींच झाडां. तांचीं पानांय फुलां भाशेन सोबीत.

श्रावणी आयतार आयलो म्हणटकच फुलां हाडपाचो आदेश आमकां मेळटालो. आयताराक कितलिंशीं फुलां लागतलीं? पूण आमी समवयस्क भुरगे श्रावणी आयताराचें निमित्त करून लोकांचीं पोरसां लुट्टाले. ते खातीर फांतोडेचो ब्राम्हम्हूर्त आमी थारायिल्लो. श्रावणांत कुपां सकयल देंविल्लीं आसतालीं आनी मजगतीं एखाद्रें उदक शिडशिडावन वतालें. त्या पावसांत भिजपाचीय मजा. पेरां, तोरांजां आनी लिंबू तोडून काडपाचेर आमचो चड भर आसतालो. फुलांय आसतालीं. फुलांची रास हाडून घराकडेन रकयली म्हणटकच आमच्या आवयांनी आमकां धारेर धरचे आनी अशीं फुलां बुड्डूं नाकात अशी शिटकावणी दिवची. पूण ते शिटकावणेचो आमचेर परिणाम जायनासलो.

एक दीस फुलां काडटा आसतना म्हजेकडच्यान तोरांजेची खांदी टर्रर करून मोडली. फळांनी भरिल्ली खांदी मोडनाफुडें आवाज जालो. सगलीं तोरांजां हाताकडेन आयलीं तरी हांवें मोठो अपराध केलो म्हणपाचें म्हाका कळिल्लें. देखून एकाय तोरांजाक हात लायनासतना माकडा भाशेन हांवें भायर उडी मारली आनी सारकोच सिरीलाचे तावडींत सांपडलों.

दुरगाचे भायले वटेन रेल्वे लायनीक समांतर अशे सुरिचे माड आसले. सिरील हरशीं सुर्योदयाच्या वेळार माड काडूंक येता. पूण त्या दिसा ताका खंय तरी वचपाचें आसलें. देखून तो इल्लो बेगीन सूर काडूंक भायर सरिल्लो. तोरांजेची खांदी म्हजे कडच्यान मोडटा ती ताणें माडावेल्यानच पळयिल्ली.

'खांदी कशी मोडली?' ताणें म्हाका विचारलें.

'म्हाका खबर ना. हांव एक तोरांज ओडटालों. खांदीच तुटली.' हांवें थरथरत जाप दिली.

पूण तो प्रस्न तितल्यार सोंपलो ना. सिरीलान म्हजे आड ग्रासिंदा कडेन कागाळ केली आनी ग्रासिंदान एक दीस म्हाका तापोवन लेगीत काडलो.

'तुका तोरांजां जाय जाल्यार हांव दितलीं आसलीं. अशी फांदी तोडटा?' ताणें म्हाका विचारलें.

हांवें जाप दिली ना. पूण त्या दिसाच्यान ग्रासिंदा दिश्टी पडल्यार हांव ताका टाळूंक लागलों आनी मेळ्ळों तरी तें म्हजे कडेन तितले पुरतेंच उलोवंक लागलें. सिरीलाकय त्या दिसाच्यान हांव टाळटालों. पूण एक दीस सिरील मेळ्ळो आनी ताणें म्हाका सांगलें, 'तूं रागार जावं नाका. पूण खरें तें हांवें ताका सांगलें.'

ही खबर हांवें कॉश्तांसांच्या कानार घाली तेन्ना ताणें सिरीलाक दुशण दिलें आनी म्हळें, 'तुजें चुकलें खरें, पूण सिरीलाचें धा खेपे चुकलें. तो ग्रासिंदाक आपली व्हंकल करूंक सोदता... हार उडटा देखून गांयडोळ उडटा!'

अंता पळून वता

एक फिशाल सोनार म्हणून अंताची नामना. पूण रसीक अंता हातांत पयशे आयले म्हणटकूच फोल्गां मारतालो. तशीं फोल्गां सादीं. बरें नुस्तें हाडप, बरें खावप-जेवप इतलींच. पूण एकय दीस ताणें आपले वाडिल्ले चलयेक नवी साडी विकती घेतली ना वा बायलेक कापड घेवन दिलें ना. अंता पयशे जोडटालो. तांतले घरांत कितले पावताले देवाक खबर! घर संवसार चलयताली तागेली बायल. आपलें दुख्ख उलोवपाची लेगीत तिका चोरी. केन्नाय एखाद्या हिंदू कुटुंबांत पावली जाल्यार ती आपले सुस्कारे सोडून घुस्मटमार ल्हव करून घेताली. अंताले बायलेचें नांव सुशिलाबाय आसलें अशें दिसता.

तशी सुशिलाबाय देखणी आसूंक जाय. अवेळार म्हातारपण येवन सगलें तेज वगडावन बशिल्ले बायले सारकी ती दिसताली. म्हाका उगडास जाता. आमच्या घरा फाटल्यान शेताचे धडेर एक ओंवळिचें झाड आसलें. शिंयाचे दीस आयले म्हणटकच त्या झाडांपोंदा ओंवळां पुंजावंक जायत्यो बायलो येताल्यो. त्या झाडाचेर फळां लागतालीं. लांबोड्या बोरां आकारांचीं पांचवीं फळां. तीं पिकलीं म्हणटकच केसरी-तांबडीं दिसतालीं आनी रुचीक चिकवा वरी लागतालीं. आमकां भुरग्यांक ओंवळां परस फळांचें चड आकर्शण आसलें. पूण कोणूय आमच्यांतलो जाण्टो वयर चडटालो आनी केंकल्याची बडी घेवन पिकीं फळां झडयतालो. उपरांत आमी तीं फळां वांटून घेताले. सकाळीं बेगीन उठून त्या झाडाकडेन गेल्यार मुळांत झडिल्लीं फळांच मेळटालीं. फांतोडेर बेगीन उठून तीं फळां पुंजावंक हांव वतालों. शेताचे धडेर दाट धुकें पडिल्लें आसतालें. खारो दंव अजून झडटा अशा वेळार शितळ वातावरणांत फळां पुंजावपाचो आनंद वेगळोच आसतालो. अर्द वराच्या कश्टांनी आठ-धा फळां मेळटालीं. पूण खूब मेळ्ळीं अशें ते पिरायेर दिसतालें. उदेंते कडेन वताचें कीर्ण आयलें म्हणटकच त्या टवटवीत झाडाची सोबा नदरेंत भरूंक लागताली. लुसलुशीत पोपटी आनी पांचवीं पानां, मोतयां सारकीं वयर फुलिल्लीं ओंवळां आनी तांचे मर्दी पोपटाचे चोंची वरी तांबडीं पिकिल्लीं फळां.

ह्या ओंवळिच्या झाडाचो आनी अंताले बायलेचो संबंद आसलो तो फांतोडेच्या वेळा पुरतो. हांव कितलेय बेगीन उठलों तरी म्हजे आदीं सुशिलाबाय झाडापोंदा पाविल्ली आसताली. ती केळिच्या चोळक्याचे दोणे करताली आनी ओंवळां पुंजायताली. हांव जाणां आसलों, ती ओंवळांचे पोड गुंथून चार घरांनी धाडून दिताली. जांगेर सुशिलाबाय ओंवळां धाडटाली त्या घरच्यो बायलो तांकां थोडे भोव मोल पावयताल्यो. कोणूय तिका नाल्ल, शांक भाजी, गोड-साकर वा तांदूळ दिताल्यो जाल्यार थोड्यो बायलो आणे-दोन आणे पावत्यो करताल्यो.

मस्काच्यो सांगो, आंबाडे, तेरें आनी तायखिळो, कुड्डुकेची भाजी अशो ज्यो कितें आलायत्यो वस्तू मेळटाल्यो त्यो सुशिलाबाय पुंजायताली. इतलेंच न्हय, भाटांनी पडिल्ले नाल्लाचे बोंडे आनी चुट्टां, शेवकां, पिडे, झाडाच्यो सुकिल्ल्यो खांदयो ती ओडीत आपल्या घरा व्हरताली. आज म्हाका कळटा, ती अशे तरेन जळोव पुंजायताली वा दोन वेळच्या जेवणाची तजवीज करताली.

दिवाळेच्या अदमासाक अचकीत पावस आयलो. राती कडेन जोगलावंक लागलें आनी कान फुटचे येदो मोठो गडगड जालो. पूण सकाळ मेरेन पावस थांबिल्लो. त्या दिसा हांव ओंवळिचीं फुलां पुंजावंक गेलों जाल्यार वयले धडेर उबी रावन सुशिलाबाय कितें तरी पळयता.

हांव सदचे वरी ओंवळी मुळांत वचूंक फुडें सरलों जाल्यार तिणें म्हाका आडायलो. म्हळें, 'बाब, फुडें वचूं नाका. थंय जोगूल पडलां.' ती कोंड्याची आळ पळय. लासून गोबोर जाल्या आनी आमची ओंवळ अर्दी हुलपल्या.'

हांवें ओंवळी कडेन पळयलें. आदल्या दिसा मेरेन व्हंकल कशी दिसताली ती ओंवळ निस्तेज जावन उबी आसली. अर्दें आंग लाशिल्लें आनी सगळींच पानां करपून गेल्लीं. ती ओंवळ आनी धडेर उबी रावन तिचे कडेन पळयतली सुशिलाबाय हांच्यांत कितें तरी साम्य आसा अशें म्हाका त्या खिणाक दिसलें.

अंताक मात बायलेचो हुस्को नासलो. कोणूय सोयरो आयलो जाल्यार तो ताका आग्रो करून जेवणाक दवरून घेतालो. भितर बायलेची कितें दुर्दशा

जातली हाची ताका कल्पनाच नासताली. तातुंतय नाटकांत काम करपी एकाद्रो तर पेटी, तबलें वाजोवपी कोणूय आयलो जाल्यार अंताच्या आनंदाक अंत उरनासलो.

अचकीत अंताक बरे दीस आयले. गांवांत नवें कांयच घडूंक नासलें. पूण अंताची बायल नवीं कापडां न्हेसूंक लागली. लीलूच्या आंगार साडी चडली. आनी गांवचो लोक तरातरांनी उलोवंक लागलो. बारीकसारीक रिणां तर अंतान फारीक केल्लींच, पूण बाजारांत गेल्ल्या वेळार दोन-चार वळखिच्यांक आग्रो करून च्या दिवंक लागलो. तो बरें नुस्तें विकतें घेतालो. इतलेंच न्हय तर गांवांत कसलेंय भौशीक कार्य आसलें जाल्यार आपली पटीय दिवंक लागिल्लो. त्याच दिसांनी सिरीलाची आनी अंताची संवकळ वाडिल्ली. लोक दोगांकय सांगातान भोंवतना पळयताले. थोड्यांनी अशो दुबाव घेतलो की सिरीलान अंताचें बरेपण जोडूंक ताका पयशे दिल्यात आनी लीलू कडेन नातें जोडपाचो यत्न चलयला.

एक दीस अंताच्या दारांत धाकली मोटार उबी रावली आनी सगलो गांव विस्मीत जालो. त्या काळार आमच्या गांवांत धाकली मोटार एकच आसली. ती जेन्ना तांबड्या रस्त्या वेल्यान वताली तेन्ना गांवचे भुरगे तिणें हुबयिल्लो धुल्ल खायत मोटारीचे फाटल्यान धांवताले. दुसरी मोटार चुकून गांवांत पावताली. दिसाक दोन ट्रिपी मारताली ती गांवांतली कारेर. मोटरसायकली लेगीत चडशो घोळनासल्यो. जाच्या दारांत मोटार थांबता तागेर कोण तरी व्हडलो मनीस आयिल्लो आसा अशें गांवचे लोक मानताले आनी ते मोटारींत कोणूय बसलो जाल्यार गांवांत ताची प्रतिश्ठा वाडटाली.

त्या दिसा अंताल्या दारांत मोटार थांबली आनी अंतान गांवच्या लोकांचेर प्रभाव घालपा खातीर आसत वा आपली उमेद भागोवपा खातीर आसत, बायलेक आनी धुवेक मोटारींत बसोवन पुराय गांवची भोंवडी करून हाडली.

दुसऱ्या दिसाच्यान गांवांत लोक दुसरीच खबर उलोवंक लागले. कोणें म्हळें, अंता आतां भांगराचो धंदो करता. ह्या धंद्यांत जोड खूब आसा. देखून ताका बरे दीस आयल्यात. पूण तो खऱ्यांनीच कितें करता हे विशीं सारकें कोणाकच केन्ना कळूंक पावलें ना. पूण गांवचे लोक तरातरांनी उलयताले. भायल्या देसांतल्यान भांगराच्यो लगड्यो हाडटात आनी त्यो गोंयचे शीमे भायर पावयतात. तशें केल्यार दुप्पटीन तिप्पटीन फायदो जाता. तें काम करपी टोळयेंत अंता सामील जाला.

एक खरें. अंता चार-चार दीस नाच्च जातालो आनी मदीं अचकीत प्रगट जातालो. तो खंय आसता, खंय वता, कितें करता हो गांवच्या लोकां खातीर चर्चेचो विशय जाल्लो. पूण इतलें खरें, आदीं जे लोक अंताक हटकिनासले, ते आतां मुजरत ताका जाप दिवंक लागिल्ले.

अचकीत एक दीस अंता नाच्च जालो. ताका सोदूंक लोक मोटरसायकलिंनी लागिंच्यान आनी पयसुल्ल्यान येताले. पूण तो खंय आसा हें कोणाकच खबर नासलें. गांवाक वेगळे चर्चेचो विशय. कोण म्हणटालो, भारतीय हद्दींत चोरून भांगर व्हरतना अंताक पोलिसांनी धरलो आनी बंदखणींत घालो. दुसरे म्हणटाले, भांगराचें डबोलें घेवन अंता पळून गेला.

सुशिलाबायक वा लीलूक कोणेंय विचारलें जाल्यार तीं कांयच सांगूंक शकनासलीं. खऱ्यांनीच तांकां कांय एक खबर नासलें. पयशे खंयच्यान येतात ते तीं नकळ आसलीं आनी आतां पयशे येवप बंद जालें तरी अंता खंय गेला हें तांकां खबर नासलें.

एक दीस लीलूच्या नांवान पत्र आयलें. सादें पोस्ट कार्ड. कॉश्तांसाक बारीकसाण. ताणें तें म्हाका दाखयलें आनी वाचूंक सांगलें. मराठींत बरयल्लें पत्र. अंतान बरयल्लें, 'हांव बरो आसां, हुस्को करी नाकात. खात्रिचो मनीस मेळ्ळो जाल्यार तुमकां पयशे धाडटां. ह्या पत्रा विशीं कोणाक सांगू नाकात.'

पत्रांतलो मजकूर आयकून कॉश्तांस विचित्र हांसलो आनी आपल्या हाताचें बोट आपल्याच ओंठांचेर दवरून 'ओगी राव' म्हणून ताणें म्हाका खुणायलो. म्हाका दिशिल्लें, त्या कार्डाचें गुपीत म्हज्या आनी कॉश्तांसा भायर कोणाक कळचेंना. पूण दुसऱ्या दिसाच्यान सगलो लोक त्या कार्डा विशीं उलयतालो.

अंता साधू जाता

सुमार देड-दोन वर्सां अंताची कांयच खबर कळ्ळी ना. मजगतीं केन्ना तरी सुशिलाबाय आनी लीलू गांव सोडून गेलीं. तीं खंय गेलीं तें कोणाक कळ्ळें ना. लोकांनी म्हळें, अंता तांकां घेवन गेलो आसतलो बेळगांव, मुंबय खंय तरी. चार दीस चर्चेक विशय. उपरांत सगलें शांत.

अंता रावतालो तें घर भाड्याचें. घरांत वणटिचेर तरांतरांच्यो वाली चडिल्ल्यो आसताल्यो. मजगतीं एका कोनशाक वणटी कोसळिल्ल्यो आनी थंय चुट्टां धांकिल्लीं. हांव केन्नाच अंताल्या घरांत भितर सरूंक ना. भायले खोलयेंत अंताली बैठक. ती रस्त्या वेल्यान येतल्या वतल्यांक दिसताली. ते पडवेक दार नासलें. भितरले वाटेन दार. तें बंद आसतालें.

अंताची बायल गेली आनी घराचेर वालीक लागिल्ले दुदी थंयच उरले. गांवच्या लोकांचें एक बरें. कोणें तें पोरसूं लायिल्लें, तें कोणें शिंपिल्लें ना, तें सुकून करपलें. म्हाका येतना वतना केन्नाय तें घर दिश्टी पडटालें. पूण एका पावसांत पुराय घर कोंसळ्ळें.

भाटकार धांवत आयलो. ताणें लोकांक सांगलें, भाट म्हजें पूण घर अंताल्या बापायचें. ताणें चार मानाय हाडले आनी घरांतल्यो उरिल्ल्यो सुरिल्ल्यो वस्तू आपल्या लॉजांत व्हरून दवरल्यो. ताणें घराक हात लायलोना. थोडे वांशे, थोडे नळे, खुबशो कांबी त्या राशीं मदीं पडिल्ल्यो. कितलीं वर्सां मेरेन त्यो तशोच आसल्यो. आतां तें पडकं घर लोकांचे संवकळिचें जाल्लें. कोणाक ताचें कांयच दिसनासलें. पावसांत थंय ल्हान व्हड झोंपा किल्ललीं. पूण इतलेंय जावन कोणें एक कांब चोरून व्हेली ना, कोणें एक नळो व्हेलो ना. उपरांत मात त्या घरा विशीं तरेकवार वंदता आयकूंक येताल्यो. फाटले वाटेन आशिल्ले बांयंत भूत रावता अशें आयकूंक येवंक लागलें. ह्यो वंदता कानार पडत सावन आमकां भुरग्यांक दिसाचे लेगीत ते वाटेन वचूंक भिरांत दिसताली. मार्गान वचचें पडलें जाल्यार अंताल्या घराचेर नदर पडनाफुडें हांवें नदर दुसरे वटेन घुंवडावन धांवंक लागचें पयस वतकच भूत ना म्हणपाची खात्री करून मागीर खरशेत खरशेत फुडली वाट चलची.

पूण जेन्ना अंता परत आयलो तेन्ना मात गांवांत परतून वादळ आयलें. म्हाका त्या प्रसंगाचो खर उगडास जाता. दनपारचो दोन-अडेच वरांचो वेळ. उबाळाचे दीस. हांव घराच्या आंगणांत एकलोच गड्ड्यांनी खेळटालों. आमच्या घराचें आंगण खूब व्हड आसलें. त्या आंगणांत नाल्लाच्यो राशी आसताल्यो. भोंवतणीं एक वंय आनी वंयेक एक कवडी. ते कवडे सामकारच हांव खेळटालों. इतले म्हणसर भगवीं वस्त्रां घाल्लो एक साधू आमच्या आंगणांत भितर सरलो. म्हजी भियेवन गुळी. भितरले वाटेन म्हजो बापोलभाव न्हिदिल्लो. आकांतून हांवें ताका उठयलो आनी म्हळें, 'भायर साधू आयला.'

'मूठभर तांदूळ घाल आनी धाड ताका', न्हिदेंतच कूस परतून ताणें म्हाका सांगलें.

'म्हाका भंय दिसता', हांवें ताका सांगलें.

तेन्ना तो उठलो. 'हांव हांगा आसां, तूं वचून घालून यो.' ताणें म्हळें तो उठून बसलो. तितलोच म्हाका धीर. हांवें मूठभर तांदूळ घेतले आनी साधुचे नदरेक नदर दिनासतना हात फुडें केलो.

'म्हाका तांदूळ नाकात. हांव बाबाक मेळूंक आयलां. अंता आयला म्हूण सांग', साधून सांगलें.

हांव तसोच परत आयलों. बापोलभावाच्या कानार साधुचीं अर्दुकुटीं उतरां पडिल्लीं आसुंये. तो भायर आयलो आनी ताणें आयिल्ल्या साधूक निरखून म्हळें, 'अंता हांगा ना. बायल-भुरगींय खंय गेलीं कोणाक खबर ना.'

साधू फुडें आयलो. हांव ताका निरखितालों. केसांची पिंजर. दोनूय दंडांव

रुद्राक्षांच्यो माळो. गळ्यांतय रुद्राक्षाची माळ. आंगाक भगवी कफनी. पांय उकते आनी दोनूय खांद्यांचेर दोन झोळयो. झोळयो भरिल्ल्यो. आपणाक वळखले नात हें पळोवन ताणें आमचें नांव घेतलें आनी म्हळें, 'हांव अंता.'

खिणा भितर सगल्या घरांत कुलकुलाट. अंता परत आयला, साधू जावन आयला, ही खबर मागीलदारच्यान शेजाऱ्यांगेर आनी शेजाऱ्यां कडसून गांवभर जाली! अंता बसलो. तांबयोभर उदक पियेलो. आनी झोळयेंत हात घालून ल्हायो आनी खडी साखरेच्यो पुडयो म्हाका दिल्यो.

'खंय तूं इतले दीस?' म्हज्या बापोलभावान ताका विचारलें.

'सगलें सांगतां. पूण चार दीस पोटांत शिताची उंडी वचूंक ना. दनपारचें कितेंय उरिल्लें आसत जाल्यार म्हाका वाड.' अंतान सांगलें.

आपल्यो झोळयो भायरच दवरून अंता भितर आयलो. फाटले वटेन बांयचेर गेलो. ताणें कफनी काडली. आंगावेल्यो रुद्राक्षांच्यो माळो काडून दवरल्यो. हांव बारीकसाणेन पळयतालों. नाटकांतल्या साधू भाशेन तो खाड दॅवयता काय पळयलें. पूण ताणें तें उदकांत भिजोवन पुसलें. बांयचे कुशीक केळिचें झाड आसलें. ताणेंच आपल्या हातांनी एक शिरती काडली आनी भितरले पडवेर ती दवरून जमनीर मांडी घालून बसलो.

'तूं नुस्तें खाता?' म्हज्या बापोलभावान ताका विचारलें.

'हांव कितेंय खातां. कितें आसा तें वाड', ताणें म्हळें.

हांव कुशीक बसून ताका पळयतालों. आतां भिरांत गेली. व्हडल्यो व्हडल्यो उंडयो करून तो चाबी नासतना जेवलो. पान पुसून जेवलो. दुसरे खेपेक वाडूंक हाडलें तेंय ताणें घेतलें. उपरांत तांबयोभर उदक पियेवन ताणें धेंकर दिलो.

परत तो बांयचेर वचून आयलो आनी आशिल्लो तसो फुडल्या दारांत आंगणांत वचून बसलो. म्हाका नवें काम मेळिल्लें. तो कितें उलयता, तो कितें करता हें हांव बारीकसाणेन नियाळटालों.

बापोलभावा कडेन उलयतना एकदम तो गळगळीत रडूंक लागलो. ताणें म्हळें, 'हांव हो असो कर्मकट्टों. आज मेरेन खूब जोडलें, खूब वांटलें, खूब भोगलें. पूण एकलेच धुवेचें कन्यादान करपाचें भाग्य म्हाका मेळ्ळें ना. म्हजे खातीर कश्ट काडिल्ले बायलेक सुखाचें तोंड दाखोवंक पावलों ना. सामको अभागी हांव. आतां तिगेल्या कुळारा वचून खबर घेतां. ती थंय आसतली.'

'तुजें घर मोडून पडलां.' बापोलभावान ताका सांगलें.

'जाणां हांव. आदीं थंयच वचून आयलां. सगलो संवसार मातये भरवण जाला. खंय वतलों? तुमगेर आयलों.'

'गांवांत तुका कोण वळखले?'

'तुमी वळखले नात थंय लोक कितें वळखतले?' अंतान म्हळें. 'पूण हांव नव्यान घर बांदतलों. बायलेक परती हाडटलों. धुवेचें लग्न जावंक नासत जाल्यार तिका बरो घोव पळोवन लग्न करून दितलों...' अंता परत रडूंक लागलो.

तो रडटा कित्याक तें म्हाका कळनासलें आनी एक साधू रडटा हाचें अजापय दिसतालें. पूण त्या दिसा म्हाका अंताची काकुळटय दिसली.

'तूं इतलीं वर्सां खंय गेल्लो?' बापोलभावान ताका विचारलें.

'यात्रेक गेल्लों. सांगपा सारकी खूब खबर आसा. कित्याक गेलों, कसो गेलों हें उपरांत सांगतां. पूण निमाणें हांव स्त्रीराज्यांत पावलों.'

'स्त्रीराज्यांत म्हळ्यार?' अजापून म्हज्या बापोलभावान विचारलें.

'तुवें आयकूंक लेगीत ना मरे? हांव तें पळोवन आयलां. थंय राजा सारको रावन आयलां. पळून आयलां म्हळ्यार जाता.'

म्हज्या बापोलभावाचो ताचेर विस्वास बसलो ना. तो हांसलो. तशें अंतान म्हळें, 'तुका खरें दिसना जाल्यार सांगना.'

'पूण तूं थंय गेल्लोच कित्याक?'

'तें सगलें मागीर सांगतां', ताणें म्हळें आनी मांडी घालून ध्यानस्थ बसलो.

भायले वटेन आमच्या आंगणांत अंताक पळोवंक कितलेशेच लोक आयिल्ले तातूंत सिरील लेगीत आसलो. पयसुल्ल्यान बरो वेळ ताका पळयले उपरांत सिरीलान म्हाका म्हळें, 'पयलें काम करूंक जाय तें म्हाल्याक आपोवन ताचे केंस कापूंक जाय... खाड काडूंक जाय.'

ते सरशीं सगले हांसले. पूण अंताल्या ध्यानाचो भंग जालो ना.

अंताच्यो सुरबूस खबरी

साधू जावन परत आयिल्लो अंता दोन दीस मेरेन गांवांतच भोंवतालो. बाजारांत एका भाड्याच्या घरांत मुळावी मराठी शाळा आसली. ते शाळेच्या व्हरांडांत तो न्हिदतालो. ताचे कडेन पयशे आशिल्ले जावंये. तो हॉटेलांत खातालो, कोणागेरय जेवतालो, पूण सगल्यांचेंच मनोरंजन करतालो. अंताच्यो खबरी आयकूंक गांवचे लोक घोळके करून ताचे भोंवतणी जमताले. अंता कडेन कीर्तनकाराची कथन शैली आसली, नाटकांतल्या नटाचो अभिनय आसलो. नाटकांतलीं कितलींशींच पदां ताका तोंडपाठ येतालीं. योग्य प्रसंगाचेर योग्य पद तो गावन दाखयतालो. ताका लागून अंताल्यो खबरो म्हळ्यार मनोरंजनाचें दुसरें साधन नाशिल्ल्या काळार त्या गांवांत एके तरेचें एकपात्री नाटक आशिल्लें.

हांवें एक पळयिल्लें. अंता उलयता आसतना सगले कान दिवन आयकताले. ताणें विनोद केलो जाल्यार सगले हांसताले. ताणें सांगप सोंपयलें म्हणटकच सगले हांसत आपले वाटेन वताले. वतना चडशे म्हणटाले, 'बऱ्यो काणयो घडोवन सांगता... एक्कूय खरी न्हय. सामकोच फटींग. पळय तूं आतां, येवन इतले दीस जाले तरी धुवेची, बायलेची वासपूस करिना.'

ल्हवू ल्हवू अंतान मोडक्या घराच्यो चार वणटी उब्यो केल्यो. वांशे, कांबी पुंजावन हाताक लागले ते नळे वयर बसयले. बांय उसपून घेतली आनी आपल्या मूळ घरांत तो रावंक लागलो.

त्या वेळा वयली परिस्थिती वेगळी आसली. अंतान नव्यान घर बांदलें म्हणून भाटकारान विरोध केलो ना. उरफाटो, ताका आधारंच दिलो. गांवच्या लोकांनीय हातभार लायलो. पयशे थोड्याच जाणांनी दिले. पूण चडशा जाणांनी ताचे बराबर काम केलें. सगल्यांत चड आधार आसलो सिरील रेंदेराचो. सुरिचो वेळ सोंपलो म्हणटकच तो अंता सांगातान आसतालो. अंताच्यो सुरबूस खबरी आयकतालो आनी अंता खातीर पयशे मोडटालो.

म्हाका अंताल्यो खबरो आयकुपाच्यो आसल्यो. पूण त्या घोळक्यांत म्हाका रीग मेळनासलो. ते भायर शाळेचो वेळ सांबाळचो पडटालो. घरा येतकच घरचीं कामां येतालीं. गंव दळून हाडप, खळ्यार वचून खोबरें राखप, लोजा कडेन वचून भाडेलांच्या माथ्यार नाल्लाचीं पाटीं चडोवप हे सारकेलीं तीं कामां. पूण गांवचो लोक उलयतालो तें कानार पडटालें. सिरीला कडल्यान सगल्यो खबरी कळटल्यो आसल्यो. पूण सिरीलाचो सगलो वेळ आतां अंता सांगातानच वतालो. तो म्हाका चडसो मेळय नासलो.

पूण अंता म्हाका रस्त्या वेल्यान भोंवतना केन्नाय दिश्टी पडटालो. हांवें हटकिलो जाल्यार तो म्हाका परती जाप दितालो. खीणभर उबो रावन नाटकांतल्या नारदा भाशेन हात वयर काडून 'नारायण... नारायण...' म्हणटालो. पूण चड कांय उलयनासलो. केन्ना केन्नाय आपल्यागेर बसूंक यो म्हणटालो. अंताल्या तोंडांत 'नारायण, नारायण' हीं उतरां तशींच उरलीं, पूण ल्हवू ल्हवू तागेलीं भगवीं वस्त्रां सकयल दॅवलीं. पोरणें पुडवें आनी खोमीस ताच्या आंगार चडलें. एक दीस हांवें पळयलें की ताणें आपलें खाड बारीक करून घेतलां आनी केंसय मारून घेतल्यात. आमच्या घरा कडेन जाण्टेले म्हणटाले, आतां अंता साधू उरूंक ना. आतां तो बायलेक हाडूंक वतलो.

आनी खऱ्यांनीच एक दीस अंता आपले बायलेक घेवन आयलो. पडींग

ग्रासिंदा विशीं थोडेंशें

ग्रासिंदाचो एक बापोलयो युरोपाक खंय तरी आसता हें हांव आयकून जाणा आसलों. तो गांवांत मदीं मदीं येतालो. म्हाका कोणें तरी सांगिल्लें की तो पाद्री जाला. पूण ताच्या आंगार हांवें पाद्रिचो लोब पळोवंक नासलो. दिसपाक तो पाखलो कसो दिसतालो. आंगान इल्लो मोठसो. पोटाचें धोल मुखार आशिल्ल्यान हात रुंदावन तो चलतालो.

कॉश्तांसानच म्हाका सांगलें, तो संवसार भर भोंवत आसता, शिकून तो व्हडलो मनीस जाला. ताका मान खूब आसा. पूण कॉश्तांसाचे नदरेन म्हत्वाची गजाल म्हळ्यार, तो ज्या देशांत वतालो थंयसून ग्रासिंदाक पत्रां धाडटालो. तो पत्रांत कितें बरयतालो हें ताका नाका आसलें. ताका जाय आसलो तो पत्राच्या लाखाट्याक दकयिल्लो पोस्टाचो स्टॅम्प. तो स्टॅम्प पळोवन कॉश्तांस मिडमिडटालो.

'तूं ते काडून दवरता काय कितें?' हांवें कॉश्तांसाक विचारलें.

'ना. एक खेपे काडलो जाल्यार तें ,चेडूं म्हज्या आंगार आयलें. कसली फिरंगी भास ताणें कातरली म्हणून सांगूं! म्हाका कांयच समजलें ना. हांव गुन्यांवकार आसलों. हांवें वोगोत केलो ना. थंयच तांच्या दारांत तिचे मुखार दिमी मोडली आनी तोंडान म्हळें, 'दिश्कुल्प' (क्षमा कर). ताचो राग गेलो. तें हांसलें आनी म्हज्या हाताक धरून म्हाका उबो केलो...'

'मागीर तुका ग्रासिंदा पोस्टाचे स्टॅम्प दिवंक लागलें?', हांवें ताका विचारलें.

'तें दितलें कशें? हांवें मागूंक जाय आसले. म्हाका दिसता, हांवें मागल्यार तें दिता आसलें. पूण पोस्टाचे स्टॅम्प मागपाचें धाडस म्हाका अजून जायना. हरशीं तें म्हाका हांसता. केन्नाय 'बाँ दीय' म्हणटा... तूं जाणां, आंकवार चेडवां मनांतली गजाल उतरांनी उलयनात. पूण हांव असो लजेस्त आनी भिडेस्त.'

'तुका ते स्टॅम्प जाय जाल्यार ग्रासिंदाक सांगूंक जाय', हांवें म्हळें.

'तेंच येवजितालों. तुवें तें ताका सांगचें. तूं तांच्या घरा कडेन नाल्ल हाडूंक वतलो तेन्ना सांग.' कॉश्तांसान एक हात मेकळो केलो आनी म्हज्या हाताक धरून म्हळें. 'सारकें सांग... तूं सांग... कॉश्तांस कार्तेर स्टॅम्प पुंजायता.तुका नाका आसत... तुजे कडेन डबल आसत असले स्टॅम्प ताका जाय. ताचे कडेन खुबशे स्टॅम्प आसात. तुका जाय जाल्यार तो दिवंक कबूल आसा. सारकें सांग. ना जाल्यार परत तें तापून उलयतलें...'

हांवें म्हळें, 'म्हाका ग्रासिंदा खूब खेपे मेळटा. आनी तें म्हजे परस व्हडलें आसलें तरी हटकिता, जाप दिता. खूब फावटी तें गाडयेन मडगांवां वता. सांजेचें येता. भाटकारालो कितेंय रकाद आसल्यार आमगेरय येता. म्हाका दिसता, तें शिकता आसतलें.'

'शिकूंक एकदम हुशार तें', कॉश्तांसान म्हळें. 'तें लिसेवाचेर शिकता. तुका मेळटा तेन्ना तूं म्हजें काम कर. तुजे उपकार हांव विसरचोंना.'

'ग्रासिंदाक हांव वळखतालों. पूण ताचे कडेन उलोवपाची संवकळ नासली. जाल्यारय एक दीस सांजवेळचे गाडयेन मडगांवच्यान येवन तें परत आपल्या घरा कडेन वता आसतना हांव ताचे सरी गेलों आनी म्हळें, 'तुका भायल्या देसांतलीं कागदां येतात. तरांतरांच्यो तिकेटी तांचेर लायिल्ल्यो आसतात...'

'हय, हय.' ग्रासिंदान म्हळें. 'तूं तिकेटी पुंजायता जाल्यार हांव तुका दितां.'

'तूं पुंजायना तर?' हांवें ताका विचारलें.

'ना. पूण कोणेंय मागल्यो जाल्यार हांव दितां. म्हजो बापोलयो आनी म्हजी एक बापोल भयण आसा. हेर सोयरींय आसात. युरोप आफ्रिकेंत खंय खंय आसात. तांच्यो चिटी येत रावतात.'

म्हाका अजाप जालें. ग्रासिंदाचो बापोलयो पाद्री अशें म्हाका कॉश्तांसान सांगलें आनी ही आपणाक बापोल भयण आसा म्हणटा. तो बापोलयो दुसरो काय? पूण हांवें कांय विचारलेंना.

दोन-चार दिसां उपरांत ग्रासिंदान वाटेर थांबोवन आपली पर्स उकती केली आनी पत्रां वेल्यो काडिल्ल्यो खुबशो तिकेटी म्हाका दिल्यो आनी म्हळें, 'तुका आनीक जाय जाल्यार तूंच आमगेर यो. जाय तेन्ना यो.'

त्याच दिसा हांवें त्यो तिकेटी कॉश्तांसाक व्हरून दिल्यो.

'इतल्योच न्हय, आनीक जाय तितल्यो व्हर अशें म्हाका सांगलां. जाय तेन्ना घरा यो अशेंय म्हळां.' हांवें म्हळें.

कॉश्तांस एकदम मुरगुटलो. ताणें म्हळें, 'तुवें ताका सारकें सांगलां न्हय? कॉश्तांस कार्तेर म्हळा न्हय?'

'ना. म्हाका तुजें नांव सांगचें पडलें ना. हांवें विदेशी तिकेटी म्हळें आनी ताणें दितां म्हळें. तागेलो बापोलयोच न्हय, आनिकय सोयरीं भायर आसतात.'

'तीं सोयरीं खंयूय आसूं', कॉश्तांसान उतावळेपणान म्हळें, 'पूण ताणें ह्यो तिकेटी कोणा खातीर दिल्यो? ताका तुवें सांगलें ना म्हाका जाय म्हणून?'

कॉश्तांस असो खोदूखोदून प्रस्न कित्याक विचारतालो तें म्हाका तेन्ना कळनासलें. हांवें ताका म्हळें, 'तशें सांगचेंच पडलें ना? तिकेटिचें नांव घेनाफुडें तिणें दितां म्हळें आनी हाडून दिल्यो.'

कॉश्तांस एकदम निर्शेलो. फुलिल्लें फूल अचकीत बावचें तशें ताचें तोंड पडलें. ताणें म्हळें, 'म्हाका तिकेटी जाय. पूण ह्यो तुका दिल्यात जाल्यार तूं दवर. म्हाका नाकात.'

'हांवें त्यो तुजेच खातीर हाडल्यात. हांव तिकेटी पुंजायना. तूं दवर त्यो कॉश्तांस', हांवें म्हळें.

पूण कॉश्तांस कसोच कबूल जालोना. ताणें म्हळें, 'तुका दिल्यात. तूंच दवर. पूण तुवें हांवें सांगिल्लें काम सारकें केलें ना. तुका ताणें आपल्या घरा कडेन आपयला मरे? तूं वच...'

तागेली निर्शेणी पळोवन म्हाका म्हजें चुकलें अशें दिसलें. हांवें म्हळें, 'आतां फुडले खेपे ताका सारकें सांगतां.'

'सारकें सांग. म्हजेय कडेन तिकेटी आसात त्यो हांव ग्रासिंदाक दिवंक कबूल आसां हें कळय.'

'पूण तें तिकेटी पुंजायना.' हांवें म्हळें.

'तुका कोणें सांगलें? त्या दिसा तें जे भाशेन तापलें तें पळयलें जाल्यार तें तिकेटी पुंजायना अशें म्हाका दिसना. तें कशेंय आसूं, तूं ताका सांग म्हाका तिकेटी जाय.' ताणें म्हळें.

'पूण तूं ताका सद्दां मेळटा. तागेलीं पत्रां घेवन ताच्या घरा वता. तूंच कित्याक सांगिना?'

'हांवें सांगलें न्हय तुका? तें म्हज्यान जावचेंना देखून तुजो आधार मागला. इतलें काम कर आनी मागीर तूं पळय कॉश्तांसाची इश्टागत तुका बऱ्याक पडले बगर रावची ना.'

हांव कबूल जालों, पूण म्हाका ओगीच दुबाव आयलो – कॉश्तांस म्हाका त्रासांत घालिना मू?

सिरीलाचो प्रेमभंग

अंता कितें करतालो ताचें कुवाडें निमाणे मेरेन कोणाक सुटलेंना. पूण सगल्या तरांचे धंदे ताणें केल्ले आसूंक जाय. सामकेंच अडलें वा कोणूय फाटीक लागलो जाल्यार तो वस्ती करून दितालो. अंताचे वागणुकेचो परिणाम तागेले बायलेचेर जातालो. अंता पयशे जोडूंक लागलो म्हणटकच ती सुखावताली. दुसऱ्या बायलांक सांगताली, 'ह्या दिसांनी ताची तकली थीर जाल्या. देवा दयेन कोणाली दिश्ट लागना जाल्यार पुरो.' पूण अंताक दिश्ट लागले बगर रावनासली.

हालीं हालीं हांव कांसावले गेल्लों तेन्ना म्हाका थंय अंताची कसलीच खूण वा याद दिश्टी पडलिना. ज्या जाग्यार घर आसलें थंय आतां कांयच ना. भाटासारकें भाट आसा. अंता केन्ना मेलो वा खंय गेलो, ताचे बायलेचें

कितें जालें, ताचे धुवेचें कितें जालें तें हांव नकळ.

सिरील रेंदेराचो संवसार खूबूच ल्हान. ज्या घरा भोंवतणी तो माडाची सूर काडूंक वतालो त्या घरच्यांक तो सारको वळखतालो. त्या वाठारांतल्यो सगल्यो भानगडी ताका खबर आसल्यो. पूण खासा सिरील नितिचो मनीस. ताणें केन्ना कोणाक फटयलोना आनी कोणा मुखार हात पातळायलोना. ताणें एक चानी पोशिल्ली. तिका तो आंगार खेळयतालो. पूण ह्या सिरिलाचें काजार केन्नाच जालेंना. ताची राजकुंवरी आयलीच ना!

त्या मानान कॉश्तांस कार्तेराचें विश्व इल्लें विस्तारिल्लें. कांसावली पोस्टाचे कक्षेंत लागशिले, पयसुल्ले वाडे येताले. सगल्यांकच पत्रां येतालीं अशें न्हय. पूण कॉश्तांस सगल्यांची खबर घेत वतालो. सामान्यतायेन पोस्टमन पत्र पावतें करून फुडें वता. पूण कॉश्तांस तें पत्र कोणालें, जाका धाडलां ताचो तो कोण, तो खंय आसता, कितें करता हाची वासपूस तर करतालोच, ते भायर जांगेर पत्र आयलां तांगेले घरची बारीकसारीक खबर विचारून घेतालो. गांवचो भोळो भावार्थी लोक कांय लिपयनासतना सगलें ताका सांगतालो. ताका लागून गांवच्या दरेकल्याचीं उणीं दुणीं ताका खबर आसतालीं. खुबशा जाणांक तो भरवंशाचो इश्ट आसलो. पयसुल्ल्यान चीट धाडटल्यांक चड करून वाचूंक-बरोवंक येनासलें. तो कोणा कडच्यान तरी चीट बरोवन घेतालो. जाच्या नांवान ती चीट आयिल्ली आसताली ताका वा तिकाय वाचूंक येनासलें. कॉश्तांस ती वाचून दाखयतालो आनी अर्थ सांगतालो. प्रिमैर परीक्षा पास जाल्लो कॉश्तांस पुर्तुगेज बरी वाचतालो आनी उलयतालो. रोमी कोंकणीय वाचूंक ताका अडचण येनासली. कॉश्तांसाचे हे समाज सेवेक लागून गांवच्या सगल्या घरांनी ताका मान आसलो आनी सणा परबे दिसा वा घर• कसलेंय कार्य आसलें जाल्यार ताच्या हातार बक्षीस पडटालें.

सिरील रेंदेराली अंता कडेन संवकळ वाडिल्ली तेन्ना सुरवेच्या दिसांनी लोक ताची दानत शुद्ध ना, तो लीलूचेर दोळो दवरून आसा असो आरोप करताले. पूण लीलूच्या लग्ना उपरांत लेगीत सिरीलाची आनी अंताची इश्टागत तशीच उरली आनी वेळा प्रसंगार सिरील अंता खातीर पयशेय खर्चूंक लागलो. हें पळयना फुडें लोकांचो दुबाव पयस जालो. लग्ना उपरांत लीलू मात गांवांत परतें आयलेंना ही गजालय तितलीच खरी.

पूण एक दीस कोणें तरी सिरीलाक लीलू वेल्यान दुशण दिवपाचो यत्न केलो तेन्ना रागान तांबडो जाल्ल्या सिरीलान म्हळें, 'लीलू म्हाका भयणी भाशेन. हें नातें जाका समजना तो दोन पांय आसुनूय सुणो!'

पूण सिरीलाची सगलीच शोकांतिका जाली. गांवचीं जायतीं वाडिल्ले पिरायेचीं चेडवां ताचे कडेन खोशयेन लग्न जायत आसलीं. भोंवतणच्या चार गांवच्या चेडवांच्यो सोयरिकोय ताका येताल्यो. पूण सिरीलाचे तकलेंत राजकुंवरी भरिल्ली. ती ताका केन्नाच सांगून आयली ना. केन्नाच गावली ना. पूण मजगतीं एक युरोपियन चली गांवांत पावली. झुजाक लागून कांय जर्मन लोक गोंयांत जळामळाक येवन राविल्ले. तातुंतलो एकलो कांसावले रावतालो. ताणें आपलो वेळ वचना म्हणून गांवची एक बेकरी चलोवंक घेतिल्ली. ताचे सरीं एक दीस आनीक एक जर्मन रावंक आयलो. ताचे वांगडा ती युरोपियन चली आसली. ती जर्मन नासुंये. कित्याक तर ते दोगूय जर्मन पूण तिचे कडेन मोडके तोडके इंग्लिशींत उलयताले.

तसो सिरील अक्षरशत्रू. पूण ताका इंग्लीश उलोवंक जमतालें. तो कितली शुद्ध उलयतालो हें ते पिरायेचेर म्हाका कळनासलें. पूण ताचो तिचे कडेन संवाद जावंक पावतालो. गांवांत इंग्लीश जाणा जाल्ले खुबच थोडे. ती चली सांजची बाजारांत येताली. पसरकार वा हेर कोणा कडेनय उलयतना तिका अडचण येताली आनी दुभाशाचें काम सिरील करतालो. ताका लागून ती सिरीलाक सांगातान घेवन भोंवताली. सिरीलय तिका गांव भोंवडावन दाखयतालो.

कॉश्तांसाक ही खबर कळ्ळी तेन्ना ताणें म्हजेकडेन म्हळें, 'गोरी कात जाली म्हणून राजकुंवर जायना. हें चेडूं रेंदेराचेच जातिचें आसूंक जाय. निमाणें पळे ग्रासिंदा ताका मेळ्ळें ना. मेळ्ळें हें पाखलें.' ते पिरायेर लेगीत कॉश्तांसाच्या मनांत मत्सर भरला हें म्हाका कळटालें. पूण प्रेमाचो विशय उलोवपा इतली म्हजी पिराय वा बुद्द वाडूंक नासली.

ते गोरे चलये सांगातान भोंवतना सिरील बऱ्यांतले कपडे घालतालो. आनी दोगांय हांसत हांसत गांवांतल्यान भोंवतालीं. सगल्यांक दिसचें, आतां ही युरोपियन चली गांवची सून जावन रावतली. सिरीलाक तिचे विशीं विचारल्यार तो मुमुरखोच हांसतालो. कोणेंय ताका म्हणचें, 'तूं रेंदेर म्हण ती जाणा मरे?'

'रेंदेरपण म्हणून उणाक व्हय तर?' सिरीलान म्हणचें. 'हांव माड काडूंक वतना ती म्हजे सांगातान आयल्या आनी तिणें म्हजे फोटो लेगीत काडल्यात.'

झूज सोंपलें आनी जर्मन परत गेले. वांगडा ती गोरी चलीय गेली. हो आघात सिरीलाक खूब लागलो. खूब दीस तो थतर-वितर जाल्ले भाशेन वागतालो. कोणा कडेन चड उलोवंक वचनासलो. आनी माड काडूंक वतना कांतारां गायनासलो. हांवें सिरीलाक ते अवस्थेंत पळयला तो निमाणो. उपरांत तो नाच्च जालो. लोक तरांतरांनी उलोवंक लागले. कोणें म्हळें, 'तो बोटिचेर चाकरी करूंक गेला. खूब पयशे जोडून परत येतलो.' खूब जाणांनी असो दुबाव तलो की ते जर्मन चलयेन आपोवन ताका जर्मनीक व्हेला आनी तो थंयच रावतलो. पूण कॉश्तांसाचें मत मात वेगळें आसलें. कॉश्तांस म्हणटालो, 'तो तकलेन विरार जाला आनी ग्रासिंदाक सोदचे खातीर युरोपाक गेला.'

कशेंय आसना, गांवचो सिरील गेलो आनी म्हजे जिणेचें एक दालन रिकामें जालें. म्हाका मनांतल्यान कॉश्तांसा परस सिरीलच चड आवडटालो. तो गोरो गोमटो, वागूंक सभ्य, निर्व्यसनी आसलो. सोबीत गीतां गायतालो. तो खबरी करतालो तो लेगीत एका उंचेल्या पांवड्यार रावन. ताणें गाळ घाल्ली हांवें केन्ना आयकूंक नासली. हाचे उरफाटो कॉश्तांस. सगल्या गांवचे ढवळे करतालो. गांवांत खंय कितें चल्लां तें ताका खबर आसतालें. तें तो जगार घालतालो आनी माथ्याचें हॅल्मेट काडलें जाल्यार पूर्व-पश्चिमे कडेन थिरावल्ले ताचे नदरेक लागून तो कुरूप दिसतालो.

एक दीस कॉश्तांसाची बदली जाली. तो सामको गडबडलो. ह्या गांवांत ताचो जम बशिल्लो. तो सोडून ताका वचपाचें नासलें. नवो कार्तेर येतकच कॉश्तांसाक वचचें पडटलें. सगल्यांक ताणें ती खबर सांगची आनी आपली बदली रद्द करूंक जाता जाल्यार खटपट करूंक सुचोवचें.

पुर्तुगेज टपाल खात्याचो एक उंचेलो अधिकारी केन्नाय गांवांत येतालो. आमच्या गांवांत कोण तरी ताचो सोयरो आसलो. चड करून तो शेनवाराक सांजचो येतालो आनी वेळेर वतालो. आयतार गांवांत सारून सोमाराक परत वतालो. कॉश्तांसान गांवच्या चार लोकांक फुडें काडून एक शिश्टमंडळ ताचे सरीं धाडलें. आनी ताचें काम जालें. जो नवो कार्तेर येवपाचो आसलो तो आयलोच ना. कॉश्तांस गांवांतच उरलो आनी ताची बदली रद्द जाली.

त्या दिसांनी कॉश्तांस मेळटालो तितलो. ते उपरांतय तो गांवांत आसलो. पूण हांवेंच गांव सोडलो. ल्हवू ल्हवू ताका हांव विसरून गेलों. पूण जेन्ना जेन्ना कांसावले गांवचो उगडास काडटालों तेन्ना तेन्ना अंता, कॉश्तांस, सिरील, ग्रासिंदा हीं पात्रां म्हज्या दोळ्यां मुखार येवन वतालीं. ल्हवू ल्हवू तींय विसरायेच्या तळाक वचून बसलीं.

पेपरांत कॉश्तांसाच्या मरणाची जायरात वाचली आनी त्या पात्रांचो परत उगडास जालो. जे थोडे प्रसंग याद जाले ते बरोवन काडले. पूण यादी ह्या पात्रां पुरत्योच उरिल्ल्यो नात. खुबशो न्हिदिल्ल्यो यादी जाग्यो जाल्यात. सगलें भुरगेंपणच दिमखुऱ्यांनी चलत लागीं आयलां. वेळ मेळत तेन्ना त्यो बरोवपाचो विचार आसा.

* * *

तीर सुवादीक कॉलम

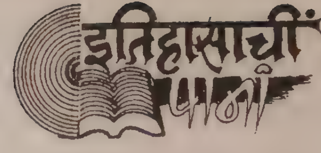
दिवाळी लागीं आयली की जीव कलकलूंक लागता.
एक सोंसूं नज अशें विचित्र टॅन्शन तकलेर येता.
म्हजे अकले प्रमाण टॅन्शन म्हळ्यार तकली जड जावप.
दर वर्सा चवथ सोंपली की म्हाका ही पिडा जाता.
सुरवेक दिसतालें, हीं लक्षणां वैचारीक प्रगल्भतायेचीं.
भरिल्ल्या कळशाक वजन तसो म्हजे तकलेक पेज.
ह्या भरिल्ल्या कळशाची खबर एकदां दोतोराक सांगली.
म्हजो समज चुकिचो जावन कित्याचेरूय पडूं येतालें.
तकलेर असोच पेज येवन खंय खंय कोण खंवसल्ले
तांचे सारको उठून वचूंक हांव सामान्य मनीस न्हय.
म्हजें तेन्ना चार-चौगांत बरेंच नांव जाल्लें.
(चार चौगांत म्हळ्यार दोन पणजेकार, एक मडगांवकार
हे तीग जाले. चवथो मसणो-फोणो कोण तें याद जायना.)
कवी म्हूण भिकाजी घाणेकारान लेगीत म्हजें नांव घेतिल्लें.
दोतोरान म्हळें हवामानांत बदल जाल्ल्यान तकली जड जाता.
ताका लेखकाची अवस्था माती कळटा अशें म्हजें मत.
असल्या दुस्वासी मनशांक सांगून कांय अर्थ ना.
ते परस दोतोर जावनूय दोतोर घाणेकार बरो.
म्हजे सारक्याक कविचे पदवेक तरी बसयता.
फुडें फाटीं असल्याच दोतोराक तकली दाखोवप.
(मलेरियाचें निदान केल्यार लेगीत पर्वा ना.)
नातर सोंस रे मना म्हणत भितरले भितर सोंसप.
हें अशें म्हाका केन्ना पसून जाता हाची म्हाका बरीऽ याद ना.
स्वताक हांव लेखक मानूंक लागलों तेन्नाच्यान जावंये!
बरोवंक लागलों तेन्ना हांव मराठींतल्यान बरयतालों.
पयलेंच बरयलें आनी मडगांवां राष्ट्रमताक धाडलें.
धपक्याक फार तशें राष्ट्रमतार छापून आयलें.
थंयच्यानूच स्फूर्त घेवन बाकिच्याय पेपरांक धाडलें.
पूण एकाय खपन खायऱ्यान एक वळ लेगीत छापलिना.
राष्ट्रमत तर छापता मागीर हेरांक कसली पिडा मारल्या!
पूण बरोच काळ सरलो तरी म्हजें नांव खंयच झळकना.
धाडिल्ले कथेचें नांव पाठ आसतालें तरी म्हजें नांव पळोवप
कित्याक, जायते खेपे संपादक नांव आपल्याक जाय तशें दितात.
ते पासत लेखकाचें नांव वाचुनूच कथा वळखुची पडटा.
एक दीस गोमन्तकाचेर आयताराचे पुरवणेंत नांव.
म्हजें न्हय, म्हजे कथेचें. 'घड आला पण केळमा गेला.'
हांवें वसवशा वरी कथा वाचून मागीर लेखक पळयलो.
लेखकाचें नांव कोण तरी बोरगांवकर.
कथेचें नांव म्हजें, कथा आनीक कोणाची, लेखक भलतोच.
बोरगांवकरांतलो मदलो 'गांव' हांवें पेनान खोडलो.
आनी ती कथा कांय काळ हांवें म्हजीच मानली.
खरें म्हळ्यार गोमंतकान म्हजेर खूब अन्याय केल्लो.
(ताचें पानवळ तो आतां भोगता.)
हें एक उदाहरण सोडलें जाल्यार धाडिल्लें कांयच छापून येना.
छापिनात मरे, छापूं नाकात. निदान साभार पोंच धाडात.
कुरैकाराक तरी म्हाका कितें तरी येता अशें दिसुंदी.
पूण साभार पोंच आयल्यारूय गरजेभायर टॅन्शनूच.
एकदां हांवें सिक्किमाक एक पत्र घालें. तें थंयच्यान परत आयलें.
मनस्तापान म्हाका म्हयनोभर न्हीद ना. जाल्लें कितें—
हांव म्हयनोभर सिक्किमाक गॅंगटोकाक आशिल्लों.
थंय म्हजी वळख गायत्री रासैली म्हणटा तिचेकडेन जाल्ली.
गायत्रीन म्हाका येतना आपल्याचो पत्तो दिल्लो.
हांवें ताका लग्नाची मागणी घालून पत्र बरयलें.
वांगडा एक बरोऽऽ फोटो (राजेश खन्ना-टायप) धाडलो.
पत्र पावना बराबर तें लग्न जावंक धांवत येतलें अशें दिशिल्लें.
तें ना तें ना. निदान ताचें पत्र तरी येवचें. तेंय ना.
एक दीस कुरैकार सायकलीर टीन टीन करीत दारांत.
ताणें म्हज्या हातार एक वादऱ्यो जाल्लें पाकीट दवरलें.
म्हजेकडेन पळोवन यशवंत पालेकार कसो हांसलो आनी गेलो.
कोणाचें पत्र तें पळोवंक म्हूण हांवें तें उकतें केलें.
म्हाका गायत्रीच्या पत्राचो हुसको आशिल्लोच.
उकतें करून पळयत जाल्यार तें म्हजेंच पत्र.
दुसऱ्या एका पाकिटांत घालून म्हाकाच आयिल्लें.
त्या पत्रा वांगडा हांवें धाडिल्लो म्हजो फोटोय आशिल्लो.
मात त्या फोटवाचे सामके भोगणार जाल्ले.
ताका दोन शिंगां काडिल्लीं. दातांचे सुळे काडिल्ले.
म्हजोच फोटो पळोवन हांवें आंग काडलें.
कुरैकार कित्याक हांसलो तें म्हाका कळ्ळें.
गायत्री लग्न जायना जाल्यार जावं नाका आशिल्लें.
पूण म्हजी कुरैकाराकडेन पत होगडावंक फावना आशिल्ली.
त्या अपमानान हांव म्हयनोभर न्हिन्नळेल्लों.
देखुनूच साभार पोंच येना तेंच बरें अशें दिसतालें.
पूण लिखाणाचें कितें जालें काय हाचो हुसको लागप.
देवा, हांवें पत्तो बरोवंक चुकयलो काय अशें दिसप.
तशेंच आसतलें. नातर एकूय लेख कसो छापून येना?
पोस्टाचें झंझट नाका म्हूण मागीर हातान व्हरून दिवंक लागलों.
शेवटीं म्हजी लायकी ह्या संपादकांक केन्नाच कळ्ळिना.
देखून हांवें राष्ट्रमतूच म्हजी काशी आनी म्हजी पंढरी मानली.
तातूंत अकस्मात म्हजी कविता केन्ना तरी म्हाका दिसताली
आनी ती म्हजीच काय कितें ह्या दुबावान टॅन्शन वाडटालें.
कितेंय जावं, पूण हांव लेखक, कवी म्हूण राष्ट्रमतान म्हाका खात्री दिली.
तातुंतल्यान म्हज्यो म्हजेच विशिंच्यो अपेक्षा तेंगशेर पावल्यो.
दिवाळी आयली काय सगळ्यांक कविता कथा धाडपाचीं पत्रां येतालीं.
जाग धाडटालो, कोंकणी, कुळागर, कोंकण भारती धाडटालो.
जांकां ते धाडटात ते कवी लेखक म्हाका येवन विचारताले,
'तुजे कडल्यान दिवाळी अंकाक कोणें कांयच मागूंक ना रे?'
आयकून म्हाका खूब म्हळ्यार खूब वायट दिसतालें.
'दोग-तीग जाणांनी मागलां रे, पूण सद्या वेळूच ना.'
हांवें हड्डें मुखार करून तांकां बंडलां फोडप.
आनी कुरैकार कोणाचें तरी पत्र हाडटलो म्हूण वाट पळोवप.
कोंकण भारतीन लेगीत म्हाका केन्ना एक पत्र धाडलेंना.
तांचे कडल्यान अपेक्षा बाळगुपाचेंय कारण आशिल्लें.
पालेकाराचो कोंकणी भारती स्वयंभू दिवाळी अंक आसतालो.
ताचो संपादक, मुद्रक, प्रकाशक, लेखक, कवी तोच आसतालो.
(इतलेंच न्हय, थोडे कोंकणीवादी म्हणी वाचकय तोच म्हूण.)
नशीब म्हळ्यार तातूंत जायराती ताच्यो नासताल्यो, हेरांच्यो आसताल्यो!
म्हजी एक कथा छापल्यार पालेकाराचो लेखन भार उणो जावपाचो.

ताचो तोच वेळ आनीक जायराती घेवंक सत्कारणी लागपाचो.
हांवें एक दीस आपूण जावन ताका ती गजाल सांगली.
ताणें पयलेच खेपे कोणाचें तरी आयकून कोंकण भारती बंद केलें.
सगळो वेळ तो आतां जायराती जमोवंक दिवंक लागलो.
कोंकण भारती म्हूण उपरांत एक ट्रस्ट जाल्ल्याचें आयकलें.
कितें जालें खबर ना. पूण हातुंतल्यान बरेंच घडलें.
जायरातदार जायराती दिवन निश्चिंत जाले.
नातर घरांत विनाकारण रद्दी येवन पडून तांकां त्रास जातालो.
पालेकार कसोय आसूं, पूण ताचे कडल्यान हांवें एक गूण घेतलो.
तुजें कोण छापिना मरे? छापूं नाका. तुजेंच छापून चार पैशे जोड.
ताचेच कडल्यान स्फूर्त घेवन हांवें दिवाळी अंकाक सुरवात केली.
पयलीं दुसऱ्यांचीं पत्रां येवचीं म्हूण टॅन्शन आसतालें.
आतां दुसऱ्यांक पत्रां बरय आनी साहित्य येना म्हूण टॅन्शन.
पाड पडिल्लो काणकोणचो फुगनू कवी लेगीत कविता धाडिना.
पालेकारबाबाचे गूण घेतले पूण म्हाका पालेकार जावपाचें नाशिल्लें.
कित्याक, कोंकणीवादी दिवाळी अंकाचो सर्वेसर्वा म्हणत म्हूण!
निमाणेकडेन उपाय नासतना तेंच करचें पडलें.
एकूच केलेंना म्हळ्यार अंक बंद करून ट्रस्ट केलोना.
दिवाळी अंक सुरू केलो आनी दर दिवाळेक टॅन्शन सुरू.
जायराती घेवंक भोंवलों जाल्यार चड घेवंक भंय.
दिवाळी अंक हातांत पडना बरोबर सगळे जायराती मेजतले.
कोणा कोणाकडल्यान कितल्यांची जायरात घेतल्या हें कळटलें.
बरें, जायरात छापिनासतना कोण दुडू दितलो? तेंय ना.
म्हणटकच ही सगळी कसरत करून तकलेक ताप.
दिवाळेच्या दिसांनी सचिवालयांत वचपाची माणसुकी ना.
कसल्याय कामाक वच, जण एकल्यान दुबावान पळोवप.
म्हजे सारके हेरूय कसल्या न्हय कसल्या कामाक येताले.
म्हाका दिसप ते सगळे जायराती घेवंक आयल्यात.
आनी म्हाकाय ते आपले मदलो समजत म्हूण म्हाका भंय.
देखून हांवेंच कोणूय दिसलो जाल्यार कूस मारप.
एक दीस तर सामकी मजाच जाली. घडलें कितें–
तुकाराम शेट म्हाका मंत्री जुवारकाराच्या दारांत दिसलो.
कवी जुवारकाराच्या दारांत दिशिल्लो जाल्यार गजाल वेगळी.
मंत्र्याच्या दारांत दिसप म्हळ्यार फक्त जायरात.
हांवूय ताचेकडेन जायरात घेवंकूच वतालों.
आतां दोगांयनी वांगडा वो एका फाटोफाट वचप बरें न्हय.
विनाकारण जुवारकाराचेर कोणाक कितें दिवचें हें टॅन्शन.
म्हळें, तुकाराम पयलीं आसा, ताका वचुंदी. हांव कडसरलों.
मागीर कळ्ळें, तुकारामबाब जायरातीक वचूंक नाशिल्लो.
ताणें हालींच नवी स्कुटर विकती घेतिल्ली.
नवी जावनूय ती खूब धुंवर काडून बंद पडटाली.
तेन्ना ह्या धुंवराचें कितें करप हें विचारूंक तो गेल्लो.
येरादार मंत्री म्हणटकच असले प्रस्न जुवारकारा कडेन येतात.
पूण म्हाका पळोवन तुकारामबाब जुवारकारा कडेन गेलोना.
ताका दिसलें, हांव जायरात घेतां जाल्यार घेवं.
तो उठलो आनी सुभाष शिरोडकारा कडेन गेलो.
ताचे कडल्यान जायरात घेवन सरळ घरा गलो.
असलें हें दुबावाचें वातावरण दिवाळे दिसांनी उप्रासता.

एकल्याक लागून खूब जाणांक विनाकारण त्रास जाता.
तांकां जाता काय खबर ना, पूण म्हाका मात टॅन्शन जाता.
आतां दिवाळी लागीं पावल्या. फुडल्या म्हयन्यांत येता.
म्हजें टॅन्शन अणभवांतल्यान आतां थोडें कमी जालां.
हांवें ते खातीर थंड तकलेन प्लॅनींग केलां.
जायरात घेवपाचे दीस, सुवात थारावन दवरल्या.
जेन्ना हेर कोंकणीवादी सचिवालयांत वतात तेन्ना हांवें वचप.
मुद्दाम आडावन विचारप, 'जायरात घेतली रे?'
मागीर दर एका मंत्र्याक वचून खाजगींत मेळप.
तांकां ल्हवू म्हणप, 'कोंकणीवादी तुजेर कोंत्र मरे.'
कोंकणीवादी कोंत्र म्हणटकच सगळे मंत्री भितात.
मराठीवादी मंत्री तर सगळ्यांत चड थरथरतात.
'कितें जालें? आमचेर कोंत्रसाण कित्याक तांची?'
'ते म्हणटात, सरकाराचे दुडू तुमीच खातात सगळे.'
आयकतकच मातशे लजेल्ले वरी जावन वतात.
तेन्ना मागीर हांव तांकां एक बरी आयडिया दितां.
'ते वर्सांतल्यान एक दिवाळी आंक काडटात. दी जायरात.'
तांकांय म्हजो सल्लो मना पसून पट्टा.
'आमी कोणाक ना म्हळां. दितात मरे!' अशें म्हणटात.
तेन्नाच हांव म्हज्या बोल्सांतलें कागद मुखार काडटां.
जायरातिचो प्रस्न असो सोडयता सर दुसरो प्रस्न.
कालचो पयरचो कवी लेगीत हालीं हड्डें फुडें करून भोंवता.
अपुरबायेन एक कविता मागल्यार शाणेपणां सांगता.
पंदरा वर्सां फाटीं म्हाका दिसतालें कोणें तरी कविता मागची.
कविता बरोवंक जमलेंना तरी आयिल्लें पत्र लोकांक दाखोवचें.
'पळय, म्हाका कितलीं पत्रां येतात. व्हडलो कवी हांव.'
पूण खपन खायऱ्या एकल्यानूय केन्ना पत्र धाडलेंना.
आज हांव ल्हानांतल्या ल्हानाक पत्र बरयतां आनी वाट पळयतां.
वाटेर मेळ्ळ्यार पत्र मेळ्ळें काय विचारतां.
'हय मेळ्ळें' अशें म्हणत पाड पडिल्ले चलूंक लागतात.
मागीर म्हाकाच तांचे फाटल्यान धांवचें पडटा.
'मागीर धाडटा मरे कितेंय? मानधन आसा.'
हांवें अकलेक येवन निमाणें शस्त्र वापरप.
'पळोवया' अशें म्हणत तांणी किंकोंत करप.
हांच्या रागान दिवाळी अंकूच बंद करचोसो दिसता.
पूण हुंदराच्या रागान घराक उजो कित्याक घालप?
वर्साक कांय जायराती मेळटात त्यो कित्याक सोडप?
तर असलीं हीं सगळीं टॅन्शनां दिवाळेक येतात.
थोड्यांक दिवाळेक पेन्शनां येतात म्हणटात.
म्हजे सारक्याक हीं नाका जाल्लीं टॅन्शनां.
आतांय हांव हींच टॅन्शनां घेवन बसलां.
जायराती आयल्यात. लेख पावंक नात.
लेख पावल्यात पूण जायराती उण्यो आसात.
पाड पडूं! हांवेंय आतां पालेकारूच जावप.
आनीक एका ट्रस्टाची गोंयाक गरज आसा.
निदान दिवाळेक काळीज कलकलता तें तरी बंद जातलें.
म्हजे वांगडाच गोंयच्या लेखक-कविंचें...!

* * *

म्हाका तांची याद येता

फेलीस्यु कार्दोज

यशवंत शंकर नागडे 'भाई वलागरकर', 'भाई वेलणकर' अशीं वेगवेगळीं नांवां घेवन गोंयचे सुटके खातीर गोंयांत वावुरतालो. तो वेवसायान मराठी मास्तर. आमी ताका नागडे मास्तर म्हणटाले. तो आंगलटीन मोटवो आनी बारीक किडकिडीत आसलो. पूण काळजान व्हड. गोंयचे सुटके खातीर ताणें अपरूप काम केलां.

हांवें नागडे मास्तराक पयले पावटीं पळेलो तो मडगांवच्या क्वार्तेलार. १७-६-१९५४ दिसा पुलिसांनी नावेले वचून भौ. शामराव मडकयकाराक धरललो. उपरांत ताका मडगांवां हाडून क्वार्तेलार बंद केल्लो. ताचे फाटोफाट नागडे मास्तराक कैदी करून हाडललो. केन्ना केन्नाय आजेंत मोंतेयरू ताका बोट दाखोवन आमकां पुर्तुगेजींत सांगतालो: ''aquele gajo queria vender Goa por sessenta rupias.'' (तो भाडयो गोंय साठ रुपयांक विकूंक सोदतालो.) मोंतेयरू ताका अशें कित्याक म्हणटालो तें म्हाका उपरांत समजलें. नागडे मास्तराच्या बिराडार पुलिसांनी झडटी घेतली तेन्ना कांय राष्ट्रवादी पोस्टर आनी भौ. पिटर आल्वारीसाक बरयलली एक चीट तांकां सांपडलली. ते चिटीर आपणाक साठ रुपया धाडून दिवपाक ताणें पिटराक बरयललें.

नागडे मास्तर जायतीं वर्सां गोंयच्या सुटके संग्रामांत आसलो. १९४६ वर्सा ताणें काणकोणां सत्याग्रह केल्लो. तेन्ना ताका पुलिसांनी बरोच पेटयललो आनी जायतो वेळ दोरांनी बांदून दवरललो.

१९५०तल्या दसकांत भौ. शामराव मडकयकारान नावेली गांवांत एक मराठी शाळा – 'सरस्वती विद्यालय' – सुरू केल्ली. शाळेच्या फिये दुडवां वरवीं शाळा चलोवंक जायनासली. तेन्ना फी म्हण कितली आसताली? चवथे यत्तेक २ रुपया; सकयल्या वर्गांनी १½, १ रुपया अशी. ती शाळा चालू दवरूंक शामराव आपल्या इश्टां कडेन आनी वळखिच्यां कडेन दर म्हयन्याक वर्गणी घेतालो. कमीच ४ आणे (२५ पैशे) वर्गणी आसताली. भोव थोडे जाण चड दुडू शाळे खातीर दिताले. हे शाळेंत नागडे मास्तरान एक वरस शिकयललें.

तेन्ना नावेलेचे इगर्जेंत पाद्री आलवारु पींतू विगार म्हण आयललो. गोंयच्या पाद्रीं भितर भोव थोडे – हाता बोटांचेर मेजूंक जातात तितले – राष्ट्रवादी आसले तातुंतलो फा. आलवारू एक. ताची शामरावा कडेन वळख जाली. दोगांयचीं राजकी मतां एका व्हारविस्ताराचीं आसलीं. फा. आलवारान ती शाळा इगर्जे शाळे घरांत हाडूंक लायली. 'सरस्वती विद्यालय' हें शाळेचें नांव बदलून तिका नवें नांव दिलें: 'निर्मल मराठी शाळा'.

इगर्जे घरांत विगार मराठी शाळा चलयता म्हण गांवच्या कांय लोकांनी ती शाळा बंद करूंक चळवळ सुरू केली. पात्रिआर्का कडेन शाळे आड तक्रार केली. धर्मीक वडीलान फा. आलवाराचेर दबाव हाडलो. हे वरवीं ५-६ म्हयन्यां उपरांत 'निर्मल मराठी शाळा' इगर्जे घरांतली हालोवन दुसऱ्या घरांत व्हेली.

शामरावाक कैदी करून दवरतच ती 'निर्मल मराठी शाळा' चालू दवरपाची जबाबदारी डॉ. मनोहर शेणवी कुडचडकार ह्या वैजान घेतली.*

१९५४ वर्सा ज्युलाचे २१वेर नावेलेच्या विगाराक पाद्री आलवारु पींताक पुर्तुगेज पुलिसेन धरून व्हेलो. 'राष्ट्रवादी' ही चकती लावन एका पाद्रीक बंदखणींत दवरल्यार ताचो परिणाम वायट जातलो म्हण तेन्नाचो पात्रिआर्क समजलो. ताणें सरकारी अधिकाऱ्यां कडेन मदेस्ताय केली आनी ते वरवीं पाद्री पींताची सुटका जाली.

नागडे मास्तरा विशीं आग्वादाचे बंदखणींत घडलले एके घडणुकेची याद म्हज्या मनांत घट बरी आसा. १९५४त आमी एकवीसय जाण बंदखणिचे एके खोलयेंत आसले. सांजवेळार एक कार्यावळ करताले. हे कार्यावळींत कोणाचेंय भाशण आसतालें आनी उपरांत त्या भाशणाचेर चर्चा जाताली. केन्नाय वाद-विवाद करताले.

एका दिसा अशी एक चर्चा जाली जी शेवटीं ह्या निश्कर्शा कडेन पावली: आमी सगले भाव भाव कशे जियेतात. हांवें मात आक्षेप घेतलो. 'सगलेच भावपणान जियेतात अशें म्हणूंक जायना. अपवादूय आसात. एकलो दुकलो धनी-चाकर असल्याय नात्यान वागता', हांवें म्हळें. इतल्याक अनेक जाण तसो कोण वागता काय म्हण म्हाका विचारूंक लागले. हांवें नांव सांगूंक ना, पूण म्हळें, 'तुमी चतरायेन पळेयात.' 'बेश्टो वयलेवयर उलयनाका. कोण तो सांग' म्हण तो 'दोतोर' आग्रो करूंक लागलो. शेकीं हांवें म्हळें, 'तूंच तो'. 'दोतोर' तांबडो जालो. 'अशें कित्याक म्हणटा तें सांग' म्हण ताणें आवाज मोटो करून म्हाका म्हळें. तेन्ना हांवें सांगलें: 'हांगा सगले जेवतकच आपापलीं ताटां-मगां धुतात. तूं मात जेवले उपरांत आपल्यो उश्ट्यो वस्तू मास्तरा कडेन धुवन घेता. तुज्यान आपल्यो वस्तू धुवूंक जायनात?' दोतोराच्या तोंडार राग उदेलो. 'हांव फुकट धुवन घेना. हांव ताका सिग्रेट दितां.' ताणें चाळवन म्हळें. 'तशें जाल्यार तूं ताका चाकर जाल्ले परीं सिग्रेटीन फारीक करता.' हांवें म्हळें. आमचे दोगांयचे भितर वातावरण तापत वतालें. वकील पांडुरंगबाब मुळगांवकार आनी दोग-तीग जाण मदीं पडून आमचो वाद थांबयलो.

दुसऱ्या दिसा रांदपाची पाळी म्हज्या पंगडाची आसली. दनपारां जेवण तयार केलें. दर एकलो आपलें ताट बी धुवन गेलो. निमाणें तो 'दोतोर' तोंड काळेंच करून मोरये कडेन आपलीं आयदनां घेवन आयलो. ताट घांसतां घांसतां, कुजनांत आनीक कोण ना सो पळेवन, म्हाका अपमानाचीं उतरां उलोवंक लागलो. आपली व्हडवीक सांगतना आनी म्हाका हिणसायतना तो तोंडांतल्यान किडे ओंकलो! त्या दिसाच्यान तो 'दोतोर' आपल्यो वस्तू आपूण धुवपाक लागलो आनी नागडे मास्तराक सिग्रेटी मेळटाल्यो त्यो बंद जाल्यो.

---

* १९५८ वर्सा म्हजी आनी शामराव मडकयकाराची सुटका जाली. डॉ. कुडचडकारान 'निर्मल मराठी शाळा' परत शामरावा ताब्यांत दिली. त्या समयार पुर्तुगेज सरकारान असो एक नेम केल्लो: मराठी शाळांनी सकतीन पुर्तुगेज विशय शिकोवंक जाय. ते परमणें हांव ते शाळेंत पुर्तुगेज शिकयतालों. बाब आरसेन्यु ज्याकिश इंगलीश शिकयतालो. आमी आपखुशेन शिकयताले. गोंयची सुटका जातकच हांवें शिकोवपाचें सोडून दिलें. १९६४ वर्साच्या गिमांत एक बरी संस्कृतीक कार्यावळ करून ती शाळा बंद केली. शाळेच्यो ज्यो वस्तू आसल्यो त्यो शामरावान नावेलेचे 'फ्रांसीश्कु लुईश गॉमिश' हे सरकारी प्राथमीक शाळेक दिल्यो.

१९५५ वर्सा जानेराचे १४वेर पुर्तुगेज सरकारान ५५ भारती स्वातंत्र्य सैनिकांक सोडून दिले. दुसऱ्या दिसा, १५वेर नागडे मास्तराक आनी दोग जाणांक सुटका दिली. आनी २०वेर आनीक एकल्या भारती सुटके झुजाऱ्याची सुटका केली. ह्या सगल्यांक गोंयचे शिमे भायर व्हरून सोडले.

नागडे मास्तरान गोंय मुक्त करूंक जायतो त्याग केल्लो. खूब मार खाल्लो, बंदखण भोगलली. पुर्तुगेज सरकाराच्या पुलिसांनी दिल्ल्या कश्टां-त्रासांचो ताका ज़ायतो अणभव आसलो. तरी ताणें धीर सोडूंक ना. आपली सुटका जाल्ली तेन्ना सावन गोंयची मुक्ती जायी परयांत नागडे मास्तर आंत्र्यान-पयऱ्यान वेगवेगळो भेस करून गोंयांत येतालो आनी सुटके चळवळीक नेट दितालो. माराची, बंदखणिची पर्वा करिनासतना गोंयचे मुक्ती खातीर तो सतत वावरलो.

गोंयचे सुटके उपरांत नागडे मास्तर एके सरकारी मराठी शाळेंत शिकयतालो. निवृत्त जातच थोड्या वर्सांनी तो हो संवसार सोडून गेलो. तो शांत तकलेचो, ल्हान उतरांचो पूण व्हड काळजाचो आसलो.

रामचंद्र कृष्ण पोटे. हो म्हाका थोडेच दीस मेळ्ळो. तो एक भारती पुलीस. तो केन्ना केन्ना भेस बदलून 'नॅशनल काँग्रेस गोवा'चीं पत्रकां गोंयांत वांटपा खातीर हाडटालो. ताका दुबावान १९५५ वर्सा पुर्तुगेज पुलिसांनी धरलो. त्या वेळार ताचे कडेन कांयच मेळूंक ना. तरी ताका बंदखणींत घालून खूब मार दिल्लो. ताणें आपूण कित्यांतच ना म्हण सांगलें. इतलो मार घेतासतना ताणें कोणाचेंच नांव सांगून दिवंक ना. तरी ताका कैदी करून आग्वादाक धाडून दिल्लो.

पोटेबाब कातीन काळो. जिवान बरो, घटमूट आसलो. सभावान मातसो भोळो सो. त्रिदिबकुमार चौधरी. आग्वादाचे बंदखणींत आसतनाच ताच्या इश्टांनी ताका लोकसभेचे वेंचणुकेंत उमेदवार दवरला म्हण खबर जाल्ली. आमच्या भितरल्या थोड्यांनी पोटेबाबाक मस्कऱ्यांनी, त्रिदिबबाबू परीं, लोकसभेचे वेंचणुकेंत उमेदवार रावंक कोंबार काडलो. तो स्वातंत्र्य सैनीक म्हणटकच निवडणुकेंत जिखतलोच म्हण कांय जाणांनी गंभीरतायेन ताका सांगलें. पूण आमदार, खासदार जावपाक थोडेंभोंव शिक्षण आसूंक जाय, देखून ताणें अभ्यास करपाक लागूंक जाय म्हण आनीक कोणें कोणें ताका बुद्द दिली. पोटेबाबाक तें खरेंच दिसलें. तेन्नाच्यान तो अभ्यासाक पेटलो. मेळत तें पुस्तक घेवन तो तें 'शिकपाक' बसतालो. कोणेंय ताका जाप करून कितेंय सांगल्यार तो मराठींत म्हणटालो: ''जरा थांबा, मी अभ्यास करतो.'' आमकां ताची गंमत दिसताली. आमी भायल्यान कसलेंच लखेण दाखयनासतना मनांतल्या मनांत मात बरेंच हांसताले. पटेबाब बाबडो आपले इश्ट उमेदवारिचो फर्म धाडटलेच म्हण रावतालो. शेकीं २-२-१९५७ तारकेर ताची सुटका जाली. उपरांत ताचें कितें जालें तें म्हाका कळूंक ना. तो आग्वादाचे बंदखणींत आसतना गोड आवाजांत प्रार्थना म्हणटालो ताचे सूर केन्ना केन्नाय म्हज्या कानांत सादतात.

(चलता)

लोकबिंब : संस्कृतायेची भौं-ताशी वळख

डॉ. किरण बुडकुले

सातत्यान आनी निश्ठेन लोकसंस्कृतायेचो माग घेत लोकसाहित्याच्या मळार वावुरपी अथक अभ्यासक म्हूण बाय जयंती नायक, लोकवेदांत रस घेवपी सगल्या वाचप्यांचे वळखिचें आसा. **रथा तुज्यो घुडयो** (१९९२), **कणेर खुंटी नारी** (१९९२) आनी **तळय उखल्ली खेळ्यांनी** ह्या तिगेल्या संकलनां उपरांत, **पेडणेचो दसरो** (१९९३) आनी **आमोणें: एक लोकजीण** (१९९३) हे म्हायतीपुराय दस्तावेज म्हळ्यार लेखिकेच्या बळत वचपी अभ्यास-विवेचनाची लक्षवेधी गवांय. **लोकबिंब** (१९९८) हें ह्या बळत, फळत वचपी अभ्यासाचें फुडलें पावल. ह्या थारावन घाल्ल्या पावलाक अभ्यासू विवेचना वरवीं येवकार दिवप हें दरेका लोकवेद संशोधकाचें कर्तव्य. कारण, हातुंतल्यान कोंकणींतल्या लोकवेदाच्या वावराक चिकित्सक संशोधनाची, चौफेर म्हायतिची आनी सिद्धांतीक फास्केची कितलिशी थीर वा भरवंशाची बसका लाभल्या ताचो आढावो घेवंक मेळटा. तेच परी, अशा आढाव्यांतल्यान ह्या मळावेल्या हेर उमेदी/नवोदीत वावुरप्यांक उपेगी निश्कर्श आनी गरजेच्यो शिटकावण्यो दिवंक मेळटात.

अशे तरेचो नियाळ लोकवेदांत कमर-मान मोडून अभ्यास करपी, क्षेत्रसंशोधनांत फुडें आसपी आनी सिद्धांतीक फाटभूंय आशिल्लेच व्यक्तीन केल्लो जाल्यार जयंतीबायक अदीक न्याय दिवप जातलें आशिल्लें. म्हगेलें लोकवेदा कडलें नातें वयलेचाराचें. लोकसंस्कृतायेचे व्हांवते वांगडा आंतरक्षेत्रीय अभ्यासा फाटल्या कुतुहलाक लागून आनी लोकवेदा कडले आनी सैमीक सोयरिकेक लागून जोडिल्लें. ह्या सुक्षीम नात्याक पाळो दिवचेलो यत्न हांगा जातलो. 'जागा'च्या संपादक मंडळाचे सुचोवणे वयल्यान नियाळाक हात घालतना लेखिकेचेर अन्याय जावचो न्हय ही जतनाय घेवपाचोय हांवें यत्न केला. **लोकबिम्ब** हें सर्जनशील बरप न्हय, तर अभ्यासू नदरेन ''कोंकणींतल्यान लोकवेदाचें अध्ययन करूंक सोदतल्या विद्यार्थ्यांक 'लोकवेद' ही संकल्पना स्पश्ट जावची'' ह्या हेतान लेखिकेन विचारपूर्वक जल्माक घाल्लें तें शास्त्रपुराय विवेचन हाची जाणविकाय हांगा दवरल्या. देखूनच व्यक्तिनिश्ठ वा 'सरसकटपणान मान्य' प्रमेयांच्या आदारान पुस्तकाचेर भाश्य करपाचो मोह टाळूंक जाय आनी टिका/तुस्त हांची बुन्याद शास्त्रीय वा तर्कशुद्ध भासाभाशेचेरच आदारूंक जाय हाचेंय भान दवरलां. निमाणें, अभ्यास करून बरयिल्ल्या पुस्तकाचेर अन्यायपूर्वक वा तर्कदुश्ट नदरेन बरोवप म्हळ्यार अभ्यासकाचो न्हय तर अभ्यासाचोच अपमान थारता. ते भायर, नियाळांत बुन्यादशून्य विधानां आयल्यार खुद्द लेखकाक तांचें खंडन-मंडन करपा खातीर आपणालो मोलादीक वेळ फुकट घालोवचो पडटा, ना जाल्यार विद्यार्थ्यांची दिकाभूल जावंक शकता. हें सगलें हो नियाळ बरोवचे आदींच सांगप म्हाका गरजेचें दिसता. हांगा नियाळप्याच्या व्यक्तिगत रसग्रहणाक वा वैयक्तिक मतांक भोव उणो वाव दिला आनी उपलब्ध म्हायती, लेखिकेले पुस्तकांतले मुद्दे आनी तांकां आधार दिवपी मतां वा विचारप्रणाली हांकां अदीक म्हत्व दिलां. वाचकांक आवडपी गजालीं परस ताका (विद्यार्थी म्हूण) गरजेच्या आशिल्ल्या गजालींचेर चड करून आदन दवरलां. ते भायर असल्या वावराक येवपी अडचणी, ते खातीर उपलब्ध आशिल्लीं (अल्प) साधनां आनी उणें मनीसबळ हाचीय जाणविकाय दवरल्या.

लोकबिंब पुस्तकांतलें मनोगत – 'लोकबिंब पडबिंबीत जातना...' लेखिकेचें प्रयोजन स्पश्ट करता आनी तिणें बरपाची आंखणी कशी केल्या हाची स्पश्ट

फोडणिशी करता. ह्या प्रयोजन-मांडावळिचे जोडणेक लागून जयंतीबायन **लोकबिंबा**चे तीन वांटे थारायल्यात हें ह्योलमता. लोकवेदाची संकल्पना, इतिहास आनी मुळावण हांचेर उजवाड घालपी सुरवेचे तीन लेख एका वांट्यांत घालूं येतात; लेखिकेन तांकां लोकवेद संकल्पनेच्या 'स्पश्टीकरण-कार्या भोंवतणीं' घुंवपी लेख म्हळ्यारत; दुसऱ्या भागांतले लेख तिणें ''लोकवेदाच्या गुण-वैशिश्ट्यांचेर बरयिल्ले आसात, जाल्यार तिसऱ्या भागांतले लेख विविध आंगां प्रकारां संबंदी म्हायती दितात''. ही मांडावळ लेखिकेन स्पश्ट केल्ल्यान एके वटेन अभ्यासकाची सोय जाता; मात लेखांचें अंतरंग पळेले उपरांत हे तिगेले विभागणे कडेन वाचपी पुरायेन सहमत जातलोच अशें ना. हातूंत व्यक्तिगत मतमतांतराचो वा निखट्या दिश्टीकोणाचो फरक आसूं येता.

अभ्यासकांचे सुविधे खातीर 'लोकवेद' ही संकल्पना 'उजागर' करचे आदीं लेखिकेन चत्रायेन जनमानसांत आशिल्ल्यो लोकवेदा विशिंच्यो धारणा तश्योच गैरसमजण्यो हांचेर फावोसो उजवाड घाला. विशेश म्हळ्यार, हें करतना तिणें स्पश्ट आनी बऱ्याच प्रमाणांत नेमकी भास वापरल्या. ही भास अदीक सोंपी आसूंक जाय आशिल्ली अशें भौ. भांगी हांणी प्रस्तावनेंत म्हळां. हें मत म्हाका तत्वतः पटलें तरी सिद्धांतीक बरपांत अशें करप सदांच शक्य नासता. एक म्हळ्यार, अशा बरपांत दुविधा, हयन्हयशेंपण, दुभाव हांकां सुवात ना; आनी दुसरें, सदांच विशिश्ट उतरावळ वापरीत रावले उपरांत खुद्द अभ्यासकाक ती कठीण दिसना. ती तागेली सभावीक भाशीक संपत जावन बसता. हें लक्षांत घेतल्यार आनी ह्या बरपा वरवीं आजी-भावी विद्यार्थ्यांक लाभिल्ले आवश्यक म्हायतीक प्राधान्य दिल्यार, पुस्तकांतली भास जड म्हणपा सारकी ना.

लोकबिम्बाच्या सुरवेच्या लेखांनी पारिभाशीक भासाभास आसा तिचो विशेश उल्लेख हांगा करूंक जाय. 'लोकवेद', 'लोक', 'फोकलोर' (folklore) अशा वेंचीक उतरांची व्याख्या लेखिकेन हांगा करचेलो तोखणाय

करपा सारको यत्न केला. मात 'लोकवेद' हें उतर 'फोकलोर' ह्या उतराक समानार्थी लेखून व्याख्या दिल्यात त्यो चड करून पश्चिमी विद्वानांच्यो आनी एका लोकवेद विशयक शब्दकोशांतल्यो आसात. (Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legends, (ed.) Maria Leach.) हाका लागून एक आडखळ उप्रासता. ह्यो व्याख्या एका काळार घडयिल्ल्यो आशिल्ल्यान फुडल्या ५० वर्सांत ह्या क्षेत्रांत जर दिश्टिकोणाचो बदल जाल्लो आसलो जाल्यार ताचो माग मेळना. तेच परी, भारतीय लोकवेद अभ्यासकांच्यो folklore संबंदी व्याख्या कितें आशिल्ल्यो काय हो प्रस्न अनुत्तरीत उरता. भारतीय संस्कृती कोश [संपा. महादेवशास्त्री जोशी], ज्ञानकोश वा तत्सम हेर लोकवेद विशयक शास्त्रीय बरप हांतुंतल्योय शास्त्रशुद्ध व्याख्या जर ह्याच संदर्भात दिल्ल्यो जाल्यार भावी विद्यार्थ्यांक अदीक चौकस आवांठांतल्यान आपलेपुरती समजणी मेळोवंक सुविधा जातली आसली. पयल्या लेखांत हें जावंक जाय आशिल्लें.

उपरांत, लेखिकेन ''लोकवेदांतल्यान संस्कृतीचें जतन'' ह्या लेखांत (लेख ५) Folklore हाका पर्यायी उतर म्हूण डॉ. कृष्णदेव उपाध्याय हांणी वापरिल्ल्या **लोकसंस्कृती** ह्या उतराची फोडणिशी केल्या (पा. २४-२५), पूण ती सुरवेक हेर व्याख्यां बरोबर आयल्यार तुळात्मक समजणेक अदीक वाव मेळपाचो. तशेंच, सुरवेच्या व्याख्यां मदीं डॉ. सुनितीकुमार चटर्जी हांणी folkloreक वापरिल्लो 'लोकायन' हो शब्द, 'लोकवार्ता' हो भारतीय प्रतिशब्द, कांय विद्वानांनी वापरिल्ले 'लोकविद्या', 'लोकसंस्कृती' हे शब्द हांचीय विस्कावणी येवंक जाय आशिल्ली. अशें सुचोवपाचें कारण लेखिकेचें उणें दाखोवप न्हय, तर तिणें **भारतीय संस्कृती कोश, लोकसाहित्याची रूपरेखा, लोकसंचित, लोकसाहित्याचे अत:प्रवाह, लोकसाहित्याचें स्वरूप** आनी हेर कितलिंशींच भारतीय पुस्तकां ह्या अभ्यासांत वापरल्यांत तांचो फावो थंय उपेग करूं येतालो अशें सुचोवपाचो यत्न. खासा लेखिकाच म्हणटा, ''लोकवेदाची व्याख्या कितें आसची हाचेर तर कोणाचेंच एकमत ना. हाची गवाय 'स्टँडर्ड डिक्शनरी ऑफ फोकलोर, मायथॉलॉजी एण्ड लिजण्डस्' हातूंत लोकवेदाच्यो ज्यो एकवीस व्याख्या मेळटात त्यो अभ्यासल्यार दिसून येता.'' (पा.२)

तेच परीन, भारतीय अभ्यासकां मदीं folklore हाची व्याख्या खंयच्या भारतीय प्रतिशब्दान करची हाचेमदीं एकमत ना. म्हूण, सुरवेक भारतीय संदर्भात लोकवेदाची स्वीकृत व्याख्या घेवन मागीरच तें उतर folklore ह्या उतराक प्रतिशब्द म्हूण पुस्तकांत घाल्यार बरें जावपाचें. हांगा लेखिकेक मान्य अशी 'लोकवेद' ह्या उतराची व्याख्या (तें उतर folklore क प्रतिशब्द म्हूण वापरचे आदीं) अपेक्षित आशिल्ली. कारण लेखिका शणै गोंयबाबान तें 'मौखीक वाङ्मय' (oral literature, लोकसाहित्य ?) इतल्याच मर्यादीत अर्थान वापरिल्लें आसा अशें सांगता. मात ''कोंकणी लोकवेदाचो अभ्यास करपी आयचे नवे पिळगेचे अभ्यासक मात आज संवसारीक पांवड्यावेले लोकवेद अभ्यासाचे स्त्रोत पुराय जाणून आसात, देखूनच 'लोकवेद' हें उतर ते 'लोकजिणेचो समग्र अभ्यास' अशा व्यापक अर्थान घेतात'' (पा.६) अशेंय ती मान्य करता. ह्याच पेण्यार जर तिणें ह्या पुस्तकांत वापरिल्लें 'लोकवेद' हें उतर 'लोकसंस्कृती' वा 'लोकवार्ता' वा 'लोक साहित्य' ह्या वा अशा दुसऱ्या खंयच्या उतरांतल्यान उक्तावता काय ना हें सांगिल्लें बरें जावपाचें. कारण पुस्तकांत चडांत चड उपेग मौखिक लोकसाहित्याचो केला आनी लोकवेदाक संस्कृतायेचो हारसो म्हूण उल्लेखला (पा.२४).

लोकबिंब ह्या पुस्तकाची आनीक एक खाशेली जमेची वट म्हळ्यार लोकवेदाक भौ-आयामी नदरेन पळोवचेली लेखिकेली धडपड. तिणें लोकवेदांतल्यान, लोकमानस, इतिहास, समाजजीण, नैतिकता, धर्म ह्या लोकसंस्कृताये कडेन जोडिल्ल्या विविध आंगांचो बारकायेन आनी उत्सुकतायेन सोद घेतला. हातुंतल्यान, लोकवेदांतल्यान घडपी नीत-अनितिची वळख, लोकशिक्षणाचें कार्य, धार्मिक भावनेचें संवर्धन, भूतकाळाचें दर्शन, सामाजिक बांदावळिचें आलोकन आदी जनसामान्यांचे आस्थेचे विशय लेखिकेन वाचप्यां मुखार दवरल्यात. तशेंच, लोकवेद लोकांच्या जिविताचो अविभाज्य वांटो आसुनूय तो काळानुरूप कसो बदलत वता आनी वेगवेगळ्या इतिहासीक पेण्यांचेर समाजाच्यो फावोश्यो अभिव्यक्तीयुक्त गरजो कशो पुराय करता हें तिणें देखीं सयत दाखयलां. कांय खेपो ही अभिव्यक्ती कलात्मक आविश्काराचें रूप घेता; कांय खेपो काव्याचें आंगलें पांगरून सामाजीक विद्रोहाचें वा सामुहीक निशेधाचें रूप घेता; तर हेर कांय खेपो ही अभिव्यक्ती समाजमानसाचें उक्तावण करून विकृतिची भायरावणी करून समाजसंतुलन राखता; तशेंच रीतरविसो, श्रद्धा-मान्यतायो हांचें जतन करून इतिहासीक यथार्थाक फुडल्या पिळग्यां मेरेन पावोवपाक आदाव करता.

लोकवेदाच्या वावरांत आपणाक आयिल्ल्या कांय अनिश्ट अणभवांचो आनी नीज धिगयेचो उल्लेखय जयंतीबायन **लोकबिंबां**त केला, जे वरवीं भावी संशोधकाक एके तरेचो धीर आनी थाकाय मेळटा. आर्थीक-सामाजीक नदरेन बळिश्ट समाजाक फावोशा रंगांनी पितारपी लोकसाहित्याचें संकलन लेगीत कशें प्रतिकाराचें रूप थारूंक शकता हें तिणें अचळय दाखयलां. उल्लेखनीय लेख म्हळ्यार 'बामण' समाजा विशीं शिगम्या कडेन संबंदीत कवनां/गीतां (''सामुहीक निशेध'' पा. ४१-४५) ह्या बऱ्याच गितां फाटल्यान लोकांक आपल्या मनांतलो 'जाळ' सामुहीक रितीन उकतो करूंक मेळटालो हें तिगेलें मत पटपा सारकें आसा. देखीक, ''हातांत नम नम, कानाक लिखणी / **चंद्रवाडी नागोवन खाली बामणांनी बा रावजे** (पा. ४५). अशेच तरेची भावना उक्तावपी गितां हेर गांवांनी मेळटात जातूंत त्या त्या गांवचें नांव गुंथिल्लें आसा. (देखीक, xxx विकोन खायलें गा बामणांनी).

मात, सामुहीक निशेध आनी सामाजीक विकृती हांकां वेगळावंक जाय. शिगम्या वेळार जीं विनोद-बकच्छायो करपी गितां आसात तातूंत जात विशयक नांवां आयलीं तरी तीं सगळीं निशेधाचें रूप घेवंक पावनात. कांय वेळार तीं समाजमानसांतल्या विविध विकृतिंचें उक्तावण करतात. तांगेलो आसपाव लेखिकेन समाजमानसावेल्या लेखांत करूंक जाय आसलो. कित्याक काय म्हळ्यार, अशा कवनांतल्यान उकतो जावपी भाव / रसिकता / आमटशौक / विकृती / विनोद एखाद्रे व्यक्तिच्या सुप्तमनाचो आविश्कार आसूनय तो लोकमानसाचेर फोक घालता आनी लोकमानसांतल्या अनिश्ट प्रवृत्तिंचेर बोट दवरता. देखीक, ''तन्नी आंबली खळांत / बामणा चली व्हाळांत / चोय ! चोय !'' (पा. ४३) हातूंत जातनिर्दशक उतर आसूनय तातुंतल्यान कल्पनाविलास, रसिकता आनी आमटशौक हांचेंच दर्शन घडटा. ह्या कवनाक निशेधाचें कवन म्हळें जाल्यार समाजाचे अनिश्ट मानसिकतेचें तें दर्शन थारता जंय 'बायल' ह्या घटकाक पुराय गुटा खातीर न्हय थंय जापसालदार धरून अनाठांय आपणाल्या राग-दुस्वासाचें बळी थारावप घडटा.

एक दोन खेरीत देखी दिल्यार हो मुद्दो स्पश्ट जातलो. एक गीत आसा, ''xxx कोंकारी तळ्याबांदार उदो न्हावताली / तियेलो घागरो सुटोलो / लोकांचो हांसून खुको / माडावयल्या रेंदरान देखलो.'' हांगाय एके अस्तुरेचो विशिश्ट सामाजीक संदर्भा सयत उल्लेख आसा आनी तातुंतय एके तरची पच्छी उडोवपी विनोद आसा. ताका जातीय वंगण आसा म्हूण सामुहीक निशेध म्हणूंक मेळचो ना काय दिसता. तशीच ही एक देख पळोवं येता : ''xxणी, ''xxणी, ''xxन्नी, ''xxन, घट, कासाट्यान सदळ.'' हातुंतय तीन विशिश्ट जातीं संदर्भात अस्तुरेचेर केल्ली हीण अभिरुचिची शेरेबाजी आसा ताका निशेध वा सामुहीक रोष उक्तावप म्हणूंक जावचें ना. तशीच ही म्हण : ''xx, xx, भांगर पेटी, भांगर जालें उणें, xx बायल सुणें.'' हांगाय बायलेचो उल्लेख अनाठांय जातवाचक संदर्भ दिवन अनादरान केला. ''रोटग्या कणकी आनी xxx पोट्टी मस्तिता तितुली रुचीक लागता'' हिवूय एक अशीच अनिश्ट, अनावश्यक म्हण. हातुंतल्यान आंतरजातीय दुस्वास दिसता पूण

चड दिसता ती अस्तुरेक हिणसावपाची हिडीस प्रवृत्ती. तिचो निशेध जावंक जाय; तिका सामुहीक निशेध अशें गणून लोकवेद निरुपणांत स्विकृती मेळूंक फावना. ही सामाजिक विकृती जिचो शिगम्या सारक्या 'मान्य' लोकअभिव्यक्तींतल्यान निचरो जाता, ही बरी गजाल. पूण हो निशेध न्हय. निशेधपर गीत उपरोध / राग / व्यंग अशें म्हाका दिसता. देखीक, ''पोंदल्यान टवकर वयल्यान कात / भटा-बामणाची उत्तम जात'' (हांगा 'उत्तम' ह्या उतराचेर उपरोधाचो भार आसा आनी ताचो मारो सगळ्या गटाक जावचो असो हावेस ह्या शिगम्या गितांत लिपला. अशीच एक म्हण आसा: ''सोनार शिंपी कुलकर्णी आप्पा हांची संगत नको रे बाप्पा.''

लोककलांच्या संदर्भांत **लोकबिंब** उपेगी विवेचन करता पूण तें आनीक कांय देखीं सयत जावंक जाय आशिल्लें. खरें म्हळ्यार कांय अंशीं अशें विवेचन लोकनाट्य आनी लोकनृत्य हांचे संबंदान आशिल्ल्या लेखांनी आयलां. तशेंच, 'समाजीक संस्था', 'लग्न आनी संबंदीत चाली रिती' हे लेख एका सांगातान आयल्यार बरें जावपाचें. 'धर्माचो प्रचार' ह्या माथाळ्यांत प्रसार वा संवर्धन हीं उतरां बरीं दिसपाचीं काय? 'लोकसंस्कृती' विशिंचो लेख आनी विविध संस्कारांचेर आधारीत लेख वांगडा आयल्यार पुनरावत्ती टाळूंक जाताली. हे नदरेन 'इतिहासाचें सोपण' आनी 'पुरातत्व संशोधनाचो वाटाडो' हे लेख सांगाता आयिल्ल्यान वाचप्याक सुविधा जाता. 'लोकमानस' विशयक लेख आनी 'सुप्त मनाची निर्मिती' सांगातान आयल्यार लेखिकेक बरें पडटलें आसलें, अशें लेख वाचतना दिसलें. पूण आपणाले लेख कशे मांडचे हें लेखिकेलें स्वतंत्र मत आसता, देखून ताचो आदर करचो पडटलो.

कांय लेखांनी जयंतीबायन जथापथ आपणाले निश्कर्श दिवन लेखाक पूर्णत्व हाडलां. मात कांय कडेन लेख हुमकळत उरला. (देखीक, 'सुप्त मनाची निर्मिती', 'लोकनाट्याचें स्वरूप'.) घडये हे लेख आर्दी लेखांमाळ ह्या रुपान गुंथिल्ल्यान अशें जालां जायत. पूण निमाणे कडेन तरी एक पान-दोन पानां न्हय जाल्यार अर्द पानभर तरी, पुराय पुस्तकाच्या एकवटीत आंगाचेर नदर मारून सगल्या लेखांक गांठावपी एक परिच्छेद जाय आशिल्लो. ह्या पुस्तकाची फुडली आवृत्ती येतली अशी म्हाका आस्त आसा. न्हय, तशी म्हजी मनोमन इत्सा आसा. तेन्ना ह्या बारीक गजालीं कडेन जयंतीबायन लक्ष दिवचें. तिणें बारीकसाणेन वेंचून काडिल्ले रंगीत फोटे ह्या पुस्तकाचें खासा आकर्शण थारतात. ते तिका उपलब्ध करून दिल्ले खातीर तिगेल्या सहकाऱ्यांक परबीं फावतात. ह्या पुस्तकांतले बरे साधिल्ले कांय लेख आसात तातूंत 'गूढशक्तीचें अस्तित्व' आनी 'चाली-रिती', 'संस्कार' हांचे वयलें म्हायतीपुराय बरप आस्पावता. पयल्या लेखांत लेखिकेले विस्कावणेची झलक दिसता, जाल्यार हेर दोंन (आनिकूय कांय) लेखांनी तिगेल्या क्षेत्रसंशोधनाचें येस आनी ते खातीर काडिल्ल्या कश्टांची गवाय मेळटा.

वाचतना अशें तरेचें पुस्तक बरोवंक सोपें अशें दिसता. पूण जे व्यक्ती कडेन अदीक म्हायती आसता तिका हे म्हायतिची मांडणी मेजक्या आवाठांत करप सोंपें काम न्हय. ही कसरत करपांत जयंतीबाय सफळ जाल्या देखून तिचें कौतुक करूंक जाय. जर थोडी सिद्धांतीक भर घाली आनी पारिभाशीक विस्कटावणी सुक्षीम नदरेन केली जाल्यार हो फुडाराक एक जबर म्हत्वाचो संदर्भ ग्रंथ थारतलो. आजय तो नव्या लोकवेदकाराक उत्तेजन आनी मार्गदर्शन करता हातूंत दुबाव ना. पूण कांय कडेन तपशील दिवपांत उणाव उरला. देखीक, पा. २चेर दिल्ली 'लोकवेदाची प्रमाण व्याख्या' खंयच्यान घेतल्या हाचो उल्लेख ना. तशेंच, ऑरिलियो एस्पीनोझाचे व्याख्येचो अणकार करतना 'पूर्वपरंपरा साकून' अशें वापरिल्लें जें उतर आसा तें बरोबर न्हय. ताच्या जाग्यार 'मौखीक परंपरेन जें पूर्वापार गिन्यान...' अशी दुरुस्ती जावंक जाय काय दिसता. तज्ञांचें मत घेवन ती व्याख्या बदलची अशी सुचोवणी! डॉ. ना.गो. कालेलकर हांच्या **भाषा आणि संस्कृती** ह्या पुस्तकाचो नेमको संदर्भ आनी ॲलन ड्युंदे हांच्या **द स्टडी ऑफ फोकलोर** ह्या पुस्तकाचें प्रकाशन वर्स **संदर्भ पुस्तकां** ह्या माथाळ्या खाला दिल्ले वळेरेंत येवंक जाय.

आर्य आनी **आर्येतर** असो उल्लेख ह्या पुस्तकांत केला तो योग्य! हरशीं लेखिका आर्य-अनार्य असो उल्लेख करता तो तंत्रीक नदरेन बरोबर आसूनय आर्येतरांचेर अन्याय करपी आसा कारण 'आर्य' हाका देशी संदर्भांत 'वंश' हाचे भायरय आनीक अर्थ आसात. वैदीक, अवैदीक हीं उतरां पर्थून तिजूंक जाय. सिंधू संस्कृतायेचो काळ खंयचो हाचेर नव्यान संशोधन (अदीक विज्ञानीक आनी अद्ययावत तंत्रांनी) जालां आनी जायत आसा. तें लक्षांत घेवन फुडले आवृत्तींत योग्य बदल करचे पडटले. पा. ६७चेर 'मोहेंजो दडो' ह्या 'सिंध संस्कृतींतल्यान' असो उल्लेख आसा तो 'सिंधू' संस्कृती असो आसचो. बाकी **लोकबिंब** सोबीत उदेलां. भौ. श्रीधर कामत बांबोळकाराल्या कल्पक मुखचित्रान आनी फावोशा मातकट रंगान लोकसंस्कृतायेच्या नीज रुपाची याद जिवी केल्या. वाचनीय मजकूर, दोळ्यांक थाकाय दिवपी मुद्रण आनी नितळ छपाय हांकां लागून पुस्तक हाताळीन दिसता. हें संग्राह्य पुस्तक उजवाडायिल्ले खातीर लेखिकेचें आनी गोवा कोंकणी अकादेमीचें अभिनंदन!

लोकबिंब
जयंती नायक
गोवा कोंकणी अकादेमी, १९९८
पानां १८२
मोल: रु. १५०/-

Regd. No. GOA 130